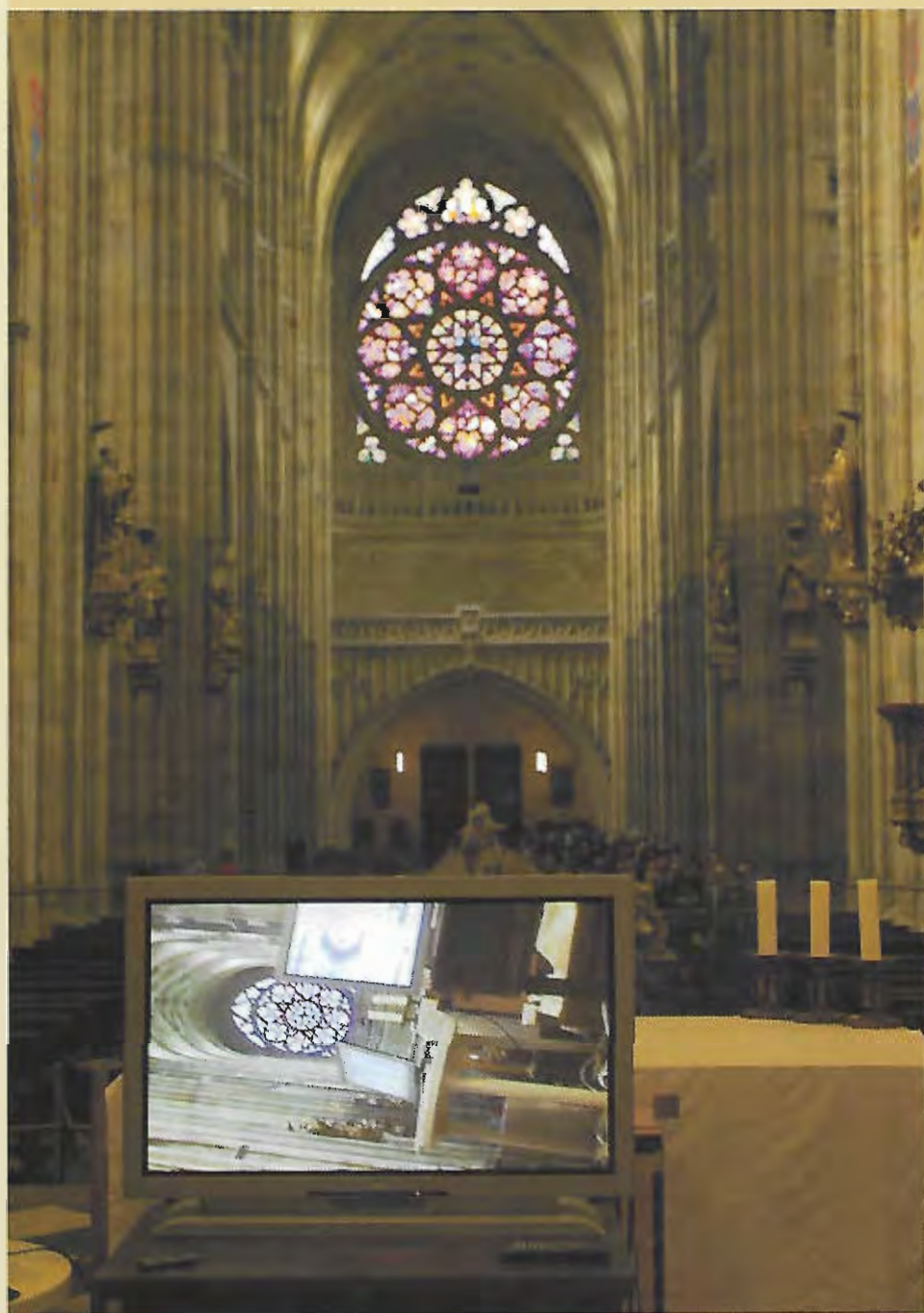

CASTRUM PRAGENSE

CASTRUM PRAGENSE

SBORNÍKOVÉ ČÍSLO

autoři příspěvků:

Milena Bartlová
Gabriela Blažková-Dubská
Ivan Borkovský
Milena Bravermanová
Dušan Foltýn
Jan Frolík
Adriano Kováč
Roman Křivánek
Anna Langrová
Jana Maříková-Kubková
Petr Měchura
Jan Mrlina
Eliška Růžičková
Václava Siglová
Zuzana Slížková
Jiří Šindelář
Monika Šindelářová
Bohuslav Vácha
Jan Válek
Josef Vandělík
Zuzana Vsetečková
Antonín Zeman

Praha 2005

VYCHÁZÍ JAKO 6. SVAZEK ŘADY CASTRUM PRAGENSE

redakční rada:

M. Bartlová, J. Frolík, M. Halata, P. Chotěbor, J. Klápště, J. Maříková-Kubková, M. Suchý, K. Tomková

odborný recenzent: P. Chotěbor

editor: J. Maříková-Kubková

překlady: T. Mařík, J. Mrlina, A. Zeman

grafická úprava: K. Vytejšková

tisk: PBtisk Příbram

na přední straně obálky: Katedrála sv. Víta 18. 3. 2005, foto M. Frouz.

vydává Archeologický ústav AV ČR Praha, Letenská 4, Praha 1, 118 01

© 2005 Archeologický ústav AV ČR Praha

ISBN: 80-80124-54-1

Tento svazek a katalog dalších publikací lze objednat na adrese:

Copies of this volume and a catalogue of other publications by the Institute of Archaeology, Prague can be obtained from:

Archeologický ústav AVČR - knihovna / The Institute of Archaeology Prague - library
Letenská 4
118 01 Praha 1

fax: +420 - 257532288

e-mail: knihovna@arup.cas.cz

www.arup.cas.cz/knihovna/knihovna.htm

OBSAH

PRAŽSKÝ HRAD	5-22
Ivan Borkovský	
NÁSTĚNNÉ MALBY V BAZILICE SV. JIŘÍ NA PRAŽSKÉM HRADĚ	23-56
Zuzana Všecková	
NÁSTĚNNÉ MALBY LEGENDY O SV. VÁCLAVU VE SVĚTCOVĚ KAPLI SVATOVÍTSKÉ KATEDRÁLY	57-74
Milena Bartlová	
POZNÁMKY KE KONZERVOVÁNÍ CÍRKEVNÍHO NÁČINÍ Z HROBŮ NA PRAŽSKÉM HRADĚ	75-88
Jan Frolík - Václava Siglová	
HROBOVÁ KAPLE KNÍŽETE BŘETISLAVA II. PŘI BAZILICE SV. VÍTA, VÁCLAVA A VOJTĚCHA A PANNY MARIE NA PRAŽSKÉM HRADĚ	89-98
Dušan Foltýn - Jana Maříková-Kubková	
PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA O PRŮZKUMU STARÉ KRÁLOVSKÉ HROBKY V CHÓRU KATEDRÁLY SV. VÍTA NA PRAŽSKÉM HRADĚ	99-124
Jana Maříková-Kubková - Milena Bravermanová - Adriano Kováč - Roman Křivánek - Petr Měchura - Jan Mrlina - Jiří Šindelář - Monika Šindelářová - Bohuslav Vácha - Josef Vandělík	
VÝZKUM V PROSTORU PRAŠNÉHO MOSTU NA PRAŽSKÉM HRADĚ V ROCE 2001	125-144
Gabriela Dubská	
MALTY Z KOSTELA PANNY MARIE Z 9.-11. STOLETÍ NA PRAŽSKÉM HRADĚ: MINERALOGICKÉ A PETROGRAFICKÉ SLOŽENÍ	145-152
Antonín Zeman - Eliška Růžičková - Anna Langrová - Jan Frolík - Jan Válek - Zuzana Slížková	

PŘEDMLUVA

Mnoho se na pražském hradě změnilo od doby, co vyšla Českou Maticí a Orbisem v roce 1948 knížka „O počátcích Pražského hradu.“ Tehdy nikdo nevěděl, že brzy po vyjití této knížky bude celé západní křídlo mezi Matyášovou branou a Španělským sálem reprezentativně upraveno. Do průjezdu tohoto křídla jsem situoval kostelík Panny Marie. Před započítím stavebních prací v západním křídle požádala na jaře Kancelář presidenta republiky Státní archeologický ústav o provedení archeologického výzkumu. Výzkumné práce se začaly 5. června 1950. Netušil jsem, že měsíc po započítí výzkumu bude těsně na sever od průjezdu z druhého na čtvrté nádvoří (na Baště) již odhalen celý půdorys kostelíka, který překvapil samotnou svojí polohou a potvrdil správnost lokalisace vyslovené ve zmíněné knížce. Než výzkum umožnil také mnohá další archeologická pozorování a přispěl k dokonalejšímu poznání nejstarších počátků Pražského hradu. V této práci opakuje se v mnohém obsah nahoře citované knížky, hlavně pokud jde o provedení archeologického výzkumu od roku 1925, také se nic nemění na popise zkoumaných dodnes archeologicky objektivních ploch, jen je v mnohém podstatně usměrňuje a doplňuje. K tomu přistupuje rozšíření archeologických poznatků získaných v letech 1950 a 1951, které nejen v mnohém doplňují dosud známé poznatky, ale otevírají i nové obzory pro další archeologické bádání pražského hradu. Kromě toho dalším novým doplňkem této práce je zveřejnění poznatků z průzkumu pohřebiště v zahradě jízdárny, mezi Jelením příkopem a jižní zdí královské jízdárny provedeného v roce 1951. Pohřebiště toto těsně souvisí časově i kultově s nově objeveným kostelíkem P. Marie. Výsledky archeologického výzkumu týkající se nově objeveného nejstaršího kostelíka na pražském hradě zasluhují, aby byly samostatně monograficky zpracovány, aby tak text, plány i obrázky seznámily s touto vzácnou historickou památkou dějepisce, historiky umění, archeology i všechny, kteří sledují dějiny pražského hradu a zabývají se nejstaršími dějinami naší vlasti. Budou v ní informace o postupu všech výzkumných prací, o archeologických nálezech i z toho plynoucí důležité závěry pro nejstarší dějiny naší vlasti. To je poslání této práce.

Kancelář presidenta republiky, a to v osobě přednosta Dra Červíčka, přednosta kulturního odboru Fr. Nečáska, v nejvyšší míře podporovala výzkumnou práci, a jím lze vděčit za to, že tato práce byla se zdarem provedena a dokončena. Státní archeologický ústav poskytl technické síly k provedení výzkumu a jeho ředitel doc. Dr Böhme nejen

*Po objevení kostela P. Marie a výzkumu pohřebiště u Jízdárny Pražského hradu připravoval I. Borkovský větší studii či monografii věnovanou těmto dvěma významným výzkumům, která však měla shrnout všechny do té doby učiněné archeologické poznatky o minulosti Pražského hradu. Z této práce se dochoval předkládaný text s provizorním názvem, představující v podstatě jenom úvod do problému. Přesto je významný, protože zahrnuje pohled na dějiny archeologického výzkumu Pražského hradu očima jednoho z nejvýznamnějších účastníků, pohled, který dnes již nemůže být zprostředkován nikým jiným. Na tehdejší dobu průkopnické je také zařazení přehledu o geologii hradčanského ostrohu a úvahy o vlivu původní geomorfologie na počátky osídlení člověkem. Zajímavý je i víceméně kladný postoj autora k možnosti pravěkého osídlení hradního ostrohu. I. Borkovský později publikoval názor odlišný (*I. Borkovský, Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha 1969, s. 18-19*), ve stejné práci se objevily v zestručněné podobě také poznatky geologické. Dnes již těžko zjistíme důvody, které vedly k tomu, že o výzkumu kostela P. Marie byla uveřejněna samostatná rozsáhlá studie Památkách archeologických (*I. Borkovský, Kostel Panny Marie na Pražském hradě, Památky archeologické 44, 1953, s. 129-198*) a ostatní plánované části studie nebyly dokončeny nebo zůstaly uchovány jen v rukopisné podobě.

Text je dochován ve strojopisné podobě s několika rukopisnými opravami. Je publikován podle tohoto přepisu včetně neúplných poznámek, uváděnou literaturu je však možné identifikovat. Respektována jsou také všechna vynechaná místa, do nichž měly být doplněny nejčastěji rozměry. K vydání připravil J. Frolík.

že celý výzkum sledoval a kontroloval, ale i přispěl svými cennými pokyny v mnohém k tomu, že získané poznatky byly správně interpretovány, aby tím jasněji vynikl obraz pražského hradiště. Cenným pomocníkem se projevil i Dr Václav Formánek a laborant archeologického výzkumu pražského hradu Jaroslav Říha. Společným úsilím všech, pomocí a poradami komise odborníků svolané dvakrát z celé republiky Kanceláří presidenta republiky na místo nálezu dospělo se ku zdárnému ukončení díla.

Na začátku této práce musím také vzpomenout velkých zásluh předčasně zemřelého doc. Dra K. Gutha, pod jehož vedením byly prováděny výzkumné práce. Byl duší výzkumu v době největšího tavebního ruchu, úpravy nádvoří a vnitřku hradních budov a také všechn svůj čas a znalosti věnoval tomuto dílu. Byl neúnavný, pracoval v neděli a ve svátek; také jsme velmi často do pozdní noci při světle lampy, kdy většina pracovníků a dělnictva v této době již doma odpočívala, dokončoval nutné výzkumné práce, luštil problémy a spojoval je v jeden celek. Dělníci ráno do práce nastupující museli všechno nenávratně odstraniti a pokračovati v další stavební práci.

První články, které seznamovaly veřejnost s dosahy archeologického bádání na pražském hradě byly psány Guthovou rukou, on také první na přednáškách seznámil veřejnost se systematickým archeologickým výzkumem nejpřednějšího našeho státního hradu; osud nedopřál pokračovati v tak významném díle, než tyto stránky nechť jsou viditelnou a vděčnou vzpomínkou na společná léta práce a úsilí, přemýšlení a diskusí při výkopu. Budou i částí Guthových myšlének, které zde opakuji. Jestliže mu budu oponovati, nebo nebudu-li v některých místech ním souhlasiti, neznamená to, že jeho názory pohrdám. Tenkrát při výkopu s také objevené objekty jevíly jinak, než nyní, kdy jsme od té doby již hodně vzdáleni a kdy výzkum pokročil do té míry, že se musíme na dřívější věci i jinak dívatí. Je to ovšem osud všech výzkumů, vědeckého pokroku i názoru pracovníků na výzkumu zúčastněných.

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Je pro mě velkou ctí, že jsem se mohl dlouhá léta účastniti archeologického výzkumu jednoho z nejpřednějších a nejznamenitějších slovanských sídlišť v Čechách, na Pražském hradě. Kolik je jich v naší vlasti; velké množství z nich je opředeno bájemi i skutečností, slávou i dějinami, mlčí, i když tu byl před staletím rušný život hrdých slovanských mužů, myslících v dobách zlých i slavných na záchranu a zachování vlasti a slovanského lidu. Předkládám laskavému čtenáři tento svůj skrovný příspěvek s prosbou, aby zvážil vše, co bylo objektivně posouzeno jen na základě archeologických poznatků a rozhodl, zda pravděpodobnost úsudku nezabíhá příliš meze spekulace. Bylo mojí snahou vyvarovati se spekulace a držeti se v rámci získaného archeologického materiálu a s tím souvisejících poznatků. Tento archeologický materiál i poznatky získané výkopy jsou vždy objektivního rázu a objektivními zůstanou i pro ony badatele, kteří přijdou po nás a budou vyzbrojeni důkladnějšími pracovními metodami; našimi pracemi jim právě připravujeme půdu.

Proto se omlouvám všem těm, kteří s mými vývody dokonce snad nesouhlasí, ujišťuji je však, že vše získáno poctivou prací, mnohokrát kontrolováno a dlouho připravováno. I přede mnou byli badatelé, kteří vložili všechn svůj um, znalosti a vědeckou poctivost do svého díla. Jestliže nimi v leccěms nesouhlasím, neznamená to, že posuzuji jejich práci s neúctou, naopak, jsou pro mne vždy učiteli, od nichž jsem se mnohému naučil, jsou pro mne příkladem věcné objektivity, poctivosti práci, upřímnosti a úcty k předchůdcům a taktéž příkladem lásky k našim slovanským předkům a k jejich počínům.

Archeologické výzkumy, které v dnešní době nejen velmi rozšířily, ale i prohloubily naše nazírání na nejstarší počátky dějin českého lidu a Slovanů ve střední Evropě, jsou důsledkem koordinovaných a dobře Státními archeologickými ústavy v Čsl. republice plánovaných výzkumných prací. Než v době, kdy po první světové válce v roce 1925 začínal výzkum pražského hradu byl Státní archeologický ústav teprve organizován a to L. Niederlem, který byl také prvním jeho ředitelem. Výzkum na pražském hradě byl však prováděn samostatně zvláštní archeologickou komisí pro tento výzkum zřízenou, v níž byly zastoupeny významné osobnosti z oboru archeologie historie umění.

Byli to: Dr L. Niederle, ředitel Státního archeologického ústavu, prof. Slovanské archeologie na Karlově universitě, nejpřednější znalec starých Slovanů Dr A. Stocký, ředitel praehistorického oddělení Národního musea prof. praehistorie na Karlově universitě; A. Birnbaum, prof. dějin umění na Karlově universitě, Dr K. Guth, ředitel oddělení historické theologie v Národním museu; Zdeněk Wirth, přednosta památkového oddělení ministerstva školství, věd a umění; Dr Přemysl Šámal a Dr Zd. Svoboda jako zástupci kanceláře presidenta republiky; Karel Fiala, hradní stavitel.

Později po onemocnění L. Niederleho přešlo vedení Státního archeologického ústavu do rukou K. Buchtely, který stál v jeho čele až do jara r. 1939.

Schůze archeologické komise pro výzkum pražského hradu se svolávaly často a podle potřeby, avšak vedení výzkumu bylo v rukou Dra K. Gutha, který byl při výkopných pracích denně přítomen. Dr K. Guth převzal funkci řízení výzkumu od konce roku 1926, a archeologická komise byla svolávána k poradám buď o otázkách finančních, nebo při nálezích důležitějších objektů. Dr. K. Guth věnoval všechnen čas výzkumu. Vyžadovalo-li tempo stavebních prací zrychlení výzkumu, pracovalo se ve všední den do pozdních nočních hodin při světle žárovek, ve svátek a velmi často v neděli dopoledne. Energii, pracovnímu elánu a znalostem Dra Gutha lze vděčiti, že archeologický výzkum na pražském hradě byl proveden zhruba ve svých rysech a že navzdory různým překážkám, které se naskytly v průběhu stavebních prací, byly získány cenné a důležité poznatky o nejstarších začátcích a vzniku pražského hradu.

Archeologické prozkoumání pražského hradu bylo prvním velkým výzkumem Slovanského hradiště, které Státní archeologický ústav prováděl a uplatňoval na základě moderních výkopných metod.

Zde se postupem doby od roku 1925 učili všichni dnes vedoucí archeologové střední generace a uplatňovali své výkopní znalosti, seznamovali se s terénem vůbec tvářností slovanského hradiště.

Byli to nyníjší ředitel Státního archeologického ústavu doc. Dr J. Böhm, univ. prof. Dr J. Filip aj. Od roku 1925 do konce roku 1926 byl asistentem archeologické komise Dr Zd. Pasternak, od konce roku 1926 stal se jím autor těchto řádek.

V roce 1927, i když nominálně trvala, přestala archeologická komise prakticky existovat, protože významné vedení arch. prací bylo v rukou Dra K. Gutha, a bylo nutné vyřizovati otázky týkající se bezprostředně výzkumu krátkou cestou ihned na místě dohodě s Kanceláří presidenta republiky a s dotýčnými stavebními firmami. Podle získaných zkušeností se zjistilo, že svolávání archeologické komise je těžkopádné a zdouhavé, čímž mnohdy trpěl naléhavý postup stavebních prací. Okamžité vyřizování všech otázek vzniklých při výzkumu činilo existenci Arch. komise nepotřebnou; k jejímu zániku přispělo také dále její dlouholeté nesvolávání. Dr K. Guth prováděl výzkum pražského hradu a zodpovídal zaň až do své tragické, předčasné smrti na konci října v roce 1943. Autor byl

po celou dobu jeho asistentem, prováděl výzkum, při němž důležitých otázkách a o pracovním postupu rozhodoval Dr K. Guth. Jeho smrt byla velmi citelnou ztrátou pro výzkum pražského hradu. Dr Guth zveřejnil výsledky výzkumu jen ve zlomcích a to jen celkové poznatky získané právě archeologickým výzkumem o vzhledu pražského hradu v nejstarších dobách. Samotný výzkum jako takový nebyl s fotografiemi a s popis všeho, co bylo během něho zjištěno, zpracován. Je jisté, že se Guth k této práci připravoval, nelze však zjistit jak dalece jeho práce v tomto směru pokročila a zda vůbec byly zachovány jeho náčrtů, jichž by mohlo být použito pro budoucí zpracování výzkumu v hradním areálu. Je pravda, že se Guth několikrát vyslovil, že ve svých publikacích podal vše podstatné pokud jde o výzkum pražského hradu a že tím jejího práce ukončena, než, jak si představoval zpracování celého materiálu (keramik) a jeho chronologické zařazení, o tom se přesně nevyjádřil, nebo jindy poznamenal, že věc není tak dalece k zpracování zralá, protože výzkum pražského hradu není ještě skončen. V tomto směru měl Guth pravdu, protože ani dnes není ještě ukončen. Nové objevy při různých na hradě podnikaných pracích vždy doplňují obraz vzhledu pražského hradiště v nejstarších dobách, a římské také mění dříve vyslovené názory a hypotézy.

Jako asistent archeologické komise pro výzkum pražského hradu jsem měl za úkol samotný výkop, tj. dozor nad pracujícími na výkopu, sledování terénů a objektů se v nich nalézajících, přípravu jejich pro interpretaci a posouzení komise, resp. Dr Gutha a pro získání dalších pracovních pokynů. Staral jsem se o to, aby objekty byly v terénu dobře vypracovány, aby jejich časové zařazení bylo v něm dobře sledovatelné a nesporné po stránce metodické; nestudoval jsem ovšem problém jako celek, to bylo úkolem Dra Gutha, který na základě toho připravoval publikaci výkopu. Po smrti Guthově připadl úkol publikování celého výzkumu na Pražském hradě na mne, a proto jsem začal studovat celou problematiku nejstarších počátků Pražského hradu od začátku výzkumu. Byl to těžký úkol, protože jsem se na něj nikdy během své dlouholeté práce nepřipravoval, zvláště jsem nepředvídal, že vydání výtěžku výzkumné práce bude svěřeno mně. Prosím proto všechny, kdo budou číst tyto řádky, aby se nedivili, najdou-li v jednotlivých mých pracích určité jakoby nesrovnalosti v interpretaci a v posuzování určitých objektů oproti názorům v pracích předešlých. Není to výsledek nejistoty názorů, je to důsledek prohlubování studia v tom směru, čímž vzniká přesnější, od předešlé odlišná formulace. Mojí snahou je přibližovat se co nejvíce pravdě novým pozorováním věcí a jejich studiem.

DĚJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU PRAŽSKÉHO HRADU

Archeologické bádání na pražském hradě se začalo teprve po první světové válce. Před tím, jak zdůraznil již Guth i Fiala¹, byl Pražský hrad s výjimkou jediného staveniště svatovítského dómu pro archeologické studium zakletým, žárlivě střeženým zámekem a to jak vídeňskými úřady tak tehdejší správou hradu. Samotná historie hradu byla konstruována jen podle zbytků hradních staveb počínaje XIII. stol., pro starší dobu zbývaly jen prameny kronikářů a legendistů. Bylo to však štěstím pro Pražský hrad, že mohl být archeologicky zkoumán až po převratu v době osamostatnění se národa v Československé republice. Byl tak ušetřen zásahů amatérů-archeologů a milovníků starožitností, kteří by

¹ K. Guth, Budeč, Boleslav, zvl. otisk ze Svatovácl. sborníku I. str. 4-5; K. Fiala, Starý hrad pražský I. díl. Vydal časopis „Stavitel.“

byli obohacovali své soukromé sbírky jen nalezenými předměty a nebyli by dbali o historické poznatky, jak se to dělo na mnohých místech naší vlasti. Také pracovní metody školených archeologů v tu dobu nebyly na té výši aby archeologický výzkum mohl určit nejen stáří objektů, ale i prohloubiti naše pohledy do dějin a také nalézt odpovědi na otázky, které jsou kladeny modernímu výzkumu a to na základě zkušeností získaných z vlastních prací a z podrobného bádání v sousedních oblastech.

Pražský hrad byl po převratu probuzen k novému životu. Stal se sídlem hlavy státu Československé republiky. Musel býti upraven pro moderní bydlení a to ze zdola až nahoru, od sklepů a zahrad, byly upravovány nové vchody, zaváděno vodní potrubí, kanalizace a elektrické kabele. Při všech těchto pracích byl nezbytný přesun půdy. A tu se přišlo, hlavně na volných prostranstvích hradních nádvoří, pod dlažbou v různých místech na zbytky zdiva, které ukazovaly na to, že pod povrchem předlážděných nádvoří je starší skrytá nepoznaná a nezaznamenaná historie staveb. Ihned po převratě bylo upraveno I. nádvoří, na betonovou podložku byla položena nová dlažba. Archeologický výzkum zde proveden nebyl. Ve stavební správě pražského hradu jsou však zachovány záznamy o těchto pracích. Jsou to nákresy profilu stavitele ing. Viktory, který prováděl kanalizační práce. Chybí však půdorysné nákresy. Také od hradního stavitele K. Fialy jsou zachovány náčrtky zaměřeného zdiva na I. nádvoří; v místech kudy probíhá kanalizace, je toto zdivo na štěstí také zachyceno půdorysně. První nádvoří se upravovalo v roce 1920. Současně byly prováděny kanalizační práce na III. nádvoří, a při nich ve východní části zjistil stavitel Fiala před vchodem do Vladislavského sálu zbytek románského kostelíka. Celý půdorys kostelíka byl pak odkryt úplně v roce 1925 při systematickém výzkumu 3. nádvoří. Třetí nádvoří zachovávalo svůj ráz od poslední přestavby pražského hradu v době Marie Terezie. Jeho povrch byl nerovně dlážděn kočičími hlavami a byl výškově členěn; podél Svatovítského chrámu byla od probošství rampa, na jejímž začátku stála socha sv. Jiří. Úprava plochy celého nádvoří spolu s položením betonové desky a žulové dlažby, vyžádala si změnu výšek, a mnohé, co bylo pod zemí, na př. krypta Spytihněvovy basiliky, octlo se nad novou dlažbou, zase, např. kašna u předsíně Vladislavského sálu, která byla původně ve výšce povrchu staré dlažby, zůstala sice změnou výšky nové dlažby nádvoří na svém místě porušena, avšak mnohem níže než povrch nové dlažby. Než bylo rozhodnuto provedení archeologického výzkumu, pomýšlelo se jen na snížení povrchu nádvoří, na který by se položila betonová deska a na ní pak by byla položena žulová dlažba. Ze Starého hradu měl býti přístupným jen románský kostelík se zachovanou chodbou k bývalé Spytihněvově basilice. Proto byly kolem kostelíka stavitelem Fialou vykopány sondy pro betonové pilíře, na které byla položena betonová deska, mezery mezi pilíři byly kolem kostelíka vyplněny cihlovým zdivem. Dnes je ve vykopávkách pod III. nádvořím také zřetelně vidět, že kostelík je právě tím izolován od ostatních pod nádvořím podsklepených přístupných částí. Betonová stropní deska nad kostelíkem byla 50 cm silná, a povrch její byl o hodně níže než budoucí betonová deska pod novou dlažbou. Při vypočítávání výšek pro novou dlažbu nádvoří byla na betonový strop nad kostelíkem položena ještě jedna souvislá 30 cm silná deska, na které leží dnes nová dlažba. Při úpravě stěn navážek kolem kostela a při hloubení sond pro betonové pilíře kolem se vidělo, že navážky jsou nejen různého stáří, ale že je v nich i souvislé zdivo, které pokračuje dále pod 3. nádvořím a také že pod navážkami se nacházejí kompaktní starší kulturní nánosy a dřevěné stavby posunující vznik pražského hradu daleko do minulosti. Pozorování odborníků a vyhloubení několik dalších sond na nádvoří ukázaly závažnost celého objek-

tu po historické a archeologické stránce a správnost prvních vědeckých posudků. Tím bylo rozhodnuto o tom, že bude postupně pod vědeckým dohledem zachován povrch nádvoří a po stránce archeologické zjištěn obsah terénů a navážek zde po celé tisíciletí ukládaných. Sousedství Starého hradu nutilo hledati souvislost mezi ním a na III. nádvoří nalezenými objekty. Porady odborníků s představiteli kanceláře presidenta republiky měly kladný výsledek, a bylo rozhodnuto prozkoumati III. nádvoří, než se začnou stavební práce pro definitivní úpravu povrchu nádvoří. Archeologické práce měly být vedeny pod dozorem odborníků, kteří utvořili „komisi pro archeologický výzkum pražského hradu“. Je jisté, že výzkumné práce nebyly v souladu s plány inženýrů ministerstva veřejných prací, kteří stavební práce vedli, bylo proto mnoho konfliktů a nepochopení u některých, jiní inženýři zase vycházeli výzkumu nejen všemožně vstříc, ale ukazovali tolik dobré vůle a pochopení pro dějiny hradu, že i riskovali zpomalení plánovaných stavebních prací a tím také výtky svých nadřízených. Plocha III. nádvoří, jak ji dnes vidíme, nebyla zkoumána v celku, důkladnější výzkum podařil se jen tam, kde stavební práce se odkládaly na další plán pozdější dobu. Podrobněji byla poznána a prozkoumána jižní část nádvoří a to po celé délce severní zdi paláce, počínaje od předsíně ke Vladislavskému sálu až k Bílé věži. Východní část nádvoří i s kostelíkem byla probrána k severu ke Svatovítskému dómu. Zde byly odstraněny navážky až na povrch terénu z X.-XI. stol., které jsou navrstveny v přirozené rokli přetínající návrší hradu na III. nádvoří od severu (od Jeleního příkopu dolů k jihu. Terény X.-XI. stol. byly většinou zkoumány jen v profilech v místech, kde byly hloubeny sondy pro betonové pilíře, které měly držeti betonový strop pro dlažbu. Hloubka sond byla snížena; vesměs dosahovaly tvrdé skály; v severní části nádvoří dosahovaly hloubky 7-12 m na tvrdou skálu. Z toho je viděti, že tato plocha není zdaleka do podrobná probádána, bereme-li v úvahu ještě hloubku rokle a její stráně oproti rovným svahům na západ a východ rokle. Západní část III. nádvoří vymezená Bílou věží, středním traktem, biskupským palácem, hlavním portálem Svatovítským a schodištěm ke Španělskému sálu, byla prozkoumána velmi dobře. Málo aneb vůbec nebyla prozkoumána střední, severní část nádvoří, počínaje od východní stěny proboštství podél Spytihněvovy basiliky ke Zlaté bráně, respektive k západní stěně chodby románského kostelíka. Zde bylo hloubeno jen několik sond pro betonové pilíře (těsně u západní stěny chodby/, v profilech sond bylo zjištěno několik vrstev dřevěných srubových budov nadšenou a to jen fragmenty nároží budov, aneb celých stěn srubů. Počáteční výzkum na III. nádvoří začal se odkrýváním krypty Spytihněvovy basiliky, zde se terén nádvoří podstatně snižoval odstraňováním rampy a to doté míry, že zbytky basiliky byly úplně přikryty navážkami do rovné plochy a tvořily zahradu mezi dómem a biskupstvím, neboť tu rostly kaštany, jež byly tak pozadím pro sochu sv. Jiří, která stála na nádvoří. Odstraněním navážek nad basilikou a rampy do potřebné výše nádvoří byly obnaženy základy basiliky tak, že její jihozápadní stěna se dnes nalézá i přes 1 m nad novou plochou nádvoří. Zbytky krypty basiliky v naznačených místech jsou zastřešené a opatřené od nádvoří mříží. Dále byl odkryt celý románský kostelík s chodbou. Stavitel Fiala v roce 1920 odkryl z toho kostelíka jen část a to z části apsidu, základy oltáře a jen malý úsek obou stěn chodby přiléhajících k severní zdi kostelíka. Nešel však do hloubky, kde byly další zbytky příbytků souvisejících s kostelíkem a také neměl možnost odkryti celý půdorys kostelíka. Systematický výzkum v těchto místech do hloubky a do širě se začal zde v roce 1925. Dále pokračoval výzkum v jižní části nádvoří a došel v roce 1928 až k Bílé věži, pak směrem k severu podél budovy biskupství k hlavnímu portálu Svatovítskému, a ke vchodu na schodiště do Španělského sálu dospěl v r. 1929.

V roce 1928 byl prováděn výzkum také směrem východním, mezi presbytářem Svatovítského chrámu a dvorkem u starého paláce vyústil až u vchodu na jezdecké schody. Také směrem ke kostelu Všech Svatých byly ohledávány základy paláce a při tom byly studovány terénové profily a svah, do kterého byly postaveny základy sněmovny a kostela Všech Svatých.

V roce 1929-30 byly studovány také terény a navážky při podezdívání severozápadního rohu Španělského sálu a také řada sond pro betonové pilíře nad Jelením příkopem připravované pro zřízení zahrady „na Baště“.

V roce 1930 byly studovány terénové profily a navážky při zřizování štol pro potrubí a kable, hloubené v průjezdu traktu mezi III. a II. nádvořím přes šířku II. nádvoří, průjezdem ve II. nádvoří na nádvoří „na Baště“. Zde totiž byl snižován nervný povrch zahrady a také zahrady nově zřizované kolem balkonu u západního východu ze Španělského sálu.

Do roku 1930 byla také příležitost k prohlídce terénových profilů před průčelím kostela sv. Jiří, částečně v Jiřské a Vikářské ulici. Taktéž při úpravě sklepních místností nového paláce a Starého hradu byly studovány terény. Na II. nádvoří při zřizování potrubí pro vzduchovou poštu zjištěny pod dnešní dlažbou mladší středověké zdi. Průzkum tento byl jen povrchový, protože potrubí nebylo kladeno příliš hluboko. V roce 1930-31 byla skončena první etapa archeologického výzkumu na pražském hradě, jehož jádrem bylo III. nádvoří. Z výzkumu po stránce archeologické získané poznatky byly velmi kladné a překvapující. Mezery v našich znalostech a poznatcích nejsou zaviněny nepředvídanými překážkami. Dlouho zde byly překážky nahromaděné během staletí ve tvaru různých staveb, přesunem půdy a vůbec terénovou povahou, čímž bylo vše porušeno, zpřevráceno, zatemněno aneb učiněno výzkumu nedostupným. A přece se podařilo na základě tohoto výzkumu získati obraz hradiště od jeho nejstarších začátků, což bylo také Guthem v jeho publikacích o výzkumu pražského hradu zdůrazněno a nakresleno.

Po roce 1931 byly všude na pražském hradě při provádění různých stavebních prací i při nejmenších sondách studovány a zakreslovány terény.

V roce 1935-36 prováděn byl výzkum rozsáhlého pohřebiště, které bylo odkryto při snižování povrchu a úpravě Loretánské ulice před Černínským palácem. Je možné a i pravděpodobné, že toto pohřebiště nesouvisí přímo s pražským hradem, avšak jeho blízkost u hradu zrcadlí život středověkých Hradčan a to od nejstarších dob, kdy můžeme vůbec ještě před vznikem pražského hradu kulturně zachytiti historicky počátky Slovanů. Totéž můžeme říci i o staročeském pohřebišti v Jelení ulici, které bylo objeveno při snižování zmíněné ulice a při její úpravě pro všesokolský slet v roce 1938. Zde byly taktéž prozkoumány sídlení jámy člověka z doby kamenné.

Dále v roce 1939-40 prováděn důležitý výzkum hradních terénů v Rožmberském paláci při úpravě konírny pro kotelnu ústředního topení. Byl studován svah od Jiřské ulice až k jižní stěně zmíněného paláce hlavně však profily terénů uložených ve svahu a opřených o románskou hradbu; rovněž byla studována samotná románská hradba a to od spodku základu až do prvního poschodí u jižní stěny paláce. V roce 1937-38 bylo prof. Janákem upravováno I. poschodí Bílé věže, byla zřizována kotelna a větrací potrubí, a při výkopních pracích se přišlo u jižní Bílé věže na zbytky románského bastionu, na straší terény před výstavbou věže a bastionu. Vedle věže byl také přístřešek na sloupech s ručním žernovem a nádobami nejspíše na mouku nalezenými blízko žernovu. V této době byla snižována střecha tereziánského přístavku jižně Vladislavského sálu, upravován

dvorek mezi palácem a tereziánským přístavkem, také uvnitř vnitřek tereziánského přístavku upravován pro nové účely. Úprava zmíněného dvorku vyžadovala odvodnění, což se mělo uskutečnití položením betonové izolované desky a dlažby na jeho povrchu. Před tím však byl zde proveden archeologický výzkum. Místo to bylo důležité již z toho důvodu, že se nacházelo těsně u jižní stěny románské hradby a tím též u zdi románského paláce a podél východní stěny křídla, ve kterém se nachází Česká kancelář. K tomu byly pojaty také přízemní místnosti tereziánského křídla, takže výzkum se rozšířil až sem a také několik sond bylo vyhloubeno těsně u jižní stěny tereziánského přístavku v zahradě „na Valech“.

V roce 1932 byly studovány také terény na tzv. vladislavském dvorku těsně na severní straně starého paláce. Zde stávala od tereziánské doby prádelna, která byla v roce 1925 zbourána. Na východní straně dvorku podél západní stěny křídla s apelační síní se zřizovala kanalizační štola od severu k jihu. Stavitel Fiala zamýšlel dále uprostřed zmíněného dvorku postaviti kašnu, kterou chtěl přenést z II. nádvoří a za tím účelem dal vyhloubit sondu a zřídil betonové základy, na které měla být postavena kašna. Při obou těchto pracech bylo studováno a zakresleno uložení terénu a určováno stáří vzniku zmíněného dvorku. Přes celou válku nebyly na pražském hradě podnikány žádné stavební práce a také přesuny půdy, čímž toto období nepřispělo ničím k dalšímu poznání pražského hradu po stránce archeologické. Ke konci roku 1944 byla na Hradčanském náměstí východně od Morového sloupu hloubena velká sonda pro nádrž vody k protiletické ochraně. V profilech sondy byly zjištěny dosti mohutné kulturní vrstvy a to slovanská a pod ní, na rostlém jílovitém terénu sídlištní vrstva únětické kultury. Je to první zjištění tak starého osídlení v nejtěsnější blízkosti hradního areálu, důležité ještě tím, že pokračuje – jak bylo v profilu viděti – ještě dále k východu před arcibiskupským palácem směrem prvnímú nádvoří.

Po ukončení druhé světové války se začalo s plánováním dalších stavebních prací. V úvahu přicházela dvě místa nepražském hradě, která musela být co nejdříve upravena. Jedním z těchto míst byl Vladislavský dvorek – jeho konečná úprava –, který byl neupraven, nepřístupný a otevřený a měl povrch jen provisorně přikrytý. Třeba byl na začátku války přikryt střechou a lepenkou, podléhal přece vlivům počasí. Románské zdivo, které bylo na dvorku objeveno, větralo a se rozpadalo. Dvorek potřeboval betonové zastřešení a dlažbu; od přenesení kašny z druhého nádvoří bylo upuštěno. Druhým místem, na které se měla soustředit stavební práce, bylo západní křídlo hradu, jdoucí od Matyášovy brány ke Španělskému sálu, jehož vnitřní zdivo bylo v roce 1931-32 úplně vybouráno, takže zbyly jen vnější hlavní zdi. V tomto křídle začalo se v roce 1946 uvnitř po obou stranách průjezdu ze druhého na čtvrté nádvoří s malým výzkumem. Tento výzkum navazoval na nálezy učiněné ve zmíněném průjezdu v roce 1930. Nedostatek pracovních sil – pracovali jen 2 dělníci 6 týdnů – a obtížná práce mezi spleť rudolfinského a tereziánského zdiva, které mělo být pro další rozšíření výzkumu napřed odstraněno, což se nemohlo ihned uskutečnití, byly práce zastaveny až do příznivějších pracovních podmínek.

Částečný výzkum dvorku se uskutečnil v roce 1946-47, při kterém se mohly důkladněji prohlédnouti: románské zdivo na dvorku a prostudovati profily terénových navážek pocházejících z různých stavebních etap Starého paláce. V roce 1946 byly studovány také při zřizování ústředního elektrického vedení pozdně středověké terény a stavby v t. zv. Císařské kuchyni jižně východní části III. nádvoří a dále západně při zřizování automatické telefonní ústředny základy románské hradby, kulaté věže a zbytků budov.

V r. 1946 se také při kladení plynového potrubí hloubila sonda jdoucí od restaurace Vikárky podél obruby chodníku do rohu u vchodu do kláštera, dále před průčelím svatojiřského kostela k býv. Ústavu šlechtičen, pak dolů Jiřskou ulicí – také podél obruby chodníku až k Černé Věži. Při těchto pracech byly studovány a zaměřeny profily stěn 105-110 cm hluboké sondy, při čemž zjištěny, a v profilech byly viděti základy vesměs mladšího zdiva. V Jiřské ulici u východu z kasáren hradní stráže přišlo se při nahoře zmíněných pracích na místo, ve skále vyhloubené a jsoucí, jak se zdá, přes šířku ulice, o němž lze míti za to, že je to hradební příkop.

V roce 1947-1948 bylo probouráno zdivo vedle průjezdu ze III. na II. nádvoří, před hlavním Svatovítským portálem a byl zřizován nový průchod pro pěší. Při tom byl studován povrch valového opevnění, pak románská hradba od samých základů a profily navážek vzniklých před a po výstavbě hradby.

V roce 1950 se začalo s přípravami pro stavební úpravu západního křídla, mezi Matyášovou branou a Španělským sálem. Kancelář presidenta republiky žádala Státní archeologický ústav, aby před započítím prací provedl archeologický výzkum vnitřku celého křídla a dal popřípadě vyhloubiti sondy i na II. nádvoří, ukáže-li se to nutným z archeologického hlediska. Výzkum trval od června do října 1950 a rozšířil a doplnil překvapujícím způsobem poznatky učiněné v roce 1930 při stavbě ústřední štolky v průjezdu téhož křídla a výsledky výzkumu z roku 1946.

Podal jsem ve zkratce přehled míst, na kterých na ploše pražského hradu byl proveden archeologický výzkum. Je z toho viděti, že bylo zkoumáno všude tam, kde byla jen možnost výzkum provést a tím podati obraz vzniku pražského hradu. Byly zkoumány souvislé nezastavené plochy a to systematicky, jako na př. III. nádvoří, anebo západní křídlo paláce a přilehlé nádvoří „Na Baště“. Na jiných místech hradu byly uvnitř paláce v místnostech mezi zdivem zkoumány a archeologicky prohledávány sebemenší plochy; všude se našly důležité články a doplňky k dějinám hradu. Jiná místa na pražském hradě byla zase je zaznamenána při různých pracích, které neprováděla stavební správa hradu (na př. plynovod od Vikárky až k Černé věži, poštovní potrubí atd.), každé otevření povrchu bylo jen vítáno, nahlédlo se dovnitř a zaměřilo. Jsou však ještě mezery a bílá místa v půdorysu hradu, která nutně potřebují doplnění archeologického výzkumu, aby mohl býti získán úplný obraz středověkého pražského hradiště. Při všech pracích jsme dospěli o kus dále na této cestě, naše znalosti pražského hradu se prohlubují, rozšiřují a ujasňují.

Dnes můžeme s větší jistotou mluvit o dějinách hradu na základě objektivního archeologického materiálu, vyvrátiti hypotézy, které byly vytvořeny pouhou spekulací.

Zbylá místa, která zůstala neprozkoumána je II. nádvoří pražského hradu, Jiřské náměstí, kde se nacházel knížecí stolec, Jiřská ulice a celá východní část hradu, hlavně severní její plocha u kasáren hradní stráže, Zlatá ulička, plochy mezi domy, purkrabství a plochy u Černé věže a příkopem a Opyší hradu.

Od ledna do konce června roku 1951 bylo započato se stavebními pracemi v zahradě jižně jízdárny nad Jelením příkopem. Bagry vybíraly do hloubky 6 m velké masy materiálu po celé jižní délce jízdárny. Zde natětí zahradě bylo velké staročeské pohřebiště a to bylo právě při bagrování Státním archeologickým ústavem zkoumáno.

V roce 1951 od května až do půli července byl bourán průjezd v západním křídle z II. na IV. nádvoří („na Baště“) a tím bylo umožněno další pokračování výzkumu kostelíka a to jeho jižní části až ke štole vystavěné v roce 1930.

ROZLOHA A VZHLED HRADIŠTĚ V PRAZE V DOBĚ KNÍŽECÍ

Povšechná situace hradních terénů po stránce geologické, nejstarší půdorys s opevněním, obytné budovy, knížecí palác, objevené kostelíky, cesty a příchody na hradiště do XII. stol.

Je všeobecně známo Kosmovo rčení, že návrší, na kterém stojí Pražský hrad má tvar mořského vepře (delfína). Hlavní část hradu je postavena na střední a západní straně návrší; východní část tohoto návrší slula již Kosmově době opyšem hradu; toto jméno nesen dodnes zachovaná cesta směřující z Hradu na Klárov zvaná „Na Opyši“.

Samotné návrší má geologické podloží ze záhořanské břidly, její složení, lomy, přemístění a svahy zaměřil a popsal Prantl, a v podrobném výťahu použil je Guth.²

Nebudu zde znovu opakovati z geologie pražského hradu to, co bylo již dříve důkladně popsáno, odkazuji zájemce na Guthův popis, naznačím však v hrubých rysech geologický povrch návrší se zdůrazněním některých geologických detailů a to z toho důvodu, že jednak patřily k významným bodům návrší před založením hradiště a jednak proto, že v knížecí době měly svoji historickou úlohu.

Povrch návrší má přirozený spád od západu k východu, tj. od Pohořelce hřebenem Hradčan přes první, druhé a třetí nádvoří, Jiřskou ulicí a dosti příkře klesá Opyši ke Klárovu. Nebyl rovný; jsa skalnatý, byl na různých místech různě rozbrázděn erosivními rýhami, vykazoval prohloubeniny a výžlaby, které směřovaly od Jeleního příkopu směrem k Malé Straně. Byly tu menší a větší přirozené rokly, kterých bylo využito při stavbě hradiště pro opevnění a hlavně příkopy. Břidlový povrch také utvářel kopce, které zůstaly v začátcích hradiště nedotčeny, později však byly odstraněny, stejně jako rokly byly zavezeny a povrch zarovnan. Prantl říká³, že jen stěží však bude možno zrekonstruovati do všech podrobností původní morfologii hradního návrší; je totiž do značné míry setřena tisíciletým zásahem lidské činnosti, navážkami, odkopávkami a stavbami z různých dob.

Hradčanské náměstí nevykazuje přirozených poruch, avšak již před vchodem na I. nádvoří byla veliká příčná rokly (brázda), která byla upravena patrně již nejstarší době jako hlavní příkop od západní strany. Další menší příčná rokly se nacházela na II. nádvoří a to nejspíše blízko západní stěny středního traktu mezi druhým a třetím nádvořím. Strukturu povrchu návrší načrtneme jen krátkým popisem, počínaje od západu – od Hradčanského náměstí.

Poměrně snadno lze tak učiniti tam, kde byl uměle navážkami rozšiřován a nivelován původní úzký rozsah plateau na hradním ostrohu; za to v místech, kde vyvýšeniny a nerovnosti původního skalního podkladu byly odkopáním (případně odlámaním) odstraněny, jsme bez historických dokladů a odkázáni hlavně jen na teoretickou interpretaci. Tak např. byla morfologie jv. úbočí hradního návrší značně pozměněna v XVI. a XVII. stol. řadou zde založených cihelen, které jistě používaly k výrobě cihel vedle svahových hlín i elluvia záhořanských vrstev.

Pod tímto středním křídlem paláce bylo v průjezdu v roce 1930 zjištěno v profilu opevnění sestávající z valového náspu a příkopu. Je zajímavé, že v tomto náspu hlíny nebyly nalezeny žádné stopy po nějakém zdivu, aneb opukové či jiné kameny, které by nasvědčovaly tomu, že zde stála hradba se zděným lícem a že valový profil je jen její zříceninou. Je to jen opravdový val, který byl navršen po vyhození hlíny z hloubených

² Guth Praha-Budeč-Boleslav atd.

³ F. Prantl: O geologické stavbě hradčanského ostrohu, Zprávy památkové péče č. 10. Ročník I.

příkopů. Toto bylo zjištěno v roce 1948 při rozšiřování zmíněného průjezdu pro pěší směrem jižním. Pro toto rozšíření bylo použito několik místností. Pod podlahou východní místnosti byl zjištěn natolik neporušený terén, že bylo možno nalézt povrch valového náspu a příkopu. Na povrchu valu, tj. na koruně, byla nalezena spálená prkna, která nasvědčují tomu, že na vrchu valového náspu byla dřevěná palisáda. Valový násep patří jen jedné časové době. Neukazuje na to, že by se skládal z několika destrukcí. Byl vystavěn jen v jedné době a nebyl obnovován.

V místech, kde je dnes na III. nádvoří proboštství – bývalý to biskupský dům (čp. 48-IV), byla skalnatá vyvýšenina – kopec. Zachované zbytky tohoto kopce vidíme dnes zřetelně u východní stěny zmíněného domu pod střechou nad základy kaple sv. Mořice a Svytlahovy basiliky. Skála byla také u jižní stěny domu, základy stěny byly zapuštěny hluboko do skály, avšak v roce 1928 byla břidlicová skála při úpravě III. nádvoří u základů odstraněna, čímž se spodek základů ocitl na povrchu. Základy byly podezděny, a dnes je velmi zřetelně vidět u jižní zdi proboštství, jak vysoko sahala skála. Stavitel Fiala zaznamenal při úpravě vnitřku zmíněného proboštství,⁴ že zjistil těsně pod podlahou v přízemí proboštství rostlou břidlovou skálu. Dnes je podlaha tohoto přízemí ... m (změřit) nad dlažbou nádvoří. Jak byl zmíněný břidlový kopec rozsáhlý? V tom se mínění geologů rozcházejí. O. Hynie⁵ kreslí zde oválný pahorek, který zaujímal větší část II. nádvoří a téměř celou západní část III. nádvoří; nejvyšší bod pahorku umísťuje na III. nádvoří a to na západ od budovy proboštství. Oproti názorům Hyniovým namítá Prantl, že nejsou v souladu ani s geologickým pozorováním, ani s archeologickými nálezy.⁶ Prantl dále říká, že proboštství stojí na návrší, které „představuje nám skutečně zbytek nejvyšší koty v západní části hradního návrší; rozsah zmíněného pahorku byl však mnohem menší než předpokládá O. Hynie“.

Podle Prantla pahorek ten „zaujímal patrně jen o málo větší území, nežli je rozsah budovy proboštství, s poměrně malou částí území na s. a sv. od něho. Dále na východ se terén opět zvolna snižoval do příčné erosivní rýhy na III. nádvoří, probíhající pod příčnou osou Svatovítského dómu. Záp. a jz. hranice návrší se nalézala nedaleko jz. cípu proboštství. Nasvědčuje tomu poměrně slabá mocnost navážek v těchto místech III. nádvoří, pod níž se nacházejí jílovité (? svahové) hlíny, které pozvolna přecházejí v eluviálně rozpadlých břidlic. Domnívám se, že se v těchto místech původně nalézala mělká příčná deprese, sklánějící se pozvolna k jv., k jz. cípu III. nádvoří; zdá se tomu nasvědčovati i stále přibývajícím mocnost navážek a svahových hlín. Směrem sz. a jz. rohu proboštství k příčnému traktu mezi II. a III. nádvořím a II. nádvoří samému, původní terén patrně opět slabě stoupal. V těchto místech provedené výkopy ukazují totiž výchozy vrstev nehluboko pod dnešní dlažbou. Na tomto terénním zdvihu bylo vybudováno i nejstarší opevnění západní části hradu.“ Uvedl jsem plné znění odstavce z cit. práce Prantla o vzhledu břidlového kopce na západní části nádvoří a to z toho důvodu, že západní část III. nádvoří považuji za důležitou před výstavbou hradiště a také v době pozdější váže se k tomu kopci jedna historická událost. O tom však pojednám v dalším. Z geologického hlediska bylo ovšem nutno zdůrazniti nejen existenci kopce, ale i jeho rozlohu. Vidíme však, že se mínění geologů v tomto směru rozcházejí. Domnívám se, že rozloha kopce byla větší, než rozsah budovy proboštství, jak dovozuje Prantl, avšak menší než předpokládá Hynie. Nejvyšší

⁴ Archiv list č. .... Stavební Zprávy. Za upozornění děkuji prof. arch. P. Janákovi.

⁵ O. Hynie, Základové půdy staveb pražského hradu, Zprávy věř. sl. tech. XVI, 4, 116, Pha 1935.

⁶ Prantl: O geol. stavbě hradč. ostrohu, Zprávy památkové péče 10, ročník I.

bod kopce byl rozhodně v místech, kde stojí býv. probošství (biskupský dům). Jak jsem již dříve uvedl, skála byla zjištěna stavitelem Fialou pod podlahou v přízemí zmíněného domu. Východním směrem se kopec mírně svažoval, byl pak odstraněn základy kaple sv. Mořice a základy Svytlahovské basiliky. Důležité je však ukázat rozlohu kopce na západní straně probošství. Zde při archeologickém výzkumu ihned pod bývalou dlažbou vykazovala celá západní plocha nádvoří od monolitu a probošství rostlou břidlu. Tato břidla byla zjištěna před sz. rohem probošství pod dlažbou na ploše nádvoří; kulturní navážky začínají teprve před západním portálem dómu. Svědčí o tom, že až sem sahala šířka kopce, čímž bychom ji měli zjištěnu na severní straně od sz. rohu probošství až k monolitu na jižní straně. Jak daleko sahala tato břidlová návrší k západu? Až na II. nádvoří směrem ke kapli sv. Kříže. Neboť ve stavební správě pražského hradu jsou zachovány pracovní plány stavitelské formy, která prováděla výkopní práce v roce 1920, a stavbyvedoucí zakreslil v nich zvlnění a zvýšení právě v místech, o nichž se zmiňuji⁷. Povrch rostlé břidly v této západní části III. nádvoří je vidět i u základu středního traktu mezi III. a II. nádvořím, a jistě se také v budoucnu zjistí i na II. nádvoří. Představuji si, že tento kopec směřoval od II. nádvoří s nejvyšší kotou v místech probošství na východ ke svatovítské rotundě, svažoval se pak jižním směrem na III. nádvoří v rovnou plochu, která se v půli nádvoří lomila, a podél tohoto zlomu byla vystavena hradba. K jz. cípu nádvoří v místech, kde stojí Bílá věž, břidlová plocha se rozšiřovala k jihozápadu a tvořila jakoby roh, na němž byla vystavena brána a později i Bílá věž. Bílá věž má mělké základy ve skále, avšak od jihu k Bílé věži přiléhající románská bašta je již stavěna na svahu a do svahu, má základy a stěny již hluboko zjištěné ve sklepních místnostech jižně a jz. od Bílé věže. Hradní návrší právě v místech, kde stojí trakt paláce mezi III. a II. nádvořím se lomí k jihozápadu přes II. nádvoří směrem k Hradčanskému náměstí. V místech, kde stojí Španělský sál a zahrada na Baště jsou mocné 8 až 10 m silné navážky, které tím rozšířily plochu hradu k Jelenímu příkopu.

Že předpokládaný lom návrší existuje, lze zřetelně vidět na ohybu půdorysu staršího opevnění. Prantl⁸ říká dále, že „hradní návrší budují dvě samostatné kry, vzájemně oddělené příčnou poruchou (dislokací), probíhající od sz. k jv. V obou krajích zachovávají vrstvy přibližně též směr a sklon od jz. k sv. a upadají k j. nebo jv. k Malé Straně ... Výše zmíněná hlavní příčná dislokace probíhá téměř kolmo na směr táhlého hradního návrší, seče jv. část III. nádvoří, probíhá těsně kol západní brány „Zlaté brány“ a pod svatovítským dómem směřuje dále k sz.; do Jeleního příkopu vybíhá patrně záp. od Mihulky. Její průběh bylo možno sledovati ve dně dosti hluboké, příčné erosivní rýhy na III. nádvoří, která i morfologicky dělila návrší na dvě části, západní a východní.“

Takto se jeví Prantlovi z geologického hlediska velká (4 až 5 m hluboká) rokle jižně Zlaté brány Svatovítského dómu, na jižním svahu návrší, dělicí návrší na část východní a západní. Je zde jen otázkou, zda tato erosivní rýha protínala celé návrší na severu západně od Mihulky v Jelením příkopě až k jihu směrem k Malé Straně? Nevíme, jak probíhá rokle těsně kol západní hrany brány „Zlaté brány“, zda je to východní břeh rokle? Západně od „Zlaté brány“ jsou zachovány základy Svytlahovské basiliky, které jsou zapuštěny do skály a to právě v místech, kudy rokle měla probíhati přes návrší. Při výzkumu jsem pozoroval, že jižní základové zdivo jižní věže dómu má hlouběji zapuštěné základy do svahu rokle, než okolní zdivo, které v rokli není. Pod dlažbou dómu je v přístup-

⁷ Prantl: 1. c.

⁸ Prantl: 1. c.

ných místech v královské hrobce všude viděti rostlý břidlový terén. Také samotná Václavova rotunda, která stojí na nejvyšší ploše návrší, musela by býti stavěna tak, že její západní strana by se dotýkala těsně nad anebo blízko rokle protínající návrší. Těsně na západní straně rotundy stál také ještě (později) kaple sv. Vojtěcha.

Snad byla rokle při stavbě rotundy zavežena, ale jen v tom případě, protínala-li skutečně návrší. Mám za to, že rokle erosivní povahy byla jen na jižním svahu návrší, neprotínala jeho vrch a opravdu dělila na jižním svahu návrší na západní a východní část. Že tomu tak bylo, je dobře viděti na východním břehu rokle, který se nachází pod chodbou do Vladislavské oratoře mezi starým palácem a dómem. Do těch míst na vrchu návrší sahala Václavova rotunda svojí východní apsidou a tam také, kdyby rokle protínala návrší, by stála rotunda na návrší, avšak v rokli třeba již zavežené. Nic takového tomu nenasvědčuje, základy rotundy jsou zapuštěny dorostlé břidla návrší, což je dokladem, že rokle byla jen na jižním svahu. Guth se domnívá, že koncem IX. a na začátku X. stol. byla zjevná snaha ponechat ve středu vnitřního hradu (tím má na mysli hřbet návrší) prázdnou prostorou.⁹

Dále na východ k Jiřské ulici je rostlý břidlový povrch těsně pod dnešní dlažbou u zdi Sněmovny. Plocha návrší, počínaje od biskupského sídla přes plochu, na které byla sv. Václavem postavena rotunda, přes Jiřské náměstí až k purkrabství, od přírody hrbolatá a nerovná, byla vždy podle potřeby upravována. Původní břidla se na Jiřském náměstí místy nachází hned pod dlažbou, což bylo dobře pozorovati při různých pracích mezi Sněmovnou a vchodem do Jiřské ulice. Jiřský kostel stojí na břidle, těsně na jih od něj byla Jiřská ulice vedena na okraji svahu návrší až k purkrabství. Později ve středověku byly k jižnímu svahu postaveny budovy, nikdy se však nedovíme, zda zde již v samých začátcích hradiště stály také dřevěné budovy. Prantl¹⁰ říká, že „území východní části hradního návrší mělo poněkud jiný vzhled než na západě. Byl to mnohem širší ostrý hřbet, táhle se sklánějící k vsi, jehož konec Opyš, pak poměrně prudce klesal k východní výmolní rýze Brusnice. „Během předešlých tisíciletí vyhloubil potok Brusnice na severní straně hradního návrší hlubokým výmolem a zářezem do vrstev břidly hluboký příkop a isoloval hradní návrší od území na severu. Sv. později Jelení příkop stal se tak přirozenou ochranou hadu na severní straně, a v pozdním středověku byl přístup do hradu z této strany po mostě. Geologicky vymezená plocha návrší změnila svůj vzhled tisíciletým sídlením panovníků tím, že byl zarovnáván povrch a odstraňovány nerovnosti a vyvýšeniny.

Považoval jsem za nutno podati stručný popis jen některých míst hradního návrší z toho důvodu, že archeologická pozorování koriguje některé názory geologického popisu hradčanského návrší. Tato korektury napomáhala, jak se dále přesvědčíme, lokalizovati některá místa na hradišti, zaznamenaná v Kosmově kronice, anebo opravití názory a hypotézy vyslovené v pracích, bez důkladnější znalosti geologického podloží hradního návrší.

Zdá se mi, že jsem oprávněn k tomu, abych nadhozené stanovisko hájil spíše, než náhodný divák, který jen opticky prožíval setkání se s objekty, nebral však zřetel na to, že každodenní styk s těmito objekty vtiskne obraz na dlouhá léta. Pak jen studiem a vybavováním místa nálezu obnoví se skutečný obraz. Náhodnému diváku se tento neprožitý objekt bez pracovního poměru k němu rozroste ve zkomolený obraz fantasmie, jenž se pak odráží v různých tvrzeních, která zatěžují práci, jestliže se jimi obíráme. Takto vzniklé fantastické názory ponecháváme stranou a budeme se držeti vždy ke kontrole způsobilých archeologických objektů.

⁹ Guth, Praha, Budeč Boleslav, str. 134 zvl. otisk Svatovácl. Sborníku.

¹⁰ Prantl l. c.

Návrší, na kterém byl vystaven Pražský hrad, bylo nejspíše místy na svazích porostlé břízou a jehličnatými stromky, jistě však zmíněný porost byl v roklich; ve velké rokli na III. nádvoří (pod Zlatou Branou byly v černém mastném humusu nalezeny zachované kusy pařezů s kořeny tenkých bříz se zachovanou kůrou a zbytky pařezů jehličnatých stromů). Celé návrší bylo osídleno až ve slovanské době, nalezeny však, doklady, že také v pravěku bylo návrší vyhledáno člověkem mladší kamenné doby, který si zvolil některá místa na jižní slunné východní části návrší na dočasné sídlo. V roce 1920-21 získal stavitel při provádění kanalizace ve východní části Jiřské ulice nádobku,¹¹ která podle jeho sdělení byla „uložena v jílové vrstvě na břidličnatém křemencem...? útvaru a vyzdvižena i s obalem jílovým tak, že o jejím prastarém uložení v těch místech není možno pochybovat.“

Fiala dále dodává, že při rychlých kanalizačních pracích a při obtížném vyztužování sondy, nebylo možno naleziště podrobně ohledati a je tudíž možno uvést jen tento ojedinělý předmět z předhistorické doby. Fiala však nevyklučuje možnost praehistorického osídlení na místě pražského hradiště, zvláště když je známa existence takových nalezišť v nejbližším okolí hradu. Naproti tomu Guth popírá, že by nádobka patřila ke starému osídlení pražského hradu.¹² Předně není známo přesně naleziště a tím méně vrstva, ve které nádobka ležela. Guthovi se zdá pravděpodobným, že to byl pozdní násyp vzniklý při nějaké nivelaci III. hradního nádvoří v XVI.-XVIII. stol. a že nádobka se dostala do navážky z nějaké sbírky všemožných rarit a starožitností světského, neb církevního sběratele bydlícího na hradě.¹³ Byla-li nádobka nalezena v jílové vrstvě, pak mohla se tam také dostat při umělém pohybu půdy, zdůrazňuje však, že při výzkumu nebyla nikde a nikdy na hradní půdě nalezena starší keramika než pozdní z IX. stol. Guthova skepse není tak dalece zdůvodněna, abychom nepřipustili pravděpodobnost osídlení aspoň některých míst na hradním návrší v době předslovanské, nikoliv však celého návrší, jak se domnívá Fiala. Myslím, že dočasné osídlení hradního návrší a to jen některých míst v mladší kamenné době je úplně možné, uvážíme-li, že tehdejší člověk se zálibou vyhledával svá sídla na návrších po obou stranách Vltavy, čehož dokladem jsou četné keramické zbytky na různých místech, blízko hradu v Lumbeho zahradě, dále např. na Vyšehradě, Bubenci a nejbližše hradu např. přestavbě vojenských pekáren.¹⁴ Hradní návrší nemusí býti proto výjimkou. Je pravda, že Fialova nálezová zpráva je kusá, z jednoho nálezu nelze také vyvoditi osídlení celého návrší, nejsou proto doklady a řádné nálezy, důležitá je však poznámka, že nádobka byla nalezena v jílu a celá jím obalená. V Jiřské ulici je po celé délce pod dlažbou jílovitá vrstva rostlé hlíny na spodním břidlovém povrchu svahu návrší. Nalezená nádobka mohla ve zmíněné hlíně přetrvati tisíciletí na místě, jak ji člověk mladší doby kamenné zanechal, a zachovala se proto celá, že ležela na místě a nebylo s ní pohybováno; během doby byla obalována jílovitou hlínou, kterou po svahu splachovala voda. Byla pevně zasazena do tvrdé jílovité hlíny, až pak při hloubení sondy pro kanalisaci byla poškozena na břiše krumpáčem, čemuž svědčí otvor od jeho úderu. Nádobka se však úplně nerozbila, čemuž právě bránila tvrdá hlína, která nádobku obalovala. Dostala-li by se zmíněná nádobka do navážek v XVI.-XVIII. stol., jak myslil Guth, sotva by se zachovala celá a již při jejím vyhození mohla býti rozbita na kousky. Nádobka pohozená v navážce by byla bývala rozdracena tlakem zemin, avšak, byla-li i tak zázrakem zachována celá i v navážce, byla by se bývala v roce 1920

¹¹ Fiala, Hrad pražský v době románské 1933, str. 1.

¹² Guth, Počátky Prahy /Slovník Novotného 1930/ str. 55

¹³ Guth, Praha, Budeč, Boleslav, Svat. Sbor. zvl. otisk str. 9

¹⁴ Prokop, Praha v době předhistorické, ČPSČ XIII str. 46

úderem krumpáče v měkké navážce rozpadla na kusy. Myslím proto, že nádobka nalezená Fialou je průkazným svědectvím částečného osídlení a dočasného zatavení se člověka mladší kamenné doby na hradním návrší v mladší kamenné době. Kromě této nádoby nebyla při archeologickém výzkumu nikde nalezena stopa po pravěkém osídlení. Nebyl nalezen sebe menší doklad pravěkého osídlení na jiném místě návrší, který by opravňoval k závěrům o osídlení hradního návrší před slovanskou dobou. Na jiném místě to zdůraznil již Guth. Je pochybné, že v budoucnu se tak stane. Popisovaná nádobka je ...cm vysoká, má lehký černý povrch a patří k tzv. bernburgské skupině. Sídliště a pohřebiště pravěkého člověka blízko pražského návrší byla zjištěna v Lumbeho zahradě, v Jelení ulici a v těsném sousedství hradu; na Hradčanském náměstí ve východním výběžku parčíku byla zjištěna souvislá vrstva osídlení z nejstarší bronzové, tzv. únětické doby. Hradní návrší nevykazuje pak ani mladší pravěké osídlení až do doby slovanské a do pozdější výstavby knížecího sídla prvními Přemyslovci.

Archeologický výzkum pražského hradu, započatý v roce 1925 a trvající dodnes, přinesl mnoho archeologických dokladů k poznání vzniku hradiště knížecího sídla, takže můžeme určit časový vznik hradiště v jeho začátcích a popsat pravděpodobný vzhled a zařadit jej do historického dění; stejně tak můžeme v archeologických nálezech sledovat jednotlivé jeho stavební fáse. Učinil to již částečně Guth ve svých pracích, a já jsem některé části podrobněji doplnil v souvislosti s lokalizací kostelíka P. Marie.

Pokusím se zde pojednat poněkud širěji o nejstarší době pražského hradu, přidat nové poznatky z výzkum v roce 1948-52, rozšířit starší výsledky výzkumu, kterých použil Guth a k tomu jinak vyložit některé partie. Pokusím se také rekonstruovat vzhled hradeb a rozlohu hradiště, jak se jeví jen na základě objektivních archeologických skutečností.

Archeologický výzkum na pražském hradě započal již vlastně před první světovou válkou Hilbertovým¹⁵ objevem základových zbytků rotundy vystavěné sv. Václavem, při pracích ve Svatovítské dómu. Tak znamenitý, v roce 1911 objevený chrám byl vlastně prvním objektem nalezeným na území pražského hradu, a již tenkrát se ukázalo, jak půda hradu skrývá v sobě mnoho důležitého z historického hlediska. Dalšími objevy byly zbytky západní krypty basiliky Spytihněvovy, na které již narazil architekt Svatovítského chrámu Mocker v r. 1877; architekt Hilbert později doplnil celý půdorys Spytihněvovy basiliky tím, že odkryl východní část základů Spytihněvovy basiliky.

Po první světové válce přišla řada na obnovení a zkrášlení královského sídla, a tím se také naskytla příležitost zkoumat části hradního areálu a to nejenže ve Starém hradě, ale také na nádvořích, které přicházely v úvahu, aby byl podle potřeb doby vhodně pro sídlo hlavy státu upraveny.

V roce 1920 objevil hradní stavitel K. Fiala při provádění kanalizačních prací ve východní části III. nádvoří základy románského kostelíka se spojovací chodbou mezi tímto kostelíkem (kaplí) a románskou Spytihněvovou basilikou. Kostelík má půlkruhovou apsidu, v níž jsou zachovány základy oltáře, a obdélníkovou loď; je 12 m dlouhý, 7,40 m široký, stěny jsou ...cm silné, zdivo řádkové. Celý půdorys je dlážděný opukovými na navážky kladenými deskami rozměrů ...cm, proto také povrch dlažby je silně proláklý. Spojovací stěny chodby jsou 70 cm silné, 340 cm od sebe vzdálené a vykazují hloubce 120 cm stopy po požáru. Spojovací chodba byla k severní straně kostelíka později přizděna. Ve středu chodby je v severní zdi kostelíka zachován hodně ušlapaný pískovcový práh, kterým se chodilo z kostelíka do chodby. Zachované zbytky ušlapaného terénu nad

¹⁵ číslo poznámky vloženo, ale ta nedoplněna

kostrami odpovídají výšce prahu. Základy chodby byly stavěny do navážek, a aby se zdívo nessedalo, byly do základu do délce vezděny dřevěné podlahy. V chodbě bylo nalezeno 16 koster ve 3 vrstvách nad sebou, jedna kostra (v první vrstvě se shora) ležela ve zděné hrobce, u ní byl nalezen bronzový kalich s paténou.

Větší množství koster, asi z 11 jedinců, bylo uloženo pod východní stěnou chodby vesměs u noh ležících koster. Kostry patří časově XII.-XIII. stol. Kostelík byl vystaven asi v XI. stol., apsida se svými základy stojí 5 a ? m hluboko v rokli, o které byla zmínka již výše. Kostelík stál na svahu, a také terény ke kostelíku patřící jsou šikmo uloženy. Celý půdorys kostelíka byl založen v místech, kudy probíhalo nejstarší opevnění hradiště (o tom se zmíníme dále), což je nezvratným důkazem, že kostelík byl vystaven v době, kdy nejstarší opevnění ztratilo svoji funkci, a po vystavění zděné hradby, v jejíž blízkosti se nalézá. Při východní straně chodby našel stavitel Fiala v jejím zásypu zbytky románských bohatě ornamentálně zdobených sloupů z dřívku a hlavice. Tyto zlomky mají tutéž ozdobu jako sloupy, které v r. 1877 objevil architekt Mocker při odkrytí západní krypty Svatovítské basiliky. Fiala¹⁶ správně usuzuje, že tyto, pletencovým ornamentem zdobené zlomky z červeného pískovce nepochybně náleží Spytihněvově basilice a byly vhozeny do příkopu asi po zboření východní části basiliky v roce 1369. Avšak terén u východní stěny chodby neznámá již příkop, čímž Fiala míní rokli, ta byla již dávno zavezena; chodba stála již na navážce v rokli, zmíněné zlomky byly vyhozeny ke stěně chodby, nikoliv však do příkopu, který tam neexistoval.

V roce 1925-26 kdy byl odkryt kostelík v celku, začaly se také prozkoumávat navážky uvnitř chodby, při čemž byly na jejím severním konci nalezeny před Zlatou bránou další zbytky sloupů z červeného pískovce, zdobené pletencovým ornamentem. Byly rozházeny po celé chodbě, a nejvíce jich bylo u východní stěny. Možná, že se nalézají v navážce chodby i další kusy zmíněných sloupů, protože v tu dobu nebylo vše vybráno a také proto, že nezbýval čas k úplnému prozkoumání vnitřku chodby až základům. Jedno je však jisté, že chodba byla zasypána v době zboření Spytihněvovy basiliky pro stavbu karlovského dómu a že na jih od staveniště dómu byl zvyšován terén, čímž byla zrušena chodba ke kostelíku. Je však zajímavé, že výše popsané zbytky románských sloupů a hlavic nebyly nalezeny v navážce půdorysu samotného kostelíka, což nasvědčuje tomu, že v době Karlově byla zbořena jen chodba ke kostelíku, nikoliv samotný kostelík. Uložení terénů a navrstvení navážek nad kostelíkem ukazuje, že ten byl zbořen v XV. stol., v době husitské. Chodba ke kostelíku byla v roce 1927-28 napříč přerušena vysokou centrální štolou, do které byly svedeny kanalizace, vodovodní roury a káble, a u západní stěny chodby byla na severním konci vyhloubena sonda pro betonový pilíř. Ukázalo se, že se pod základy chodby nalézají půdorysy dřevěných staveb, staršího stavebního období knížecího hradiště a že tyto stavby se nacházejí pod chodbou až k severní zdi kostelíka. Zde právě při podchycování základů západní zdi a při probírání navážek byly všude až ke dnu rokle nalezeny zbytky srubů a to nejméně tři vrstvy nadšenou, což ukazuje na delší časové rozpětí v trvání srubových staveb, počínaje od vzniku hradiště. O dřevěných srubech pojednáme na jiném místě při celkovém přehledu dřevěných staveb doby knížecí. Pražské hradiště tak jako každé jiné slovanské hradiště bylo opevněno. Na všech hradištích zbyly během doby, když byla opuštěna a přestalo se v nich sídlit, po opevnění valové násypy hlíny, z čehož vzniklo domnění, že hradiště bylo opevněno valem. Není tomu tak, neboť při výzkumu hradišť se ukázalo, že byla opevněna hradbami, jejichž líce byly

¹⁶ Fiala, Starý hrad pražský, Stavitel str. 6

z kamene, vnitřek hradby byl vyplněn hlínou a trámy, po jejichž zřícení vznikl během staletí val. Máme-li na hradišti několikeré osídlení a opevnění, pak obvykle bylo na valu vzniklém zřícením staršího opevnění stavěno další opevnění, které se zase zřítilo a utvořilo nový val. Jen v málo případech se na hradištích setkáváme se skutečným valovým opevněním, tj. navršením dlouhého náspu hlíny za obranným účelem. Tím také toho vysvítá, že máme opevnění sestávající se z hradebních stěn a valové opevnění.

Při výzkumu III. nádvoří pražského hradu byly ve středu délky nádvoří zjištěny valové náspy a lícované zdi hradeb z opukového na sucho kladeného kamene. Již Guth¹⁷ pojednal po ukončení výzkumu na III. nádvoří o nejstarším opevnění pražského hradu, pak Fiala¹⁸ popsal ze svého hlediska nejstarší valy, tj. opevnění před románskou dobou. A také jiní badatelé, kteří se obírali otázkami počátku pražského hradu¹⁹, dávali podněty k prohloubení studia v tomto směru s použitím jejich poznatků a názorů.

DIE PRAGER BURG

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im Archiv des Archäologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag, Abteilung Prager Burg, entdeckte J. Frolík eine Handschrift von I. Borkovský, die der Geschichte der archäologischen Erforschung der Prager Burg, insbesondere dem dortigen Wirken des ursprünglich Tschechoslowakischen Archäologischen Instituts (später Archäologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften) gewidmet ist. Darin werden die in den 20er und 30er Jahren des 20. Jh. verlaufenen Ausgrabungen zusammengefasst und Interessantes zu den 40er Jahren, insbesondere zur Zeit zwischen 1948 und 1951, berichtet.

¹⁷ Guth

¹⁸ Fiala

¹⁹ Merel, Cibulka, Čárek

NÁSTĚNNÉ MALBY V BAZILICE SV. JIŘÍ NA PRAŽSKÉM HRADĚ

ZUZANA VŠETEČKOVÁ

Trojlovní bazilika sv. Jiří s kryptou pod východní apsidou a s tribunami v hlavní lodi otevřenými sdruženými románskými okny měla pravděpodobně v západním průčelí předstín. Archeologické výzkumy a zprávy z pramenů dokládají, že stavba baziliky i kláštera prošla již v prvních stoletích existence řadou přestaveb. Kostel byl pravděpodobně založen za Vratislava I. (915-921), jako klášter benediktinek vznikl s počátkem pražského biskupství v letech 974-976. Další významná stavební etapa proběhla za působení abatyše Berty po ohni v roce 1142 a třetí zřejmě za abatyše Anežky v letech 1200-1228. Klášter byl ve středověku opravován abatyší Žofií z Pětichvost (1328-1345). Úpravy probíhaly i v dalších stoletích, svědčí o tom renesanční portál sv. Jiří, barokní kaple a západní průčelí kostela. V letech 1897-1908 trvala dlouhodobější obnova, kdy bazilika byla vrácena původní středověké podobě. Od roku 1958 prováděl archeologický výzkum I. Borkovský, v současné době archeologové ověřují a revidují starší nálezy a docházejí k novým závěrům (*Mach – Šittler 1910*, 66-114; *1911*, 330-450; *Cibulka 1936*; *Borkovský 1975*; *Merhautová 1966*; *Frolík – Smetánka 1997*; *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, 97-143.). V roce 1981 byl otevřen hrob sv. Ludmily a prozkoumán jeho obsah. Pod úrovní podlahy byl odhalen úzký prostor, v němž byly uloženy dvě olověné schránky, z nichž jedna byla opatřena pečetěmi a kovovou destičkou s nápisem CORPUS S. LUDMILA. Ve schránce byly ostatky svěťce, obaleny pěti textiliemi. Otevření hrobu sv. Ludmily vyvolalo řadu diskusí, v nichž se řešilo původní uložení ostatků svěťce, uměleckohistorické zhodnocení gotického náhrobku a analýza textilií z hrobu (*Borkovský 1960*, 680-700; *Fehring 1971*, 1167-1170; *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, 97-143; *Bažantová 1983*, 513-519; *Hlobil 1985*, 377-402; *Hledíková 1991*, 2, 11-15). Nově podrobila důkladné analýze textilie a interpretaci pramenů M. *Bravermanová (2001, 447-482)*, která předpokládá, že původní hrob sv. Ludmily byl v ose kostela před triumfálním obloukem v místě, kde I. Borkovský lokalizoval umístění pisciny. Nad ostatky svěťce se později nacházel oltář sv. Kříže, který uvádí legendy, zmiňující krvácejícího Krista na kříži. K další změně došlo pravděpodobně v roce 1371, kdy zřejmě z liturgických důvodů přemístily jeptišky hrob do jižní boční lodi, v níž se dodnes nachází gotická tumba se svěťci a sochou sv. Ludmily na desce.

Románské nástěnné malby v trojlovní bazilice sv. Jiří se dochovaly na klenbě chóru, v severní boční a jižní boční lodi, původně se nacházely i na třetí arkádě na tribuně v hlavní lodi, odkud byly transferovány a uloženy v NG. Pozdně gotické malby spatřujeme na ostění oblouku, vedoucího do kaple sv. Ludmily, v níž jsou malby pozdně renesanční a z 19. století. Nově byly odkryty gotické malby na oblouku v podvěží v křížové chodbě a v kapli sv. Anny v areálu kláštera.

Malby v kostele sv. Jiří byly postupně objevovány od poloviny 19. století. Jako první byly K. *Kellnerem* odkryty v roce 1865 malby v jižní kapli Panny Marie. (*1873*, 274-275) Další fragmenty při opravě kostela v roce 1888 - „Psychostasis“ na oblouku zmíněné jižní kaple. V letech 1901-2 byly odkryty malby na klenbě kněžiště hlavního chrámového prostoru a fragmenty v severní boční lodi. Zároveň byly tehdy sneseny malby ze zazdívký třetí trojarkády jižní tribuny a ze špalety severního okna v kněžišti (*Lüssner 1899*, 557-560; *Mádl 1890*, 66-74, 131-134). V letech 1960-1963 malby v kostele restaurovali J. Blažej, D. Kašparová a M. Sukdoláková, poslední zmíněné objevy pocházejí z let 1971-1972, kdy byly prostory kláštera upravovány pro potřeby NG a malby odkryl a restauroval V. Procházka.

Původní románská výzdoba se zachovala jen částečně, nicméně i z torzálního stavu maleb je zřejmá působivost monumentální výzdoby. Ke starší fázi patřila výmalba klenby kněžiště a dnes přemalovaná výzdoba apsidy, kde pravděpodobně byl zobrazen Kristus Pantokrator. Klenba kněžiště nese torzálně dochovaný centrální obraz Nebeského Jerusalema, působivě vkomponovaný do tří soustředných kruhů (*obr. 1*). Uprostřed vnitřní kružnice byl pravděpodobně zobrazen Beránek Boží (Zj 21, 23) snad na modrém pozadí a obklopen bílou páskou kružnice. V prostředním kruhu se nacházel Nebeský Jeruzalém v podobě věžovité architektury s různě umístěnými branami. Architektura je provedena na modrém pozadí, kdy vyniká kresba zejména opevnění města, nebo ji koloruje světle červená barva. Zda zde bylo zachyceno skutečně dvanáct bran, jak uvádí Janův popis nového Jerusalema, dnes jednoznačně neurčíme. Nicméně brány nebeského města byly otevřené, takže je správný v této souvislosti uvedený citát ze Zj 21, 9-23 (*Mašín 1954, 43-47; 1977, 151-152*). Ze třetího, nejširšího pruhu se zachovaly střídavě stojící a vždy uprostřed sedící postavy, které zřejmě představovaly dvanáct apoštolů a čtyři trůnící Evangelisty, z nichž František Mach a Eduard Šittler podle Eckertovy fotografie určili obraz sv. Lukáše se symbolem býka u nohou (*Mach – Šittler 1910, 66-114, 1911, 330-450; obr. 2*). Trůnící sv. Lukáš byl oblečen ve spodní šat a plášť, v pravé ruce pravděpodobně držel svitek a levici měl pozdviženou. Jeho svrchní roucho řasily zřejmě paralelní a mísovité záhyby, přičemž malíř záhyby zdůraznil jeho klín a nohy od kolen dolů. Vlevo pohlížející oválná tvář sv. Lukáše, gesta rukou i systém řasení draperie a zahalení svrchním pláštěm ukazují, že malba mohla být provedena ještě na konci 12. století nebo na počátku 13. století. Snad lze v této souvislosti upozornit na stojící žitenické postavy pravděpodobně rovněž Evangelistů, jejichž široké rukávy a některé motivy záhybů jsou svatojiřským malbám podobné. Jaromír Homolka na základě slohové analýzy a pramenů je klade k roku 1200 (*Homolka 1996, 45-55*). Štíhlejší kánón stojící postavy vpravo od sv. Lukáše, zobrazující světce nebo světici s palmovou ratolestí v pravé ruce je výrazně konzervativnější. Dnešní stav maleb nedovoluje jednoznačné slohové a ikonografické určení, ale domnívám se, že směrem k jihu se torzálně dochovaly dvě postavy, za kvadrilobem směrem k severu jsou rovněž jen částečně zachované zřejmě stojící a další snad trůnící postava a asi další stojící světec nebo světice. Pak následuje další kvadrilob, za ním směrem k jihu opět stojící a asi trůnící postava. Další malby znečitelněji tmely, takže postrádáme předpokládaný čtvrtý kvadrilob. Vnější pás maleb tvořily původně pravděpodobně čtyři kvadriloby mezi nimiž mohly být zachyceny trůnící a stojící postavy. Pozadí maleb bylo modré, postavy měly zřejmě světlá roucha snad okrová nebo bílá. Pozadí kvadrilobů má temnější modrou barvu, lemující pásy světlou barvu. Ve cviklech, které vytvořila kruhová kompozice nového Jeruzaléma byli namalováni cherubíni se zkříženými křídly okrovou barvou a obklopeni spleťtým vegetabilním ornamentem světlé barvy na červeném pozadí. Na jednom z cviklů spatřujeme poměrně dobře dochovaného cherubína, který má u nohou kolo, což dokládá, že zde byli cherubíni zobrazeni podle vidění Ezechiela (Ez 1, 1-18; 10, 1-22; *obr. 3*). Dnes jen těžko určíme jaká byla výzdoba v dalších cviklech, dochovaný stav ukazuje na ornamentální výzdobu, nicméně lze předpokládat i poprsí čtyř hlavních proroků v kvadrilobech (*obr. 4*). Václav Wágner popsal techniku této malby (*Wagner 1931, 34-36*). Do základní omítky, natažené po celé ploše klenby, byl proveden vápenný nátěr, do kterého se za vlhka provedla malba, která za sucha byla dokončena barevnými hlinkami. Techniku badatel určil jako suchou fresku, dnes obvykle užíváme termín „fresco-secco“.

Druhou, možná starší malířskou etapu, můžeme předpokládat v apsidě a na prvním klenebním poli severní boční lodě. V apsidě spatřujeme Žehnajícího Krista Pantokratora, obklopeného kruhovou mandorlou, lemovanou širokým bílým pruhem, hnědě konturovaným, dále doplněný o okrový pás (*obr.5*). Mandorla ostře kontrastuje s temně zeleným pozadím výjevu. Kristus je zobrazen frontálně, jeho hlava s dnes nezřetelnou kresbou obličeje má dobře zachovaný křížový nimbus. Kristus žehnající pravou pozdviženou rukou, přesahuje rámeček mandorly. Spasitel byl oděn do spodního tmavšího, snad původně modrého šatu a do červeného svrchního pláště, zahalujícího především partii od pasu dolů. Zaujme podání pravé nohy a působivý motiv pláště poodhalující levou nohu, kterou zahaluje spodní šat, řasený pravděpodobně vertikálními záhyby. Okraje pláště zdůrazňuje tmavší hnědá barva. Část levé ruky se nedochovala. Na zeleném pozadí konchy spatřujeme fragmenty postavy Panny Marie v červeném roucho a s bílým nimbem. Vlevo se dochovala poměrně drobná postava královny - světice s bílou korunou a červenou svatozáří. Rovněž vpravo byla namalovaná postava, z níž jsou dnes patrné jen zbytky kresby, která pravděpodobně představovala sv. Jana Křtitele. Malba, umístěná nad půlkruhově ukončené románské okno je namalovaná na asi 1,5 cm silné omítce, nahozené na původní kvádrkové zdivo, plochu v základní kompozici respektovala. Půlkruhový pas, oddělující loď od konchy, zdobí bílý vegetabilní palmetový motiv na červeném pozadí, podobně jako oblouk, otevírající se do hlavní lodi. Podobný ornament, v podobě polopalmetových listů, použil malíř i pro vnitřní pas severního oblouku, otevírajícího se do dnešního ambitu, který je přerušen medailony se třemi poprsími andělů. Z nich zaujme zejména medailon východní strany oblouku, který představuje anděla s pozdviženými rukama a ve smyslu oranta, podobně, i když částečně stranově natočený je i druhý anděl se stejným gestem rukou (*obr. 6, 7*).

Na prvním poli severní boční lodi jsou namalované čtyři mučednické scény (*obr.8*). Směrem k severu je zobrazena v trojúhelníkovém poli mučednická scéna na zeleném pozadí, na níž vlevo malíř zachytil postavu světce v bílém plášti v okamžiku, kdy stojící biřic vpravo v červeném šatě stíná mečem mučedníkovi hlavu (*obr.9*). Světec vlevo vlastně leží diagonálně, meč mu odsekl hlavu z ramen, na kterých se zachovaly stopy krve. Světcova hlava je oválná, s okrovým inkarnátem, bez zachované vnitřní kresby, obklopená hnědými vlasy a bílým nimbem. Postava kata s mečem v obou rukou je podána lehce diagonálně, což je způsobeno trojúhelníkovým polem. Obličej kata měl původně zřejmě rovněž okrový inkarnát, kresba detailů obličeje se nedochovala, jen hnědé vlasy, obklopující obličej. Přiléhavý dlouhý šat sleduje lukovité prohnutí postavy biřice, zdůrazňuje jeho štíhlý kánon postavy a poměrně velké měřítko (cca 120 cm na výšku). Za postavou muže, stínajícího hlavu světce malíř vkomponoval bílou věž s cimbuřím. Podobná věž byla namalovaná i za světcem, ta je ale dnes porušena plombou.

Ve východním poli je zobrazena sedící postava, natočena pravým bokem a zahalena v temně fialové roucho, přes kratší modrý šat a bílou spodní tuniku (*obr.10*). Obličej postavy se jen částečně dochoval, pohlíží směrem dolů, lemují jej světlé krátké vlasy. Uprostřed snad byl namalován žlutý rošt a na něm torzo postavy s obličejem s okrovým inkarnátem. Vpravo stojí skupina asi čtyř postav, které svými temně hnědými plášti, zahalující jejich bílé tuniky dávají tušit, že zde mohli být namalováni benediktiňští mniši a jeptišky. Všechny postavy charakterizují okrové inkarnáty.

V jižním poli na zeleném pozadí spatřujeme vlevo nakročenou postavu muže v kratším bílém šatě, natočeného pravým bokem (*obr.11*). Jeho hlava nemá rovněž

zachovanou kresbu obličeje, ten lemují hnědé krátké vlasy. Muž levicí drží hlavu světce, pravicí ji stíná. Výrazné je jeho nakročení pravou nohou vpřed, kdy je patrná kresba tmavé punčochy, nakročené levé nohy a černá obrysová kresba pokrčené klečící pravé nohy se špičatým obutím. Světec, jemuž muž právě stínal hlavu je zachycen v pokleku, opírá se rukama o zem. Poměrně protáhlý figurální kánon je charakteristický i pro tuto figuru. Scéna se odehrála na tmavě zeleném pozadí.

V západním poli spatřujeme jen část draperie červenohnědé barvy, zachované v dolní polovině těla, řasená je červenými záhyby, které malíř naznačil širokými tahy štětce. Zachycena byla dále postava muže, natočeného levým bokem ke scéně, jeho hlava rovněž podaná z profilu, má oválný obličej s červenohnědou kresbou očí, nosu a úst, krátké vlasy lemují mužovu tvář. Postava zřejmě držela v levé ruce žlutý meč.

Určit světce není jednoduché, ale protože v kostele postrádáme výjev z legendy sv. Jiří v jistém smyslu lze uvažovat o scéně, zachycující mučedníka s roštěm nebo železnou postelí jako o scéně z mučení sv. Vavřince nebo sv. Jiří, i když pro toho bylo nejčastějším atributem zobrazené kolo (*Lanc 1989*, 45-108). Určitou analogií k martyriím v kostele sv. Jiří jsou malby v kapitulní síni v Brauweileru u Kolína nad Rýnem (*Demus 1968*, 607-608) a jednodušší mučednické scény namalované v ostění oken v Allerheiligenkapelle v křížové chodbě řezenského dómu (*Traeger 1980*, 17-19). Malby v Řezně pocházejí pravděpodobně z doby působení biskupa Hartwiga ze 60. let 12. století. Mučednické scény často zachycují Stětí sv. Petra, sv. Pavla, v české románské malbě sv. Jakuba popř. sv. Klimenta, (Rovná, Stará Boleslav). Předpokládám, že právě malby v severní boční lodi v kostele sv. Jiří patří k nejstarším nejen pojetím figurálního kánonu, ale zejména poměrně dobře zachovanou ornamentikou, představující jednoduché palmetové listy, které mají analogie v rukopisech 2. poloviny 12. století. Právě srovnáním ornamentu v boční lodi s poměrně komplikovanějším vegetabilním propletencem u malby Nebeského Jerusalema v apsidě, lze uvažovat o ranějším vzniku maleb v severní boční lodi, namalovaných snad již v 80. letech 12. století.

Nejúplněji se zachovala výzdoba v jižní kapli Panny Marie. Konchu vyplňuje rovněž postava Krista v oválné mandorle (*obr. 12*). Spasitel je zobrazen frontálně, pravicí žehná a v levé drží knihu. Oděn je v původně modrý spodní šat a červený plášť, zahalující levé rameno a dnes jen nepatrnou část klína. Částečně se zachovala vnitřní kresba světlého inkarnátu obličeje Krista, spíše tušíme hluboce posazené oči, poměrně dlouhý nos a jen kresebně podaná ústa. Hlava Krista je lehce natočena doleva, takže hnědé dlouhé vlasy jsou podány spíše v levé části Kristova obličeje. Pozadí mandorly bylo zelené. To, co však představuje zcela nový prvek v české monumentální malbě, je použití plastického dekoru v podání nimbu, který původně byl bezpochyby rovněž zlacen (*Muk – Hošek 1989*, 14; *Všetečková 1993*, 27-30). Kristova svatozář je na způsob nízkého reliéfu rozdělena vertikálami do drobnějších polí, v nichž se střídá větší plastická bobule s motivem rozety, tvořené pěti menšími plastickými konvexními a konkávními útvary. Lze předpokládat, že do takto připravených „jamek“ bylo zasazeno sklo, popřípadě byl-li klášter skutečně bohatý polodrahokamy (*obr. 13*). Plastický ornament je proveden ve štuku a jak si ukážeme, stal se charakteristickým prvkem nimbů a korun i dalších postav v apsidě.

Kristovu mandorlu obklopují symboly čtyř Evangelistů, z nichž zřejmě bezpečně vlevo nahoře určíme symbol sv. Matouše v podobě hlavy anděla s plastickou zlacenou svatozáří, pod ním snad hlavu lva, představujícího sv. Marka s výrazně velkými křídly. Vpravo nahoře spatřujeme symbol sv. Jana Evangelisty v podobě orlí hlavy s barevně

podanými péry na křídlech, kdy se střídá hnědočervená a červená hlínka. Také kolem jeho hlavy se dochovala plastická svatozář, která ukazuje, že do ní bylo vsazeno sklo nebo drahé kameny. Pod sv. Janem byla zřejmě hlava býka, symbolizující sv. Lukáše, který má rovněž působivá velká křídla, zdůrazněná barevnými pruhy. Vlevo od mandorly stojí vysoká štíhlá postava Panny Marie, zahalená do přiléhavého, temně červeného šatu a v bílé spodní roucho, řasené vertikálními záhyby. Panna Marie byla zachycena zřejmě s gestem přimluvy, natočena je pravým bokem ke Kristu. Její hlavu obklopovala plastická svatozář, provedená třemi soustřednými kružnicemi, kresba obličejů není zřetelná. Vpravo od mandorly v podobném figurálním kánonu malíř zachytil sv. Jana Křtitele, natočeného levým bokem ke Kristu. Sv. Jan se dochoval v méně čitelné podobě než figura Panny Marie, v místě jeho obličejů a horní části těla spatřujeme velké plomby. Jednoznačně určíme opět plastickou svatozář, hnědočervený svrchní plášť, spadající volně přes ramena a spodní bílý šat.

Znovu odkryté románské okno bylo původně zazděno a překryto poměrně silnou asi 1,5 cm vysokou vrstvou vápenné omítky, do níž byl vmalován i spodní pás, s dnes zachovanými fragmenty sedících dvanácti apoštolů. Určíme především obrysy hlav a plastické svatozáře, červené tóny v místě plášťů a černou kresbu. V místě dnešního románského okna namaloval malíř trůnící Madonu s děckem, kterou známe jen z popisů starší literatury. K. B. Mádl ji označil jako Madonu in throno, poměrně časté zobrazení v románských apsidách (1890, 67-74). Na jižní stěně v ostění oblouku se dochovaly zřejmě také postavy apoštolů, z nichž dvě hlavy byly obklopeny plastickými svatozářemi. Malby klademe do doby asi kolem roku 1220.

K apsidě přiléhá klenební pole, na němž je zobrazen opět Nebeský Jerusalelem, ale odlišným způsobem od zřejmě staršího, namalovaného v presbytáři kostela (obr.14). Popis a kopie maleb, provedené J. Heřmanem, publikoval K. B. Mádl v citovaném článku z roku 1890. Nebeský Jerusalelem v kapli Panny Marie asi uprostřed nesl rovněž medailon s Beránkem Božím. Ve středním kruhovém pásu v podobě městské hradby s cimbuřím a věžemi stály pravděpodobně frontálně podané postavy apoštolů s velmi dynamicky pojednanými záhyby plášťů, která se výrazně liší od podání šatu Panny Marie a sv. Jana Křtitele v konše apsidy. Postavy apoštolů zaujmou podáním bosých nohou, které přestupují cimbuří hradeb nebeského Jerusalema. Draperie plášťů ovládá podobně jako u Krista v mandorle neklidný sloh „lámaných záhybů“, ale ve výraznější podobě. Apoštolové drželi v ruce pravděpodobně knihu a ve druhé nápisovou pásku. Na věžičkách stály podstatně subtilnější postavy, pravděpodobně andělů. K. B. Mádl poznamenal, že malíř zobrazil pouze osm bran Nebeského Jerusalema, což mohlo být podmíněno čtvercovým klenebním polem. Hradbu charakterizují iluzivně podané kamenné kvádríky, provedené červenou linií a věže se stříškami. Do cviklů malíř umístil zavřené brány nebeského města. Součástí hradby se stal bílý pás s majuskulními nápisy, z nichž jsou čitelná některá písmena, ale smysl není jasný. Předpokládám, že v kapli Panny Marie byl zobrazen Nebeský Jerusalelem podle popisu sv. Augustina v jeho díle *De civitate Dei*.

Domnívám se, že Nebeský Jerusalelem v kapli Panny Marie lze uvést do souvislosti s často publikovanými románskými iluminacemi. Uvedu především rukopis sv. Augustina, *De civitate Dei* ze 12. století (Praha KK, A 7, fol. 1r) a pravděpodobně z podlažického kláštera pocházející a svými rozměry známý kodex *Gigas*, dnes ve Stockholmu, Royal Bibl., cod. A. 148, fol. 289, z doby po roce 1200. Kapitulní rukopis představuje složitější ikonografický výklad figurální výzdoby, pozornost mu věnovala řada badatelů (*Springer 1976, 17-46; Hlaváčková 1997, 32-33*). Kodex *Gigas* zachycuje jen architekturu Nebeského

města (*Nordenfalk 1975, 283-300*), nicméně společné augustinovskému pojetí Nebeského města jsou jeho zavřené brány, které zaujmou i na svatojiřské nástěnné malbě v kapli Panny Marie. Jejich vznik klademe spíše po roce 1220.

K. B. Mádl publikoval také kopie maleb na jižní a západní stěně kaple, které dnes jsou téměř nezachované nebo jen částečně čitelné. Důkazem toho je několik dochovaných plastických korun na východní části západní stěny. Podle publikovaných kopií se asi nad tímto pásem 2,5 m od země odvíjely další malby, oddělené od spodních červenou lištou. Dnes jsou zřetelné dvě až tři stojící postavy, staršími badateli určené jako postavy snad sv. Biskupů a světců nebo světic s palmovou ratolestí v rukou. První postava od okna měla červený, druhá světlý a třetí modrý plášť. J. Mašín předpokládal, že mezi světci mohl být zobrazen sv. Štěpán s palmovou ratolestí, řada z nich však představovala převážně postavy biskupů (*obr.17*). Malby hodnotíme jen podle starší fotografie, nicméně frontální postoj světce, podání jeho roucha a podle jen torzálně dochované další postavy v horním pásu, z níž se dochovaly chodidla, stojící na rámování obrazu si dovoluujeme vyslovit předpoklad, že malby vznikly ještě v 1. polovině 13. století.

Malby dále pokračovaly na západní stěně kaple, kde tvořily tři pásy legendárních příběhů, přerušovaných velkou postavou sv. Kryštofa, který nesl na pravém rameni Ježíška (*obr.18*). Výrazné je červené podkasané roucho světcovo, uprostřed přepásané bílou stuhou, zavázanou do uzlu. U klenby, již se téměř hlava světce dotýká, se původně nacházela páska s nápisem CHRISTOFORI SANC(TI).

Malby v horním pásu, zachycené na kopii maleb od J. Heřmana, zobrazovaly pravděpodobně část legendárního cyklu, z jiné scény se zachovala postava, která snad držela v levé ruce misku.

Ve středním pásu vlevo dodnes spatřujeme stojící postavu světce s velkou žlutou svatozáří, přivázaného asi ke stromu nebo kůlu, z obou stran jej bičují biřící (*obr.15*). Určení výjevu z legendy o sv. Blažejovi se obvykle uvádí v souvislosti s nápisem BEATVS BLASIVS, zapsaným majuskulním nápisem pod výjevem. Biřic s bičem po pravé straně drží v pravé ruce důtky a v levici nápisovou pásku se slovy DEOS. NROS. COMNIS. Kompozice opakuje schéma Bičování Krista, ale setkáme se s ní například i v legendě o sv. Jiřím, kterou v bazilice postrádáme. Světec na scéně má výrazný oválný obličej provedený jemnou tenkou kresbou, zachycující z částečného profilu oči, nos a ústa. Světcovo tělo je napůl obnaženo a na jeho nahém těle jsou výrazné krvavé stopy po ranách. Kopie od J. Heřmana zachycuje tonsuru na hlavě mučedníka, což ukazuje, že zde asi skutečně byla rozvinuta legenda o sv. Blažejovi, nikoliv o sv. Jiří. Biřící, stojící vlevo, je oděn v krátký červený šat a přiléhavé nohavice, v pravé ruce držel pravděpodobně důtky. Lépe se zachovala již zmíněná postava muže vpravo, která má charakteristickou až ošklivou tvář, podanou z profilu. Hnědá obrysová kresba zachytila detaily, ale i obrysovou kresbu krátkého kabátce se zvlněným cípem, odhalujícího úzké, temně červené nohavice s bílými punčochami. Kopie maleb i dnešní stav dále ukazují, že před bičováním světce se na pravé straně dochovaly klečící jeptišky a snad i královské dcery, dnes viditelné pouze v kresbě. J. Mašín je považoval za ženy, které zachycovaly světcovu krev. Ty ale na perokresbě v rukopisu z kláštera v Gottweigu v Rakousku jsou umístěny přímo pod kulem, u něhož světec byl bičován. Ve srovnání s řadou svatojiřských rukopisů se spíše přikláníme k názoru, že malíř zde zobrazil donátorky, pravděpodobně řeholnice svatojiřského kláštera. Dále vpravo za postavou sv. Kryštofa stála zcela jistě ještě jedna postava opět snad biskupa ve spodním rouchu, tunice a svrchním šatu.

Dnes se již téměř nedochoval třetí spodní pás, kde vlevo malíř namaloval scénu s nimbovaným světcem s tonzurou, bezpochyby sv. Blažeje. Světec držel v rukou knihu, kterou ukazoval sedícímu panovníkovi Liciniovi s žezlem v ruce. Scéna se odehrála v jednoduché arkádě, zcela vlevo byla zachycena další postava vousatého muže z profilu. Pod nohama sv. Kryštofa se asi scéna nedochovala, ale dále vpravo se objevuje snad sedící postava muže, který držel předmět v pravé ruce.

Legenda o sv. Blažejovi patřila ve středověku k velmi oblíbeným, neboť sv. Blažej se považoval za patrona rytířů, bojujících v křižáckých válkách. Jeho význam dokládá rukopis *Passion des Hl. Blasius*, chovaný v klášteře v Gottweigu, Cod. 109 ze 3/4. 12. století. Na perokresbě je zobrazen světec přivázaný ke kříži v podobě písmene T, vlevo od něj trůní císař Licinius a dává pokyn k jeho umučení (*900 Jahre Stift Göttweig 1983*, 555-557). Rukopis jihoněmecké proveniencí v porovnání s nástěnnými malbami ve sv. Jiří prokazuje spíše jen blízkou předlohu, která naznačuje určité analogie v zobrazení legendy. Sv. Blažej byl biskupem, je pravděpodobné, že úcta ke sv. Biskupům byla v benediktinském ženském klášteře v blízkosti sídla biskupů na Pražském hradě především pěstována. Výjev s Bičováním světce má rozměry asi 200x150 cm.

Nástěnné malby se dochovaly i na pilířích arkád, vedoucích do kaple Panny Marie. Proti západní stěně se nachází postava sv. Michaela vážícího duše, tedy v podobě Psychostasis. Dnes spatřujeme spíše obrysovou kresbu a barevné plochy, výraznější je snad podání vah žluté barvy, v nichž je zachycena frontální hlava muže se zachovanou vnitřní kresbou a s hnědými vlasy. Šat archanděla měl patrně červenou barvu.

Stavem zachování zaujmou především postavy sv. Biskupů, umístěné ve vnitřním pasu východní arkády, vedoucí do kaple Panny Marie. Na východní stěně dnes spatřujeme fragment světce, z něhož se dochoval červený ornát se štolou a bílá tunika. Sv. Biskup byl zřejmě zobrazen frontálně. Na západní stěně spatřujeme celou postavu - pravděpodobně sv. Vojtěcha, v relativně dobrém stavu zachování, rozměry malby jsou 150x90 cm (*obr. 16*). Světec je zobrazen téměř frontálně, s odznaky biskupství - mitrou, ornátem a biskupskou berlou v pravé ruce a s knihou v levici. Zachovala se vnitřní kresba jemně pojednaného obličej, natočeného částečně doleva. Kolem hlavy měl biskup žlutou svatozář s černě vkresleným obloučkovým motivem. Oděn byl ve světlé spodní roucho a původně červenou kasuli, s výrazným bílým křížem. Spodní roucho, zdobené geometrickým vzorem na lemech a uprostřed řasily vertikální záhyby, svrchní ornát pod levou rukou zdůraznila měkce zvlněná vlnovka lemů. Zda majuskulní nápis nad sv. Biskupem, kde se dobře zachovalo jen R můžeme rekonstruovat jako (ADALBE)R(TUS) je otázkou (*Všetečková 1997*, 93-104). Nad sv. Biskupem se zachoval fragment medailonu s holubicí Ducha svatého, se svatozáří kolem hlavy. Také kolem medailonu probíhal majuskulní nápis, zřetelná jsou jen písmena RVTI.

Při opravě Svatojiřského kláštera se na zadržce třetí trojarkády jižní tribuny objevily malby tří postav, které byly sejmuty a řadu let byly vystaveny ve sbírkách Národní galerie (*obr. 19*). Představují Krista mezi sv. Petrem a Pavlem. Poprsí Spasitele má podobu fragmentu, podán byl frontálně, kolem oválné hlavy s hnědými vlasy vmaloval malíř křížový nimbus (*obr. 20*). Z vnitřní kresby šatu je patrná jen červenohnědá diagonální linie sledující zavnutí roucha. V levé ruce Kristus držel knihu, pravicí zřejmě žehnal. Nejlépe se dochovala postava sv. Petra vlevo, lehce pravým bokem natočená k centrální figurě Spasitele (*obr. 21*). Jeho tvář vroubí husté, kompaktní vlasy a více kresebně podaný vous. Kolem hlavy měl velkou svatozář. Jeho světlý šat a zavnutí svrchního pláště naznačují

malířovu znalost ponderace, kdy váha apoštolova těla spočívala na levé noze, zatímco pravá byla lehce pokrčena. Takto naznačený postoj, s odlehčenou nohou se projevil v podání pláště, kdy nad pravým kolenem je hlubší mísovitý záhyb a před tělem pak mírně trubicovitě uspořádané kaskády. Spodní šat není pročleněný. Pravá bosá noha zřejmě přestupovala malovanou lištu, zatímco levá je podaná více z profilu. Postava sv. Pavla je částečně porušena v levé partii (*obr. 22*). Světec, natočený levým bokem, pravici pozvedal, jeho levá ruka spočívala u pasu. Oválný obličej v konturách sleduje ikonografii světce s vyzáblou, asketickou tváří. Šat otevřený v podobě písmene V, na způsob antických tóg, je uprostřed přepásán, pod levou rukou spatřujeme stylizovaný, dlouhý, trubicovitý záhyb.

Dnes na otevřené třetí trojarkádě tribuny spatřujeme zbytek geometrizačního ornamentu, který J. Mašín označil jako „větrníkové“ obloučky. Lze je zřejmě datovat se vznikem figurální výzdoby snad rovněž do doby po 1220. Podobné geometrické obrazce s medailonem holubice Duchy svatého se nacházejí v ostění západního oblouku v pražském kostele sv. Petra na Poříčí.

Slohové východisko maleb v presbytáři stručně formuloval J. Mašín, který v roce 1977 a 1984 nově datoval malby s monumentálním zobrazením architektury Nebeského Jeruzaléma a v severní boční lodi do konce 12. století (*Mašín 1977*, 151-152; *1984*, 122-123). Rovněž K. Stejskal klade malbu na klenbě presbytáře do 3. čtvrtiny 12. století a srovnal je s o něco staršími malbami ve Staré Boleslavi, zejména pro jejich důslednou geometrickou kompozici. (*Stejskal 1983*, 139-142; *Merhautová – Stejskal 1991*)

Zobrazení Nebeského Jeruzaléma v presbytáři baziliky sv. Jiří v takto monumentálním měřítku nemá v českých zemích obdobu, východiskem byla zřejmě zprostředkovaná znalost italské nástěnné malby rakouským nebo jihoněmeckým prostředím. Konstrukce nebeského města a bran s hranolovými nebo kruhovými věžemi se objevuje v dolnorakouské výzdobě hradní kaple v Ottensteinu z let 1170-80, v rukopisech např. v Evangeliáři Jindřicha Lva z doby kolem roku 1180 (*Lanc 1983*, 209-215; *Klemm 1988*). V Praze je však základní kompozice složitější o interpretaci středního pásu, který je jen fragmentárně zachován. Stojící postavy jsou zobrazeny buď frontálně nebo z částečného profilu. Jejich objem je uzavřený, draperie zřejmě respektovala pohyb figur, kdy asi převládly vertikální záhyby. Nejvýraznější je trůnící postava sv. Lukáše, podaná frontálně a s rukou rozpaženou, což malíř zdůraznil měkkými, hustěji naznačenými mísovitými záhyby šatu. Překvapující je srovnání s emailovými destičkami Klosterneuburského oltáře Nicolase z Verdunu z roku 1181, kde husté záhyby představují nejvýraznější rys v podání záhybů šatů, nicméně tak výrazně kresebné záhyby na klenbě ve sv. Jiří na postavě sv. Lukáše namalovány nebyly (*Röhrig 1955*; *Buschhausen 1974*, 1-32). Určitou paralelu s pražskou figurou shledáváme spíše v rezenské knižní malbě, například v rukopise „Lob des Kreuzes“, München BSB, Clm 14159 (*Klemm 1987*, 52-53) Slohové paralely s jihoněmeckým, rakouským a západoevropským uměním souvisely s kulturní orientací českého státu a působností příslušníků královského rodu nebo duchovních v těchto oblastech. Nově J. Macek upozornil na významnou osobnost Přemyslovce Jindřicha Břetislava, který byl v letech 1180-1182 vyšehradským proboštem, v roce 1182 zvolen pražským biskupem. Investituru přijal od císaře Fridricha I. Barbarossy (1152-1190) v Mohuči, kde byl v roce 1182 vysvěcen na kněze a po té na biskupa. V roce 1187 císař Fridrich I. vydal slavnostní privilegium, zpečetěné zlatou bulou, v němž se pražský biskup stal říšským knížetem. V květnu 1189 se vlády v Čechách ujal kníže Konrád II. Otto (1189-1191), sjednotil Čechy a Moravu a připravoval se na křížovou výpravu s císařem

Jindřichem VI. Český kníže se zúčastnil korunovační cesty Jindřicha VI. do Říma, při návratu však zemřel v Neapoli v roce 1191. Jindřich Břetislav z politických důvodů odejel v roce 1192 na pouť do Compostely, na jaře 1193 získal od císaře povolení k návratu do pražské diecéze. Proti císaři se tehdy postavil panovník Přemysl Otakar I., o jehož tažení do Bavorska informoval císaře právě biskup Jindřich Břetislav a tak císař Jindřich VI. v červnu 1193 rozhodl, že právě on se stane českým knížetem. Po náročném návratu Jindřicha Břetislava se Pražský hrad stal sídlem knížete-biskupa, který se jako český kníže (1193-1197) věnoval především politickým problémům země. V roce 1197 Jindřich Břetislav onemocněl, nemohl se již zúčastnit plánované křížové výpravy a v červnu 1197 v Chebu zemřel. Krátce před tím do Čech vtrhl Přemysl Otakar I., který se později ujal vlády. Lze tedy shrnout slovy Jaroslava Macka, že „Jindřich Břetislav byl 15 let pražským biskupem a čtyři roky ve své osobě spojoval hodnost českého knížete s hodností biskupa“ (Macek 1996, 27-31). Domníváme se, že právě osobnost pražského biskupa Jindřicha Břetislava mohla sehrát významnou roli při realizaci nástěnných maleb v presbytáři a severní lodi baziliky sv. Jiří. Datování Nebeského Jerusalema v presbytáři do závěru 12. století odpovídá, jak jsme výše uvedli i slohový charakter Evangelisty Lukáše, který působí nejprogresivněji, konzervativnější jsou stojící postavy a cherubín. Na něm zaujme jeho poměrně štíhlý a protáhlý figurální kánon s výraznými, vzadu překříženými křídly, které typově připomínají starší postavy cherubínů na klenbě znojemské rotundy (Mašín 1944, 17-24; Merhautová – Třeštík 1985, 61-81; Krzemińska – Merhautová – Třeštík 2000, Všetěčková 1997, 92-101). Zaujme dále částečně dochovaný typ vegetabilní ornamentiky ve cviklu klenby, srovnatelný s rukopisy 12. století.

Lépe se dochovaly malby v severní boční lodi s Kristem v mandorle, které asi provedl jiný malíř, zřejmě v nevelkém časovém odstupu od výzdoby klenby presbytáře. Nejvýraznější odlišnost spatřujeme v použití palmetové ornamentiky, která se v rukopisech objevuje právě ve 12. století. Rovněž druhý malíř vycházel z geometrizující kompozice, i když i ta se stala určující jen pro zobrazení vlastně tří soustředných kružnic mandorly. Malířské podání se projevilo zejména na trůnícím Kristu, jehož gesto pravé ruky upoutá svou výrazovostí, která je zdůrazněna přesahem pravé ruky přes široký pás mandorly. Důsledné frontální zobrazení dokládá i podání nohou, kde zaujme dnes částečně retušovaná malba pravého kolena, kde draperie asi sledovala tvar nohy. Nápadná je smyčka záhybu, která jakoby obnažila levé koleno, jež zakrývala vertikálně řasené spodní modré roucho. Zdá se, že malíř použil starší antický motiv, kdy odhalená levá noha zdůrazňovala majestát antických Bohů a římských císařů, který se znovu objevil v iluminacích v době karolinské renesance na iluminacích panovníků a Krista v majestátu. (Claussen 1977, 11-27). Lze předpokládat, že malíř pracoval se vzorníky nástěnných maleb nebo s iluminovaným rukopisem, který mohl zprostředkovat způsob uspořádání šatu s výrazným motivem vlastně poodhaleného kolena, který má četné analogie, mimo jiné i na postavách tzv. Milánského svícnu, který se do Prahy dostal za krále Vratislava po dobytí Milána v roce 1081 a na který badatel rovněž upozornil.

Jen v malém fragmentu dochovaná postava Panny Marie a korunované světice dokládá, že malíř respektoval štíhlý figurální kánon a zvolil pro asistenční postavy přiléhavé roucho.

Do 12. století lze vročit i výzdobu klenebního pole se čtyřmi martyrii světců. Již v popise jsme upozornili na protáhlé postavy štíhlých figur a na určitou expresivitu v podání scén, které jsme porovnali se staršími brauweilerskými nástěnnými malbami v kapitulní síni a s řezenskými mučednickými scénami v Allerheiligenkapelle (Demus 1968,

607-608). Martyria v Brauweileru jsou podobně vkomponována do trojúhelníkových polí křížové klenby. Zaujme především podobně lukovité prohnuté tělo kata a expresivně pojatá poprava světce. Zatímco v německých malbách asistuje ještě bohatší kompars, v malbách ve sv. Jiří oddělují jednotlivé scény vysoké bílé věže. Rysy vedoucí až k manýristickému pojetí postav se uplatnily v Evropě i na dalších místech, podobnou vertikálnítu a expresivnost spatřujeme i v rukopisech, např. ve *Speculu virginum*, zobrazující *Psychomachii*, v níž proti sobě zápasí vždy dva rytíři. (*Zeit der Staufer I. 1977, 257*) Část rukopisu je uložena v Bonnu a část v Hannoveru, vznik se předpokládá v okolí Trevíru na konci 12. století. Do tohoto období plně zapadá vegetabilní ornamentika zachovaná na vnitřním pasu oblouku vedoucím do lodě, tvořená bílou palmetou na červeném pozadí. Podobná ornamentika je i na vnitřním pasu zřejmě původního vchodu do severního podvěží, v němž ještě v medailonech malíř zachytil polopostavy andělů, s poměrně dobře zachovanou obrysovou kresbou obličejů, vlasů a draperie světle zelených plášťů a orantskými gesty jejich rukou. Právě polopostavy andělů jsou srovnatelné se slohem osmdesátých let 12. století.

Mladší výzdobu představuje kaple Panny Marie na jižní straně baziliky. Zřejmě i zde byli činní dva malíři, z nichž prvnímu bychom mohli připsat malbu konchy a dvou pásů maleb na jižní stěně kaple. Jinou ruku spatřujeme na zobrazení Nebeského Jeruzalema a pravděpodobně i mladší malíř provedl legendární cyklus o sv. Blažejovi a snad i postavu sv. Kryštofa uprostřed západní stěny kaple.

Kristus Pantokrator v konše překvapí novou slohovou orientací, která se stala charakteristickou pro slohový názor malířství středního a východního Německa. (*Haseloff 1897; Belting 1978, 217-257; Kroos 1987, 283-315; Krása 1982, 23-67; 1983, 11-31; Beer 1987, 59-78*) Takzvaný „Zackenstil“ se výrazně odvrátil od klasicismu doby kolem roku 1200, přijal podněty karolinského, anglosaského, byzantského a severoitalského umění a vytvořil zcela neopakovatelný fenomén. Na jeho počátku stál Helmarshausenský rukopis, dnes ve Wolfenbüttelu asi z roku 1195. Sloh se plně rozvinul až kolem roku 1210, tehdy je datován Žaltář Heřmana Duryňského, dnes ve Stuttgartu. Sloh našel největší uplatnění v Sasku a kolem roku 1240 se rozšířil po celém Německu a v alpských zemích. V monumentální malbě patřily k nejznámějším cykly v Goslaru, ve sv. Gereonu v Kolíně n. R. datované kolem 1240, dále malby v Gurku z doby kolem 1250 a v Gössu a Kremži, z poslední čtvrtiny 13. století. (*Demus 1968, 607-608; 1975, 95-118*) Při popisu jsme zdůraznili použití plastických elementů v apsidě kaple Panny Marie, zejména na svatozářích a na korunách trůnících králů. Poprvé se s plastickým elementem v nástěnných malbách setkáme ve výzdobě hradu Petersbergu ve Friesachu, kde se štuková výzdoba objevila v kapli sv. Gebharda ve 12. století, terakotové aplikace a štukové reliéfy použili malíři v kapli sv. Ruperta v letech 1220-1225. (*Lanc 1991, 111-130*) Určitou slohovou paralelu lze spatřovat ve srovnání Krista v majestátu s malbami v Německu, například starší malby v Berghausenu im Sauerland, kladených do 20. let 13. století a v Ostönnen ve Vestfálsku ze 40. let 13. století. (*Demus 1968, 617*).

Jižní kaple Panny Marie v bazilice sv. Jiří byla upravována pravděpodobně za abatyše Anežky v letech 1200-1228, tehdy k ní byla přistavena kaple sv. Ludmily, zazděno románské okno a provedena malířská výzdoba kaple. Ještě spíše klasicky cítěný obličej Krista a monumentální gesta jeho rukou dokládají nejen přežívání antické tradice, kterou mohla zprostředkovat například severní Itálie, ale není vyloučeno určité ovlivnění byzantskými předlohami. Určité analogie shledáme na malbě Krista v majestátu v kapli

Panny Marie s apoštoly na chórových přepážkách v kostele Panny Marie v Halberstadtu, ti jsou však výrazně slohově pokročilejší. Nicméně tmavá a díky stavu zachování často přerušovaná vnitřní kresba dává tušit neklid v uspořádání dříve plynulých tahů záhybů. Ostřejší zalamování je patrné zejména na rukávu v partii levé ruky, zahalené v hnědočervený plášť a držící otevřenou knihu na levém koleni. Monumentalita výjevu je zdůrazněna neobyčejně velkými symboly Evangelistů, jejichž dramaticky podaná velká a pestře zbarvená křídla celkový dojem posvátného ještě zdůraznila.

Nejtradičněji působí vysoké štíhlé postavy Panny Marie a sv. Jana Křtitele, jejichž šat je přiléhavý a řasený asi jen vertikálními záhyby. Z postav apoštolů figurální kánon určíme jen z kopií J. Heřmana, postavy působí rovněž monumentálně. Podobu trůnící Panny Marie se mi nepodařilo určit. Podobně ze dvou zachovaných figurálních pásů jižní stěny kaple a z kopií lze vyčíst, že výzdoba byla velmi kvalitní. Monumentalita Krista asi našla odezvu i v ostatních malbách, dříve zachovaných v kapli.

Předpokládám, že druhý malíř, působící v kapli Panny Marie pocházel zřejmě ze stejné malířské dílny, provedl kompozici Nebeského Jerusalema, kde se raný lánaný sloh projevil na stojících postavách apoštolů. Cípy jejich plášťů se podobně uvolňují jako na dílech, pocházejících ze 2. čtvrtiny 13. století, dokládají poměrně časně ovlivnění slohem „lámáných záhybů“

Postavy apoštolů na Nebeském Jerusalemu byly zpodobeny pravděpodobně frontálně, výrazný je motiv jejich bosých chodidel, přestupujících cimbuří zdi, obklopujících nebeské město. Princip přesahování rámu je tak výrazný, že v některých případech bosá chodidla se objevují mezi nápisy bílé lišty, oddělující iluzivně malované kvádry zdi Jerusalema od cimbuří s věžemi. Nejbližší paralelu v zobrazení apoštolů ve Svatojiřském kostele spatřujeme na malbách ve farním kostele St. Georgen ob Judenburg ve Štýrsku. (*Lanc 1989, 45-108*) Zde například na draperii pláště sv. Jakuba zvlněné cípy nově pojatého „Zackenstilu“ projevily nejvýrazněji. Také důsledná frontalita a přestupování bosých nohou do pásu s nápisem je velmi blízká. Poměrně komplikované a spekulativní zobrazení středního obrazu jako Sponsa-Ecclesia a velmi narativně pojatá legenda sv. Jiří, rozvinutá po stěnách kvadratického chóru, vedla Elgu Lanc k datování maleb v kostele v St. Georgen do 40. let 13. století. Malby porovnála s malířskou výzdobou karneru v Hartbergu, který bezpochyby patřil k nejdůležitějším památkám před polovinou 13. století. Malby zaujaly pozoruhodnou ikonografií a po novém restaurování i slohovou pokročilostí v traktování cípů rouch stojících figur.

Podíl mladšího malíře v kapli Panny Marie spatřujeme na provedení legendárního cyklu sv. Blažeje, kde se projevila kresebnost a zejména naturalismus v podání záporných postav. Snad o něco mladší mohlo být hieratické a frontální zobrazení sv. Kryštofa s Ježíškem na pravém rameni, malba podle kopií jakoby překrývala legendu o sv. Blažeji, což by vedlo k úvaze, že vznikla později až kolem nebo po polovině 13. století. Se zobrazením sv. Kryštofa se setkáme i na malbách v kostele v Bořitově, J. *Mašínem* datovanými rovněž do poloviny 13. století. (*1954, 50-51*) Bičování sv. Blažeje má, jak jsme již v popisu uvedli, určitou analogii v Bičování sv. Jiří v malbách kostela St. Georgen ve Štýrsku, nicméně odlišné je pojetí jejich nástrojů umučení, v Praze jsou to skutečně krátké bičičky, známé z kompozic Bičování Krista. Malíři, který v legendárních scénách především zdůraznil význam linie jako výrazového prostředku, můžeme připisat snad i malby, zachované na pilířích arkád, vedoucích do kaple. Neobvyklou monumentalitou zaujme především dobře zachovaná postava sv. Biskupa na západní straně první arkády. Malíř zachytil oduševnělou tvář světce, s poměrně jednoduchou mitrou a honosnějším

nimbem, ale už jen malířsky provedeným. Zatímco spodní roucho je cítěno výrazně vertikálně s ozdobnými lemy, kasuli ovládají spíše ostřejší mísovitě záhyby, jejich drobnější provedení můžeme sledovat na draperii pod levou rukou, v níž světec drží knihu. Dokládají ještě ostřejší podobu, nicméně plynulá klikatka lemu kasule oznamuje kaligrafický, západně orientovaný sloh 2. poloviny 13. století. Svatojiřský sv. Biskup má analogie v jednodušších malbách v kostele v Tismicích a v polovině a na konci 13. století v biskupském kostele v Kyjích u Prahy. (*Prix – Vřetečková 1993*, 231-278) Stejnou rukou byly provedeny fragmenty malby druhého biskupa v kostele sv. Jiří na východní straně arkády a zřejmě archanděla Michaela ve druhé arkádě. Četné zobrazení svatých biskupů v kostele sv. Jiří lze vysvětlit i zapsáním jejich svátků v kalendářích rukopisů svatojiřského kláštera a s jeho úzkým vztahem k pražským biskupům. (*Hledíková 1988*, 35-78)

Z pojednaných maleb svojí kvalitou vynikají dnes transferované malby Krista mezi sv. Petrem a Pavlem z třetí arkády jižní tribuny, u nichž se díky současnému stavu zachování uplatnila především vnitřní kresba obličejů a záhybů rouch, nicméně způsob jakým byli zobrazení silně připomíná antickou tradici v zobrazení apoštolů. Ty působí odlišněji než sv. Biskupové, zejména jejich spíše klasicky cítěné záhyby souvislost prokazují pouze v ostřeji zalamovaných lemech rouch, lze uvažovat, zda tyto malby nepocházejí rovněž ze 2. čtvrtiny 13. století.

Po stránce ikonografické zobrazení Nebeského Jerusalema ve 12. a na počátku 13. století se současně objevilo v nástěnné i knižní malbě. Při srovnání jsme upozornili na malby v Ottensteinu a v St. Georgen ob Judenburg, dále známé jsou kompozice v Prüfeningu a v Braunschweigu. (*Stein 1987; Demus 1968*)

Zobrazení Krista v mandorle, doprovázeného Pannou Marií a sv. Janem Křtitelem patří k obvyklým románským kompozicím apsid kostelů. Rozšířenější podoba o symboly evangelistů a dvanáct apoštolů, spolu s původním zobrazením trůnící Panny Marie rovněž nevybočuje z obvyklého schématu, jak jej známe např. z maleb francouzského kostela v Lavaudieu (*Demus 1968*). Zobrazení výjevu z legendy sv. Blažeje, biskupa z pontské Sebastie, který byl roku 316 sťat, jsme zmínili při popisu. Snad je možné zobrazení světce spojit s úctou ke sv. Blažejovi, kterou mu projevoval německý rod Welfů, zejména po té, co Jindřich Lev získal jeho ostatky na své poutní cestě do Svaté země od konstantinopolského císaře jako dárek (*Heinrich der Löwe 1995*). Ve 12. století byl světec uctíván jako ochránce křižáků. Můžeme upozornit na zprávu J. Dlouhoveského, který uvádí u svátku, že roku 1131 ostatky světce získal biskup Meinhart v Asii, když se vracel z Jerusalema a uložil je do truhly k hrobu sv. Václava v bazilice sv. Víta na Pražském hradě (*Dlouhovesky 1673*). Je pravděpodobné, že část z těchto ostatků byla věnována klášteru benediktinek u sv. Jiří, kde abatyšemi byly velmi často královské dcery. Biskup Blažej byl v kalendářích rukopisů kláštera sv. Jiří uveden rovněž k datu 3. února.

Zobrazení sv. Kryštofa a archanděla Michaela v podobě Psychostasis patří k nejstarším u nás známým zobrazením. Neurčeny zůstaly mučednické scény na klenbě v severní boční lodi, malíř pravděpodobně zachytil stínání hlav raně křesťanských mučedníků, k nimž patřili i apoštolové. Co však postrádáme v bazilice je cyklus maleb o sv. Jiří, nebo alespoň zpodobení tohoto světce, jehož svátek se v klášteře slavil ve stejný den jako svátek sv. Vojtěcha (23.4.). Toho snad představoval námi určený biskup na západní stěně oblouku první arkády boční jižní kaple Panny Marie. Zobrazení stojícího Krista mezi apoštolů sv. Petrem a sv. Pavlem je pro tehdejší dobu rovněž obvyklé.

Je otázkou, zda J. Mašín původně oprávněně připsal malby do doby činnosti abatyše Anežky (1200-1228), která byla sestrou Přemysla Otakara I., nebo zda máme přijmout jeho pozdější vročení maleb v presbytáři a v severní boční lodi do konce 12. století. Je pravděpodobné na základě charakteristiky již zmíněného biskupa Jindřicha Břetislava (1182-1197), že právě on mohl stát za velmi kvalitní výzdobou právě v době svého působení v Praze.

Mladší malby v jižní kapli Panny Marie pravděpodobně objednala již zmíněná abatyše Anežka, možná, že do této doby lze klást malby z trojarkády tribuny. Později asi vznikly scény z legendy sv. Blažeje, postava sv. Kryštofa a sv. Biskupové spolu s archandělem Michaelem. Z hlediska slohového zařazení je možné, že mohly vzniknout až kolem poloviny 13. století, v době působení abatyše Judity, vysvěcené pražským biskupem Janem III. dne 15. srpna roku 1260. Do poloviny 13. století je rovněž kladen rukopis pocházející ze Svatojiřského kláštera Praha, NK I H 7, v jehož iluminacích např. se sv. Petrem a dvěma mučedníky můžeme spatřovat určité analogie s malbami světců jižní a západní stěny (*Hejdrová 1961, 225-228; Krása 1982, 47-48; Merhautová – Stejskal 1991, 38*).

Jak jsme zmínili v úvodu, malby byly v kostele sv. Jiří objeveny postupně od poloviny 19. století. Jako prvé byly odkryty K. Kellnerem roku 1865 malby v jižní kapli Panny Marie. Další fragmenty „Psychostasis“ na oblouku zmíněné kaple v roce 1888. V letech 1901-2 byly objeveny malby v kněžišti hlavního chrámového prostoru a fragmenty v severní boční lodi. Tehdy byly také sneseny malby ze zazdívký třetí trojarkády jižní tribuny. Malby v bazilice sv. Jiří restaurovali v letech 1960-1963 Jiří Blažej, Dagmar Kašparová a Milada Sukdoláková.

V ostění oblouku, spojujícího presbytář s kaplí sv. Ludmily, se částečně zachovaly poměrně monumentálně cítěné pozdně gotické nástěnné malby, z nichž dnes určíme na východní straně postavu sv. Biskupa - Vojtěcha (?) nebo sv. Opata, který pravděpodobně v pravé ruce držel berlu a v levé knihu (*obr. 23; Krása 1984, 576*) Jeho mladistvý obličej lemují krátké vlasy a vous, na hlavě mitra. Oblečen je do roucha hnědé barvy a do černé spodní tuniky, členěné těžkými vertikálními záhyby, u nohou zalamovanými. Světec stojí frontálně před dnes nedochovaným pozadím. Pod sv. Biskupa malíř umístil stojící, lehce pravým bokem natočenou sv. Ludmilu (*obr. 24*). Světici určíme podle závoje uvázaného přes bílý plášť, bohatě řasený pomačkanými a zalamovanými záhyby, který zahaluje i její hlavu. Zaujme i její spodní hnědo-fialový šat, členěný spíše vertikálními záhyby a dále atributy - v pravé ruce drží mučednickou palmu, v levici knihu. Stojí na tmavém, blíže neurčeném terénu, před žlutým pozadím, rámovaném zelenou lištou. Na protějším západním ostění oblouku se zachovala v relativně dobrém stavu další svěťice, snad podle berly, knihy a pravděpodobně benediktinského roucha ji můžeme určit jako Mladu, zakladatelku kláštera (*obr. 25*). Svěťice stojí frontálně, zahalena do hnědého, bohatě zalamovanými záhyby členěného šatu, který spolu s dobře dochovanou fyziognomií půvabné ženy ukazuje, že malby mohly vzniknout v době, kdy představenou kláštera byla Anna z Kotopek. (*Kropáček 1983, 619-620*) Lze předpokládat, že nástěnné malby vznikly pravděpodobně po roce 1470, nejsou dílem Mistra svatojiřského oltáře, ale není vyloučené podle typu obočí, kruhů pod očima a modelace úst obličejů postav, že na malbách mohl pracovat malíř, který v početné dílně Mistra svatojiřského oltáře jako tovaryš působil. (*Pešina 1958, 158-166.; 1967, 217-259*)

Na klenbě kaple sv. Ludmily spatřujeme postavy Krista, Panny Marie, sv. Jana Evangelisty, sv. Maří Magdaleny a sv. Petra (*obr. 26*). V pohybu zachycené postavy doplňují dlouhé, dekorativně zprohýbané nápisové pásky a vegetabilní úponka. Do klenebních kápí křížově zaklenutého pole lodě namaloval malíř vždy po dvojicích

rozložitě postavy čtyř evangelistů a čtyř církevních otců, kteří rovněž vystupují z pozadí posetého hvězdami (*obr. 27*). Jejich jména zachycují výrazně zprohýbané nápisové pásy. Světci zaujmou mohutností a snahou po individualizaci citlivě modelovaných tváří. Kolem křížení žebor se dnes nachází červený kruh, asi napodobující slunce s nápisem GLORIA IN EXCELSIS DEO. Snad lze konstatovat podle Jarmily Krčálové vliv malíře Giulia Licinia, činného v Záalpi v Augsburgu a pracujícího na výzdobě stropu nejvyššího purkrabství na Pražském hradě. Malby vznikly za abatyše Judity Eibenštolerové v letech 1576-1600, její znak se zde nalézá spolu se znakem metropolitní kapituly (*Krčálová 1989, 74*). Výjevy ze života sv. Ludmily na západní stěně kaple jsou dílem J. Hellicha z roku 1858.

V roce 1971-1972 odkryl V. Procházka malby na podvěžním oblouku v ambitu kláštera a nástěnné malby v kapli sv. Anny, zejména v ostění jižních oken. Výzdoba oblouku upoutá poměrně velkými rozměry dekorativních polí, které dokládají poměrně vzácně dochovanou polychromii architektonických článků (*obr. 28*). Motivy vycházejí spíše z geometrických vzorů půloblouků a trojúhelníků, často doplněné „bobulemi“. Mezi geometrizujícími motivy je na západním oblouku na zeleném pozadí bílou linií zobrazený stylizovaný vegetabilní motiv. Malba byla provedena přímo na kámen. Nedávno byly objeveny nástěnné malby v kostele Panny Marie v Kájově, kde se na ostění oken objevuje podobný dekor. Tyto malby reagují na italizující sloh 60. let 14. století, ale mohly vzniknout i později až v 70. letech, kdy se objevuje druhá vlna italismů. Nicméně typ ornamentiky není italského původu. (*Všetečková 2000, 374-376*) V kapli sv. Anny se poměrně dobře dochovala stojící postava světce nebo světice, oděná v hnědočerné řádové roucho, která v pravé zahalené ruce drží knihu a v levici berlu (*obr. 29*). Zda představovala některou z abatyší nebo skutečně světce, možná sv. Prokopa neurčíme, protože se nedochovala hlava postavy. Zaujme záhybový systém, který připomíná postavy raného krásného slohu ze 70. let 14. století. V úvahu jako objednatelky připadají buď abatyše Kateřina z Lipoltic (1378-1386), o níž víme, že dala pořídit dřevěnou skříňku pro ostatky knížete Vratislava a pravděpodobně náhrobek Boleslava II. a sv. Ludmily, jak soudil V. Kotrba a A. Kutal. (*Kotrba 1965, 123-132; Kutal 1962*) Nově náhrobek sv. Ludmily považuje Ivo Hlobil za starší, snad z doby kolem roku 1371, neboť zobrazená sv. Kateřina na náhrobku nemusela být patronkou abatyše Kateřiny z Lipoltic, jak se dříve předpokládalo. (*Hlobil 1985, 377-402*) Také její nástupkyni abatyši Kunhutu z Kolovrat známe jako objednatelku dvou rukopisů, uložených dnes v Národní knihovně v Praze (NK XIII E 14a a XIII E 1) (*Merhautová – Stejskal 1991, 63*). Kunhuta z Kolovrat jako abatyše působila v klášteře v letech 1386-1401, snad se podílela i na výzdobě východní jižní kaple v kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě (*Všetečková 2001, 133-153*).

Protilehlá špaleta nese dekorativní výzdobu v podobě trojúhelníkového ornamentu rovněž s „bobulemi“, který svou barevností připomíná ornament v podvěží severní věže. Na přiléhající stěně u špalety okna byla namalovaná rovněž stojící postava, dnes jen torzálně dochovaná. Ve druhém, západně umístěném okně kaple se ve špaletě dochovala další stojící postava v modré draperii, nicméně její určení znesnadňuje dnešní stav zachování, výrazná je zejména spíše nehezka fyziognomie patrně mužské tváře (*obr. 30*). Vertikální záhyby šatu nevyklučují rovněž vznik ve 14. století, ale nezdá se, že by tato postava slohově souvisela s postavou ve špaletě východního okna. Jako srovnávací materiál připadají z rukopisů dvě celostranné iluminace v tzv. Řezenském žaltáři, který byl ve 2. polovině 14. století v majetku Svatojiřského kláštera, dnes je ve Vídni, ÖNB cod. 1939, který na první zobrazuje stojící Pannu Marii a na druhé sv. Jiří, který bojuje s drakem. (*Merhautová – Stejskal 1991, 62-63*)

Restaurování maleb v ambitu a v kapli sv. Anny prováděl Vladimír Procházka v letech 1971-1972, kdy malby byly odkryty, zbaveny přemaleb, očištěny, tmeleny a následně retušovány. Povrch maleb byl konzervován řídkým včelím voskem.

WANDMALEREIEN IN DER ST. GEORGS-BASILIKA AUF DER PRAGER BURG (ZUSAMMENFASSUNG)

Der vorliegende Beitrag analysiert detailliert die Fresken in der St. Georgs-Basilika auf der Prager Burg. Romanische Wandmalereien sind in situ auf dem Gewölbe im Chor, im Nord- und Südschiff erhalten; Die gleichfalls erhaltenen Fresken von der dritten Arkade auf der Tribüne im Hauptschiff wurden in die Nationalgalerie übertragen. Spätgotische Malereien sind auf der Gewölbewand zur Ludmilla-Kapelle, die sonst Fresken aus der Spätrenaissance und dem 19. Jh. aufweist. Neuerdings sind gotische Fresken auf dem Bogen unter dem Turm, im Kreuzgang und in der St. Anna-Kapelle im Areal des Klosters gefunden worden.

LITERATURA:

- Bažantová, N. 1983:* Textilní fragmenty z hrobky kněžny Ludmily, Památky a příroda 8, 513-519.
- Beer, E. J. 1987:* Regensburger liturgische Handschriften zwischen 1220-1260, Regensburger Buchmalerei, 59-78, München.
- Belting, H. 1978:* Zwischen Gotik und Byzanz, Zeitschrift für Kunstgeschichte 41, 217-257.
- Borkovský, I. 1960:* Piscina ve tvaru kříže ve svatojiřské bazilice na Pražském hradě, Archeologické rozhledy 12, 680-691, 697-700.
- 1975: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě, Praha.
- Bravermanová, M. 2007:* Nové poznatky o nejstarších textiliích z relikviářového hrobu sv. Ludmily, Archeologia historica 26, 447-482.
- Buschhausen, H. 1974:* The Klosterneuburg altar of Nicholas of Verdun: Art, Theology and Politics, Journal of the warburg and courtauld institutes 37, 1-32.
- Claussen, P.C. 1977:* Ein freies Knie. Zum Nachleben eines antiken Majestas-motivs, Wallraf Richartz Jahrbuch 39, 11-27.
- Cibulka, J. 1936:* Kostel sv. Jiří na pražském hradě. Praha.
- Demus, O. 1968:* Romanesque mural painting, London.
- Demus, O. 1975:* European wall painting around 1200, The year 1200. A symposium, 95-118, The Metropolitan Museum of Art, Dublin.
- Die Zeit der Staufer I., katalog výstavy, Stuttgart 1977.
- 900 Jahre Stift Göttweig 1083-1983, katalog výstavy, Stift Göttweig 1983.
- Dlouhoveský, J. L., 1673:* Swatých těl ostatkův. Swatosti které w kostele hlavním sw. Wita se chowají. Praha.
- Fehring, G. P. 1971:* Die Kreuzgrabenanlagen von Prag – St. Georg und Unterregenbach – St. Veit. Taufbecken oder reliquiengräber?, Actes du VIIe congrés international des sciences préhistoriques et protohistoriques, 1167-1170, Prague.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997:* Archeologie na Pražském hradě. Praha.
- Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2000:* Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu, Castrum Pragense 3.
- Haseloff, A. 1897:* Eine thüringisch-sächsische Malerschule des 13. Jahrhunderts, Strassburg.
- Heinrich der Löwe und seine Zeit 1995: Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235. I., Braunschweig.
- Hejdová, D. 1961:* K původu románských rukopisů z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, Umění 9, 225-228.
- Hlaváčková, H. 1997:* Svatý Vojtěch v iluminovaných rukopisech, Svatý Vojtěch. Tisíc let svatovojtěžské tradice v Čechách, 32-36, Praha.
- Hledíková, Z. 1988:* Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří, Z pomocných věd historických 8, 35-78.
- 1991: Druhý život sv. Ludmily, Dějiny a současnost 2, 11-15.
- Hlobil, I. 1985:* Gotický náhrobek sv. Ludmily na Pražském hradě, Umění 33, 377-402.
- Homolka, J. 1995:* Románská hlava ze žitenic, žitenice. Kostel sv. Petra a Pavla, Litoměřice, 45-55.
- Kellner, K. 1873:* Die Wandgemälde der Georgskirche in Prag, Mitteilungen der k.k. central-comission 18, 274-275.
- Klemm, E. 1987:* Die Zeit der Romanik, Regensburger Buchmalerei, 52-53, München.
- 1988: Das Evangeliar Heinrichs des Löwen, Frankfurt am Main.
- Kotrba, V. 1965:* Tumba knížete Vratislava v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě, Sborník k sedmdesátinám Jana Květa, 123-132, Praha.
- Krása, J. 1982:* Nástěnná a knižní malba 13. století v českých zemích, Umění doby posledních přemyslovců, 23-67, Roztoky.
- 1983: Umění 13. století - problémy hodnocení, Umění 13. století v českých zemích, 11-31, Praha.
- 1984: Nástěnné malířství, Dějiny českého výtvarného umění I/2, 576, Praha.
- Krčálová, J. 1989:* Renesanční nástěnná malba v Čechách a na Moravě, Dějiny českého výtvarného umění II/1, 74, Praha.

- Kroniky doby Karla IV., Beneš Krabice z Weitmile, Kronika Pražského kostela, Praha 1987
- Kroos, R. 1978:* Sächsische Buchmalerei 1200-1250, Zeitschrift für Kunstgeschichte 41, 283-315.
- Krzemieńska, B. – Merhautová, A. – Třeštík, D. 2000:* Moravští přemyslovci ve znojemské rotundě. Praha.
- Kutal, A. 1962:* České gotické sochařství 1350-1450, Praha.
- Lanc, E. 1983:* Corpus der mittelalterlichen Wandmalereien Österreich I. Wien und niederösterreich. Wien.
- 1989: Die spätromanische Wandmalereien, Pfarrkirche St. Georgen ob Judenburg, 45-108, St. Georgen ob Judenburg.
- 1991: Burg Petersberg. Wandmalereien, Die profanen Bau und Kunstdenkmäler der Stadt Friesach, 111-130, Wien.
- Lüssner, M. 1899:* Archeologické nálezy v kostele sv. Jiří na Hradě pražském r. 1889 učiněné, Památky archeologické XIV, 557-560.
- Macek, J. 1995:* Románské žitenice, Vyšehrad a Siegfried z Eppensteina, žitenice. Kostel sv. Petra a Pavla, 25-41, Litoměřice, Galerie výtvarného umění.
- Mádl, K. B. 1890:* Fresky v kostele sv. Jiří na Hradčanech. Památky archeologické 15, 66-74, 131-134.
- Mach, F. 1901:* Aufdeckungen in der st. Georgs-kirche am Hradschin, Mitteilungen der k.k. central-commission 27, 18-20.
- Mach, F. – Šittler, E., 1910-1911:* Oprava chrámu svatojiřského na Hradě pražském. Památky archeologické XXIV, 66-114, 330-450
- Mašín, J. 1954:* Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě, Praha.
- 1977: Wandmalerei, Romanik in Böhmen, 151-152, München.
- 1984: Románské malířství, Dějiny českého výtvarného umění I/1, 122-123, Praha.
- Merhautová, A. 1966:* Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě, Praha.
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1985:* Ideové proudy v českém umění 12. století, Praha.
- Merhautová, A. – Stejskal, K. 1991:* St.-Georgs-Stift auf der Prager Burg, Praha.
- Muk, J. – Hošek, J. 1989:* Omítky historických staveb, Praha.
- Nordenfalk, C. 1975:* Heaven and Hell in bohemian Bible of the early thirteenth century, The year 1200. A symposium, 283-300, The metropolitan museum of art, Dublin.
- Pešina, J. 1958:* K činnosti dílny mistra svatojiřského oltáře, Umění 6, 158-166.
- 1967: Paralipomena k dějinám českého malířství pozdní gotiky a renesance, Umění 15, 217-259.
- 1984: Desková malba, Dějiny českého výtvarného umění I/2, Praha.
- Prix, D. – Všetěčková, Z. 1993:* Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze 9 - Kyjích do počátku husitských válek, Umění 41, 231-278.
- Přehled restaurátorských prací za rok 1971.
- Röhrig, F. 1955:* Der verduner Altar, Wien.
- Springer, P. 1976:* Trinitas-creator-annus, Wallraf-Richartz-Jahrbuch 38, 17-45.
- Stein, H. 1987:* Die romanischen Wandmalereien in der Klosterkirche Prüfening, Regensburg.
- Stejskal, K. – Kropáček, J. 1983:* Malířství, Praha středověká, 493-639, Praha.
- Traeger, J. 1980:* Mittelalterliche architekturfunktion, Die Allerheiligenkapelle am regensburger Domkreuzgang, München.
- Všetěčková, Z. 1993:* Plastické elementy v nástěnné malbě 12. - 14. století, Technologia artis 3, 27-30.
- 1997a: Zobrazení sv. Vojtěcha v nástěnných malbách středověkých kostelů, Svatovojtěšská tradice v dějinách našeho národa a církve a její význam dnes, 93-104, Praha.
- 1997b: Christologický cyklus v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě, Znojemská rotunda ve světle vědeckého poznání, 92-101, Znojmo.
- 2000: Jan Bažant, umění českého středověku a antika, Umění 48, 374-376.
- 2001: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Královský Vyšehrad II, 133-153, Kostelní Vydří.
- Wagner, V. 1931:* Konzervace nástěnných maleb, Za starou Prahu 15, 34-36.

Obr. 1: Nebeský Jerusalem v chóru, konec 12. stol., foto: A. Paul.

Abb. 1: Das himmlische Jerusalem im Chor, Ende 12. Jh., Foto: A. Paul.

Obr. 2: sv. Lukáš - detail malby Nebeského Jerusalema v chóru, konec 12. stol., sken ze starší Eckertovy fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 49/1/B nebo 49/9.

Abb. 2: St. Lukas - Detail aus dem himmlischen Jerusalem im Chor, Ende 12. Jh., Scan einer älteren Fotografie von J. Eckert, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik ÚDU AV ČR, 49/1/B oder 49/9.

Obr. 3: Cherubín – detail z malby nebeského Jerusalema v chóru, konec 12. stol., sken ze starší Eckertovy fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 47/80.

Abb. 3: Cherub – Detail des Fresco des himmlischen Jerusalem im Chor, Ende 12. Jh., Scan einer älteren Fotografie von J. Eckert, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/80.

Obr. 4: Architektura Nebeského Jerusalema – detail malby v chóru, konec 12. stol., sken ze starší Eckertovy fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 47/82.

Abb. 4: Die Architektur des himmlischen Jerusalem – Detail des Fresco im Chor, Ende 12. Jh., Scan einer älteren Fotografie von J. Eckert, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/82.

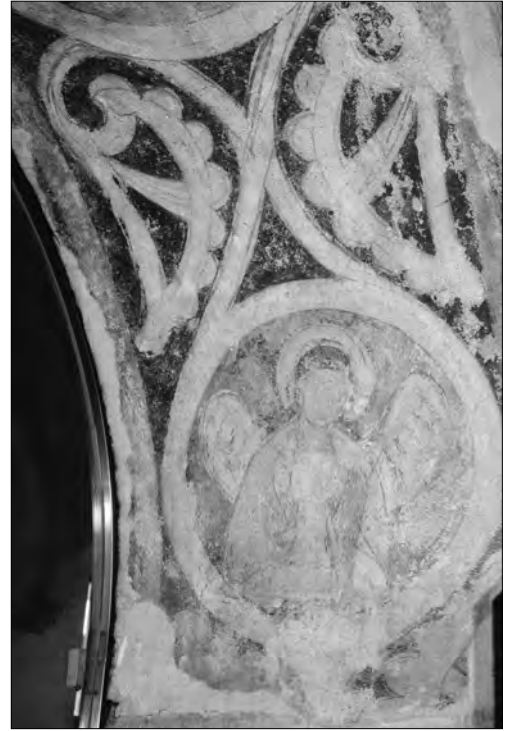
Obr. 5: Kristus v mandorle v apsidě severní lodi, 80. léta 12. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/27/B10/ Praha, kostel sv. Jiří.

Abb. 5: Christus in einer Mandorla in der Apsis des Nordschiffs, 80er Jahre des 12. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/27/B10/ Prag, St. Georg.

Obr. 6: Detail anděla na oblouku v severní lodi, 80. léta 12. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/21/B.

Abb. 6: Detail einer Engeldarstellung auf einem Bogen des Nordschiffs, 80er Jahre des 12. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/21/B.

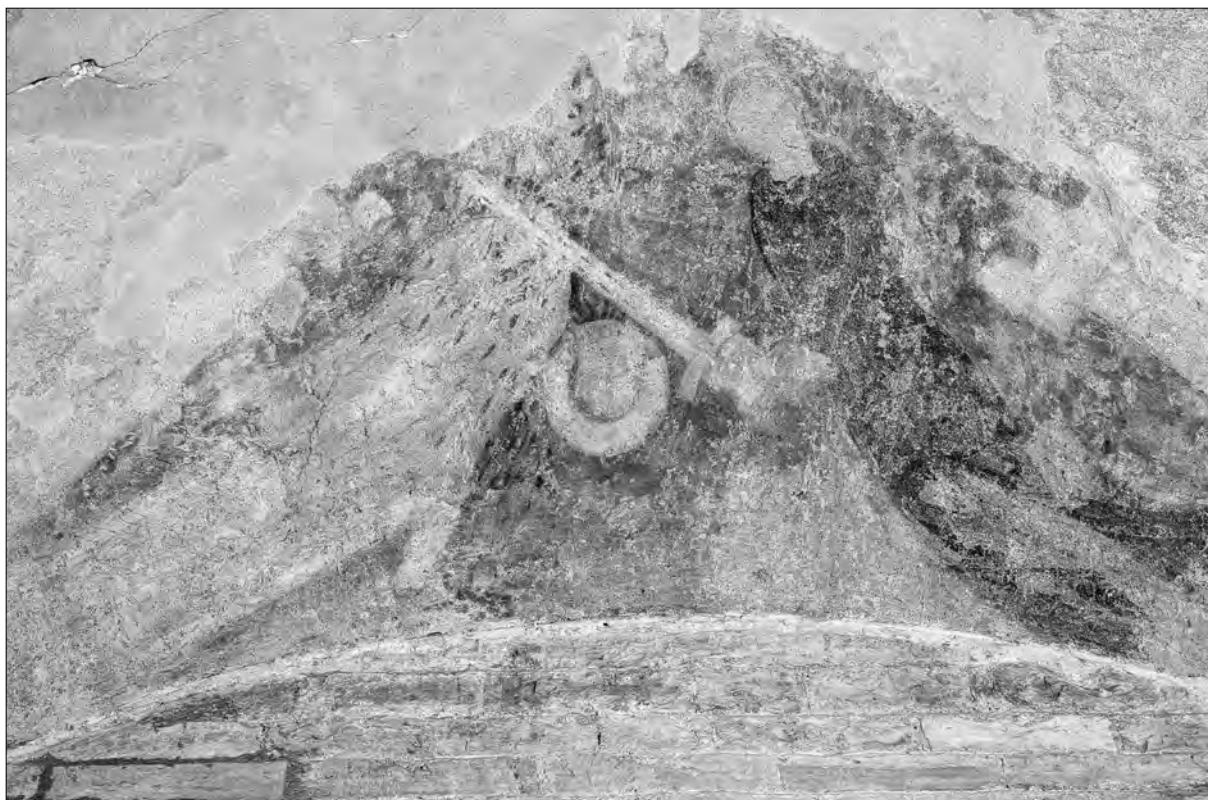
Obr. 7: Detail anděla na oblouku v severní lodi, 80. léta 12. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/22/B.

Abb. 7: Detail einer Engeldarstellung auf einem Bogen des Nordschiffs, 80er Jahre des 12. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/22/B.

Obr. 8: Praha, kostel sv. Jiří, Čtyři martyria světců v severní lodi, 80. léta 12. stol., foto: V. Bohdan, 49/24.

Abb. 8: Prag, St. Georg, vier Heiligenmartyrien im Nordschiff, 80er Jahre des 12. Jh., Foto: V. Bohdan, 49/24.

Obr. 9: Umučení svěťce v severní lodi, 80. léta 12. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/28/B.

Abb. 9: Martyrium eines Heiligen, 80er Jahre des 12. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/28/B.

Obr. 10: Umučení svěťce a přihlížející jeptišky (?), 80. léta 12. stol., foto: V. Bohdan, 49/31/B.

Abb. 10: Martyrium eines Heiligen mit schaulustigen Nonnen (?), 80er Jahre des 12. Jh., Foto: V. Bohdan, 49/31/B.

Obr. 11: Umučení světce v severní lodi, 80. léta 12. stol., foto: V. Bohdan, 49/29/B.

Abb. 11: Martyrium eines Heiligen im Nordschiff, 80er Jahre des 12. Jh., Foto: V. Bohdan, 49/29/B.

Obr. 12: Majestas Domini v apsidě jižní lodi, 1220-30 (?), foto: V. Bohdan, 48/18/B.

Abb. 12: Majestas Domini in der Apsis des Südschiffs, 1220-30 (?), Foto: V. Bohdan, 48/18/B.

Obr. 13: Majestas Domini v apsidě jižní lodi – detail, 1220-30 (?), foto: V. Bohdan, 48/19/B.

Abb. 13: Majestas Domini in der Apsis des Südschiffs – Detailansicht, 1220-30 (?), Foto: V. Bohdan, 48/19/B.

Obr. 14: Nebeský Jerusalelem v jižní lodi, 1220-30 (?), foto: V. Bohdan, 48/22/B.

Abb. 14: Das himmlische Jerusalem im Südschiff, 1220-30 (?), Foto: V. Bohdan, 48/22/B.

Obr. 15: Umučení sv. Blažeje s přihlížejícími jeptiškami v jižní lodi, 2. čtvrtina 13. stol., foto: V. Bohdan, 48/24/B.
Abb. 15: Das Martyrium von St. Beatus mit schaulustigen Nonnen im Südschiff, 2. Viertel des 13. Jh., Foto: V. Bohdan, 48/24/B.

Obr. 16: sv. Biskup (Vojtěch ?), 2. čtvrtina 13. stol., foto: V. Bohdan, 48/23/B.

Abb. 16: Heiliger Bischof (Adalbert?), 2. Viertel des 13. Jh., Foto: V. Bohdan, 48/23/B.

Obr. 17: Světec v jižní lodi, čtvrtina 13. stol., sken ze starší fotografie (Eckertovy ?), Archiv ÚDU AV ČR, 47/72.

Abb. 17: Heiligendarstellung im Südschiff, 1. Viertel des 13. Jh., Scan von einer älteren Fotografie (J. Eckert?), Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/72.

Obr. 18: Sv. Kryštof v jižní lodi, čtvrtina 13. stol., foto: A. Paul.

Abb. 18: St. Christoph im Südschiff, 1. Viertel des 13. Jh., Foto: A. Paul.

Obr. 19: Pohled na Krista mezi sv. Petrem a Pavlem na vyzdívce trojarkády v lodi kostela, před polovinou 13. stol., sken ze starší fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 49/1322/.

Abb. 19: Christus zwischen St. Peter und Paul auf der Ausmauerung der dreifachen Arkade im Kirchenschiff, vor der Mitte des 13. Jh., Scan einer älteren Fotografie, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 49/1322/.

Obr. 20: Polopostava Krista z trojarkády lodi, před polovinou 13. stol., sken ze starší fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 47/73.

Abb. 20: Büste des Christus auf der dreifachen Arkade im Kirchenschiff, vor der Mitte des 13. Jh., Scan einer älteren Fotografie, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/73.

Obr. 21: sv. Petr z trojarkády v lodi, před polovinou 13. stol., sken ze starší fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 47/70.

Abb. 21: St. Peter auf der dreifachen Arkade im Kirchenschiff, vor der Mitte des 13. Jh., Scan einer älteren Fotografie, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/70.

Obr. 22: sv. Pavel z trojarkády v lodi, před polovinou 13. stol., sken ze starší fotografie, Archiv ÚDU AV ČR, 47/71.

Abb. 22: St. Peter auf der dreifachen Arkade im Kirchenschiff, vor der Mitte des 13. Jh., Scan einer älteren Fotografie, Archiv des Instituts für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 47/71.

Obr. 23: Sv. Biskup v kapli sv. Ludmily, poslední čtvrtina 15. stol., foto: P. Paul.

Abb. 23: Heiliger Bischof in der St. Ludmilla-Kapelle, letztes Viertel des 15. Jh., Foto: P. Paul.

Obr. 24: sv. Ludmila v kapli sv. Ludmily – detail, poslední čtvrtina 15. stol., foto: P. Paul.

Abb. 24: St. Ludmilla in der St. Ludmilla-Kapelle, letztes Viertel des 15. Jh., Foto: P. Paul.

Obr. 25: Řádová světice v kapli sv. Ludmily, poslední čtvrtina 15. stol., foto: P. Paul.

Abb. 25: Ordensheilige in der St. Ludmilla-Kapelle, letztes Viertel des 15. Jh., Foto: P. Paul.

Obr. 26: Kristus mezi Pannou Marií a sv. Janem v závěru kaple sv. Ludmily, 2.polovina 16. stol., foto: P. Paul.

Abb. 26: Christus zwischen der Jungfrau Maria und St. Johannes im Chorabschluss der St. Ludmilla-Kapelle, 2. Hälfte des 16. Jh., Foto: P. Paul.

Obr. 27: Sv. Augustin na klenbě kaple sv.Ludmily, 2. polovina 16. stol., foto: P. Paul.

Abb. 27: St. Augustin auf dem Gewölbe der St. Ludmilla-Kapelle, 2. Hälfte des 16. Jh., Foto: P. Paul.

Obr. 28: Praha, klášter sv. Jiří, detail dekoru na oblouku v ambitu, 70. léta 14. stol. (?), foto: Z. Všečeková.

Abb. 28: Prag, St. Georgskloster, Detail der Dekoration auf dem Bogen im Ambit, 70er Jahre des 14. Jh. (?), Foto: Z. Všečeková.

Obr. 29: Praha, klášter sv. Jiří, Benediktinský světec (?) v ostění okna kaple sv. Anny, 70. léta 14. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/20/B.

Abb. 29: Prag, St. Georgskloster, ein Benediktiner-Heiliger (?) im Fensteranschlag der St. Anna-Kapelle, 70er Jahre des 14. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/20/B.

Obr. 30: Praha, klášter sv. Jiří, stojící postava světce (?) v ostění okna kaple sv. Anny, 70.-80. léta 14. stol. (?), foto: V. Bohdan, 49/19/B.

Abb. 30: Prag, St. Georgskloster, stehende Heiligenfigur (?) im Fensteranschlag der St. Anna-Kapelle, 70er-80er Jahre des 14. Jh. (?), Foto: V. Bohdan, 49/19/B.

NÁSTĚNNÉ MALBY LEGENDY O SV. VÁCLAVU VE SVĚTCOVĚ KAPLI SVATOVÍTSKÉ KATEDRÁLY

MILENA BARTLOVÁ

Studium nástěnných maleb Svatováclavské kaple ztěžuje stav jejich dochování, poznamenaný opravnými zásahy Alexia z Květné počátkem 17. století, očišťováním v letech 1912-1916 a moderním restaurováním v 1960-1965. Po něm je třeba považovat malby v zásadě za původní, byť s místy rozsáhlými retušemi, které jsou dobře patrné při pohledu zblízka.¹ V nejhrošším stavu je původní malba výjevu *konfliktu s knížetem kouřimským*, nacházející se na jediném místě kaple, kam na stěnu v létě dopadá intenzivní sluneční světlo, jež způsobilo vyblednutí pigmentů. Druhé velmi poškozené místo se nachází ve vrcholu jižní stěny, kde po nějaký čas do stavby zatékalo. Ve stavu z počátku 17. století byly i po restaurování ponechány erby rozmístěné na obrazech; z původního stavu víme jen o dvou erbech kutnohorských měšťanů ve spodní vrstvě maleb – v literatuře se považují za znaky těch, kdo malby financovali. Badatelský zájem se soustředil na dvě otázky – jednak na stylově kritické zařazení a individuální atribuci tzv. Mistru Litoměřického oltáře, případně dalším malířům, jednak na hlubší výklad významu velkých obrazů na východní a západní stěně kaple, především scény *sv. Václava na říšském sněmu*.² Jen malá pozornost byla naproti tomu věnována výzdobě kaple jako narativního celku včetně jeho vztahu k tradici svatováclavské legendistiky. Josef Krása ve svém základním zpracování díla konstatoval, že malby jsou rozmístěné nepravidelně a že jejich výběr zhruba odpovídá tzv. širší verzi legendy *Ut annunciatur*. Nepravidelnost uspořádání vysvětluje např. Zuzana Vsetečková požadavkem, aby důležitější scény byly na lépe viditelných a osvětlených místech.³

Na základě aktuálního technologického průzkumu musíme počítat s tím, že měli pravdu ti badatelé, kteří soudili, že výzdoba nástěnnými malbami s námětem legendy o sv. Václavu byla pořízena už v době stavby katedrály za Karla IV.⁴ Znamená to, že ne všechny karlovske malby byly odstraněny; mnohé ovšem ano, takže stávající malba je na velkých plochách západní a jižní stěny provedena přímo na kameni. Bude tedy třeba reálně uvažovat o tom, jak se dochovaná výzdoba vyrovnávala se svou předchůdkyní či do jaké míry ovlivnilo pojetí staršího obrazu jeho novou podobu. Studium narativní struktury maleb svatováclavské kaple vychází ze tří úhlů: zaprvé si všimne vyprávěného děje ve vztahu k místu, kde se malby nacházejí. Zadruhé se budu zabývat vypravěčem, což v tomto případě znamená několika skupinami osob – malíři, autory koncepce a objednavateli, a také způsobu, jakými „vypravěč“ konstruoval porozumění svému dílu. Zatřetí se pak pozornost zaměří na předpokládané publikum, zejména na konfrontaci jím očekávaného významu s konkrétní aktualizací, a tím i na pokus rekonstruovat možnosti dobového významu maleb.

¹ Za umožnění studia maleb v kapli stabilizovaným dalekohledem v silném osvětlení děkuji pracovníkům Pražského hradu a J. Maříkové. V základní stati o malbách jsou ještě reprodukovány fotografie před posledním restaurováním viz Josef Krása, *Renesanční nástěnná výzdoba kaple svatováclavské v chrámu sv. Víta v Praze. Umění* 6, 1958, s. 31-72. Několik vybraných výjevů je reprodukováno spolu s novým, bohužel jen stručným zpracováním Josefa Krásy v týž, *Svatováclavská kaple*, Praha 1971.

² Přehled výsledků dosavadního bádání s odkazy na literaturu viz v obou posledních zpracováních: Zuzana Vsetečková, *Monumentální středověká malba*. In: Anežka Merhautová (ed.): *Katedrála sv. Víta*. Praha 1994, s. 96-132, zejm. s. 122-125; táž, heslo „Katedrála sv. Víta“ v Pavel Vlček (ed.): *Umělecké památky Prahy – Pražský hrad a Hradčany*. Praha 2000, s. 94-95.

³ Krása 1958, s. 31-72, zejm. s. 34; Vsetečková 1994, s. 124.

⁴ Pod scénou *Sv. Václav nese chudé vdově dříví* na východní stěně byly ověřeny již dříve pozorované obrysy starší malby. Zpráva o průzkumu východní stěny Svatováclavské kaple, již provedl pro Správu Pražského hradu Alois Martan v r. 2000. Za možnost nahlédnout do zprávy a za konzultaci děkuji Elišce Fučíkové, za upozornění na její existenci Jiřimu Fajtovi.

Kaple sv. Václava v pražské katedrále je ústředním místem Václavova kultu, a tedy právě zde musíme očekávat takové vizuální vyjádření jeho legendy, na které se budou orientovat ostatní verze téhož příběhu. Nedochoval se nám však žádný z relikviářů, iluminovaných rukopisů, liturgických předmětů, retáblů či soch spojených s architekturou, na kterých se zde tato lokální tradice nepochybně po celý středověk rozvíjela. Samostatná socha sv. Václava z „parléřovské dílny“ je umístěna v rámci nástěnných maleb a sama vypovídá jen o nové redakci ikonografického typu Václava jako vojevůdce, kdy klidně stojící světec nahradil starší jezdeckou figuru rytířského typu.⁵ Z kontextu vizuální tradice českých svatováclavských narativních celků ve středověku nám tedy chybí její ústřední a určující část. Studované nástěnné malby, spolu s druhou na místě zachovanou sochou z dílny norimberských Vischerů a s jediným deskovým obrazem, stojí vlastně již za jeho hranicí, v renesanční etapě první poloviny 16. století, a porůznu dochované ostatní památky patří na periferii vizuálního zpracování svatováclavského příběhu. Většina z nich pochází z poloviny 14. století: nástěnné malby kostela sv. Václava ve Žďáru u Blovic,⁶ v Černochově,⁷ a možná také na východní stěně přízemní místnosti (kaple?) v staroměstském domě U zvonu.⁸ V kodexech se dochovaly kreslené ilustrace na příslušných místech *Velislavovy bible*⁹ a krumlovské *Liber depictus*.¹⁰ Mladší komparaci ještě v rámci pozdního středověku pak nabízí devět maleb z neúplně zachovaného *oltáře sv. Václava* neznámé, patrně české provenience, připsaného tzv. Mistru Eggenburského oltáře, činnému v Dolních Rakousích kolem r. 1500.¹¹ Z druhého centra kultu ve Staré Boleslavi se nedochovalo vůbec nic. Malostranský farní kostel, zasvěcený sv. Václavu na místě jednoho ze zázraků při translaci, zanikl v baroku a v novoměstském kostele na Zderaze ani v kostele na Proseku (rovněž na translační trase) se nedochovaly žádné středověké památky s Václavskou legendou.¹²

Vizuálně nejbohatší z dochovaných výtvarných zpracování svatováclavské legendy je rozsáhlý cyklus 125 výjevů v kodexu tzv. krumlovského sborníku, zv. *Liber depictus*. Legenda o sv. Ludmile je tu navzdory logice příběhu zařazena až po legendě Václavově, což odpovídá chronologii hlavních svátků (martyrium sv. Václava 28. září, přenesení

⁵ K soše apsolady se starší literaturou Ivo Hlobil, Neue Beobachtungen zur Wenzelstatue im Prager Veitsdom. In: *Parlerbauten – Architektur, Skulptur, Restauration. Internationales Symposium Schwäbisch Gmünd 2001*. Stuttgart 2004, s. 221-228. Starší rytířský typ sv. Václava ve zbroji na koni viz v Černochově a v domě U zvonu (?).

⁶ Jaroslav Pešina (ed.), *Gotická nástěnná malba v zemích českých*, díl 1, Praha 1958, s. 315-324 poslední zpracování nedosahuje kvality tohoto korpusu, srov. Jiří Fajt (ed.), *Gotika v západních Čechách 1230-1530*. Kat. výst. Národní galerie v Praze 1996, díl 2, s. 433-435 (Jan Royt).

⁷ Pavel Kroupa – Jaroslava Kroupová, Presbytář středověkého kostela v Černochově a jeho nástěnné malby. *Umění* 35, 1987, s. 560-563. O oseké filiaci Kateřina Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*, I., Praha 1998, s. 314-315. Za upozornění na černochovské malby děkuji Zuzaně Všetečkové.

⁸ Zuzana Všetečková, Nástěnné malby v přízemní kapli domu U zvonu. *Umění* 38, 1990, s. 377-398, zejm. s. 388-389. Tuto interpretaci nepovažuji za zcela přesvědčivou vzhledem k tomu, že není jasné, proč by byly z narativního cyklu vybrány právě scény *příjezd do Staré Boleslavi* a *maryrium sv. Václava* v jinak nezvyklé podobě. Rovněž zmínka autorky o tom, že restaurátoři původně uvažovali, zda nejde o martyrium sv. Markéty, nesevřdí o jednoznačnosti původního obrazu před konečnými retušemi.

⁹ Karel Stejskal (ed.), *Velislav Bible picta*. Praha 1970.

¹⁰ Gerhard Schmidt – Franz Unterkircher (eds.), *Krummauer Bilderkodex ÖNB 370*. Graz 1967.

¹¹ Národní galerie v Praze, inv. č. O 1256-1257, 1483-1484, 11903 a 11909; Metropolitan Museum New York, Nr. 44.147.1-2; soukromá sbírka. Naposledy viz Jaroslav Pešina, Ještě k otázkám německého malířství 15.-16. století v Československu. *Umění* 18, 1970, s. 486-504, na s. 488. Na pravděpodobně českou provenienci oltáře ukazuje skutečnost, že několik desek bylo původně ve sbírce Antonína Podlahy.

¹² Průběh zániku malostranského kostela rekapituluje Sylva Dobalová, *Pašijový cyklus Karla Škréty*. Praha 2004, s. 82-90. Snad spíše z malostranského nežli ze zderazského kostela pochází *retábl z Jilového*, srov. k tomu znění údajů citovaných Jaroslavem Pešinou, *Česká desková malba pozdní gotiky a renesance*. Praha 1950, s. 113, a Karlem Chytilým, *Malířstvo pražské a jeho cechovní kniha*. Praha 1906, s. 139 pozn. 1. Sv. Václav je tu však přítomněn pouze v ústředním nástavci a narativní legenda schází. Srov. heslo „Kostel sv. Václava Na Zderaze“ In: Pavel Vlček (ed.), *Soupis památek – Nové Město* 1998, s. 163-167.

sv. Ludmily 10. října) a takové uspořádání mohlo mít svůj smysl, pokud kodex sloužil jako kazatelská pomůcka. Důraz, který je v krumlovské svatováclavské legendě kladen na stavbu a svěcení kostela sv. Víta v Praze, zmínka o Podivenovi a absence lokálních zázraků ve Staré Boleslavi podporují představu, že výběr scén v těchto ilustracích by mohl být relativně nejbližší hypoteticky předpokládané svatováclavské narativní výzdobě kaple sv. Václava při románské svatovítské katedrále. Pokud by mělo platit mínění Pavla Spunara, že kresby krumlovského sborníku reprodukuje hypotetický cyklus ze Staré Boleslavi,¹³ pak by neměl chybět zejména lokální zázrak se stěnami potřísněnými krví, jak jej zaznamenává Kristián (7,1-6). Zdůraznění výjevů, které jsou v textech literárních legend spíše marginální, úspěšně využilo narativní strategii rozložení děje na jednotlivé, zřetelně oddělené epizody, prezentované jako samostatné obrazy, jež vznikla v italském malířství raného trecenta.¹⁴ Výtvarné podání svatováclavské legendy v *Liber depictus* kombinuje starší metodu jednoduše řazených figur s moderněji pojatými složitějšími scénami. To by mohlo ukazovat na možnost, že tato hypotetická výzdoba staré kaple mohla být pořízena za vlády Jana Lucemburského, přičemž ovšem iniciativa – a náklady – už mohly být na straně Karlově. Posílení lidského příběhu na úkor zdůraznění státní funkce a důraz na konkretizaci dění ovšem v kresbách *Liber depictus* vyjadřují posun důrazu směrem k osobní zbožnosti, v jejímž kontextu kodex vznikl, takže ani krumlovský cyklus nám nepodává o předpokládané centrální svatováclavské legendě příliš spolehlivou zprávu.

Blízkostí předpokládaného iniciátora obsahu a významu, donátora císaře Karla IV., se nabízejí ke srovnání s nedochovanou starší vrstvou maleb v dnešní kapli katedrály zejména malby *legendárního života sv. Ludmily a Václava na schodišti větší věže hradu Karlštejna*, vytvořené v 60. letech 14. století.¹⁵ Stejně jako v obou zmíněných případech knižních ilustrací je i karlštejnské ztvárnění legendy uspořádáno lineárně, takže lze snadno kontrolovat volbu a řazení výjevů. Naproti tomu obrazy, pokrývající lomenými oblouky ukončené stěny kvadratického prostoru Svatováclavské kaple, jsou uspořádány nelineárně, takže orientace v nich není pro moderního pozorovatele snadná. Josef Krása se pokusil seřadit výjevy zhruba podle pořadí děje, sugerovaného legendou *Ut annuncietur* v její tzv. mladší verzi, čímž vznikl značně neuspořádaný systém; přesto jej další bádání bez nového zkoumání přijalo.¹⁶ Tato legenda vznikla podle dnešního stavu poznání po r. 1364 a jejím autorem byl pravděpodobně Jan ze Sředy¹⁷ - byla by mohla tedy vskutku teoreticky být aktuální textovou předlohou původní výmalby stěn svatováclavské kaple, které musely vzniknout k příležitosti svěcení kaple v r. 1367, či aspoň před obdobím let 1370-1372, kdy se prováděly obklady dolní části stěn leštěnými polodrahokamy. Jak si ale

¹³ Pavel Spunar, *Obraz a text v hagiografii*. In: *Legenda, její funkce a zobrazení*. Praha 1992, díl 2, s. 3-10 – shrnuje stať téhož autora *Die Wenzelslegende in der Buchkunst*. In: S. Krämer – M. Bernhard (eds.), *Scire litteras. Forschungen zum mittelalterlichen Geistesleben*. München 1988, s. 351-361.

¹⁴ Hans Belting, *Das Bild als Text*. In: Hans Belting – Dieter Blume (eds.), *Malerei und Stadtkultur in Zeitalter Dantes*. München 1989, s. 23-64.

¹⁵ Před restaurováním zpracovala zejména z ikonografické stránky karlštejnské schodiště Vlasta Dvořáková, *Karlštejnské schodištní cykly, k otázce jejich vzniku a slohového zařazení*. *Umění* 9, 1961, s. 109-171. Dále srov. Karel Štejskal, *Die Wandzyklen des Kaisers Karl IV.* *Umění* 46, 1998, s. 19-41; v katalogu *Magister Theodoricus se schodištního cyklu dotýkají jen okrajové zmínky*. Všestrannému studiu schodištních maleb bylo věnováno symposium, pořádané Ústavem dějin umění AV ČR v květnu 2004 v Praze, sborník v tisku. Doplňkem přítomné stati je tam můj příspěvek *Úvahy o vyobrazení svatováclavské legendy na schodišti Karlštejna*.

¹⁶ Grafy viz Krása 1958, s. 32; Karl M. Swoboda (ed.), *Gotik in Böhmen*. München 1969, s. 227-230. Krásovo určení zjevně vychází z konzultací s Josefem Cibulkou, který byl nejvyšší autoritou české medievistiky své doby ve věcech křesťanské ikonografie.

¹⁷ Zdeněk Uhlíř: *Literární prameny svatováclavského kultu a úcty ve vrcholném a pozdním středověku*. Praha 1996, s. 241, Nr 131.

povšimla Jarmila Vacková,¹⁸ v kapli chybí některé podstatné výjevy z Václavova života, např. narození, jehož zařazením se dokonce mladší verze *Ut annunciatur* odlišuje od starší legendistické tradice. Snad vzhledem k těmto pochybnostem se v poslední době objevil i názor, že předlohou původních maleb v kapli bylo vlastní Karlovo sepsání Václavova příběhu.¹⁹

Potíže s lineárním čtením legendy v kapli měl ovšem už v poslední čtvrtině 16. století Matyáš Hutský od Křivokláta, když pořizoval její obrazový záznam pro Ferdinanda II. Habsburského.²⁰ V souladu s dobovou proměnou názoru na smysl legendy a v opoře o textové zpracování Jana Dubravia se pokusil seřadit obrazy do řady, jež dávala vyniknout quasi-historické osnově příběhu na úkor jeho hagiografické povahy. Jak ukázal Zdeněk Uhlíř, patří toto čtení do kontextu posunu v pojetí od hagiografické legendy k biohagiografickému či chronisticko-hagiografickému diskursu v humanistickém, renesančním a patrně též reformačním duchu.²¹ Zmíněný posun od legendy k chronisticko-hagiografickému žánru raného novověku v dnešních malbách Svatováclavské kaple schází, takže je musíme studovat ještě v rámci starší tradice. Pro ni je určující strukturou příběhu standardní čtyřdílné členění na 1. život, 2. martyrium, 3. přenesení těla a 4. posmrtné zázraky.²² Tato okolnost také podporuje představu, že dnešní rozvržení výjevů v hlavních rysech následuje rozvrh nedochovaných maleb z doby Karlovy.

Vzhledem k primárně nejasné orientaci průběhu děje legendy v prostoru Svatováclavské kaple bychom se mohli ve stopách starších badatelů pokoušet vysledovat následnost scén konfrontací s dochovanými texty. Snažíme-li se nalézt řešení, které by aspoň relativně nejlépe odpovídalo výběru scén ve Svatováclavské kapli (tj. tak, aby co nejméně scén scházelo nebo přebývalo), dospíváme vskutku k textu Karla IV. Ten je uspořádán do podoby liturgických lekcí, a tedy lze rozumně předpokládat autorův záměr lokalizovat čtení právě v kapli katedrály.²³ Vyprávění na stěnách kaple začíná tam, kde končí příběh sv. Ludmily, v Karlově legendě tedy v polovině prvního odstavce III. čtení 1. lekce. Ze světčova života pak ilustruje všechny Karlem zapsané epizody s výjimkou poslední, pojednávající o Václavově touze stát se mnichem a o následném konfliktu s rodinou. Z následujících epizod oddílu martyria vynechává kaple pobožnost a zpověď Václavovu mezi hostinou a zabitím ve Staré Boleslavi. Třetí část, *translatio*, zachycuje v kapli jeden obraz a vynechány jsou celé příběhy Mlady a Strachkvasy. Konečně pak posmrtné zázraky světčovy, jak je zaznamenává legenda od III. čtení 2. lekce až do konce, jsou v kapli namalovány tři, zatímco vynechány byly dva, oba duplikáty uzdravení a osvobození vězňů. Kromě toho nalezneme v kapli také dva obrazy, jež přesahují Karlovu

¹⁸ Jarmila Vacková, K ideové koncepci renesančních nástěnných maleb ve svatováclavské kapli, *Umění* 16, 1968, s. 163-173, na s. 166.

¹⁹ Klára Benešová, Einige Randbemerkungen zum Anteil von Peter Parler am Prager Veitsdom. In: *Parlerbauten. Architektur, Skulptur, Restaurierung*. Stuttgart 2004, s. 117-126, zejm. s. 120; bohužel bez podrobnější analýzy.

²⁰ Matyáš Hutský od Křivokláta, *Historické obrazy života a umučení sv. Václava (1585)*. Cod. 2633 ÖNB. Praha – Londýn 1997 (s texty Eduarda Petru, Karla Stejskala a Zdeňka Uhlíře).

²¹ Uhlíř 1996, s. 26; týž, Die Legende des Matthias Hutský aus Křivoklát über den heiligen Wenzel als ein Werk der Renaissance-Hagiographie. In: Lubomír Konečný (ed.): *Rudolf II., Prague and the World. Papers from the international conference in Prague*. Praha 1998, s. 281-285.

²² K obecnějším otázkám srov. Cynthia Hahn, Absent no Longer. The Sign and the Saint in Late Medieval Pictorial Hagiography. In: Gottfried Kerscher (ed.), *Hagiographie und Kunst. Der Heiligenkult in Schrift, Bild und Architektur*. Berlin 1993, s. 152-178 a také další stati v tomtéž sborníku; Marek Walczak, „Alter Christus“. Kraków 2001, obojí s rozsáhlou bibliografií.

²³ Ke struktuře a typologii Karlovy legendy viz Uhlíř 1996, s. 24 a 132-133. Používám text publikovaný v českém překladu Richarda Maška jako Karel IV., *Literární dílo*. Praha 2000, s. 125-132.

legendu. Epizoda *sv. Václav přináší chléb a víno ke mši*, patřící podle kontextu umístění do jeho života, ilustruje zbožný čin Václavův, který je v legendách jen letmo zmíněn, avšak v cyklu *Liber depictus* je mu věnován samostatný obraz s nadpisem *hic sanctus Wenczlaus sacerdotibus dat vinum et oblatum* (fol. 34v). Vůbec se nepodařilo identifikovat jediný obraz: *sv. Václav přichází na hostinu*. Podle Matyáše Hutského i Josefa Krásy má ukazovat Václavův čin pokory, kdy obsluhoval u stolu poutníky – takovému popisu ale výjev neodpovídá a navíc by podle umístění měl spíše patřit k posmrtným zázrakům.

Seřadíme-li obrazy za sebou způsobem, který vyplývá z textu Karlovy legendy, můžeme se pokusit o rekonstrukci směru prohlížení kaple, jak jej shrnuje přiložený náčrt. Nejprve je třeba ukázat na pevné orientační body vnitřního prostoru, jehož stěny zkoumané malby pokrývají. Do kaple, speciálně navržené Petrem Parléřem jako specifická součást karlovske novostavby gotické katedrály, se vstupuje buď největším portálem ze západu, tj. od Zlaté brány, nebo menším vstupem z chóru; třetí, nejmenší dveře v jihozápadním koutě vedou do tzv. korunní komory či též pokladnice, v níž byly uchovávány kromě drahocenností také ostatky včetně Václavovy lebky s korunovační korunou českých králů.²⁴ V levém poli jižní stěny osvětlují kapli dvě okna. Okna v severní a východní stěně vedou do vnitřku katedrály, kapli neosvětlují a jenom sugerují její situaci jako samostatné stavby uvnitř chrámu. Pouze západní stěnu tvoří nyní celistvá plocha, vytvořená právě pro přítomné malby zadržím původního okna.²⁵ K východní stěně je přistavěn hlavní oltář kaple, zasvěcený sv. Janu Evangelistovi, po jeho pravé straně je v původní pozici secesně obnovený náhrobek sv. Václava se světcovým oltářem. Při západní stěně kaple zvenčí byl pohřben Václavův sluha Podiven.²⁶

Celou dolní část stěn pokrývá obložení polodrahokamy, mezi nimiž jsou umístěny nástěnné malby z Karlovy doby, upravované někdy kolem r. 1470 či po něm a nepochybně rozsáhle znovu i kolem r. 1600. Nad oltářem vidíme Ukřižování, pod nímž klečí Karel IV. se svou chotí; v záhlaví Václavova hrobu je umístěn navíc další obraz Ukřižovaného. Jak uvidíme, způsobila zásadní nepravidelnosti v pořadí epizod svatováclavské legendy potřeba umístit scény příslušného námětu tam, kde měly souvislost s konkrétním místem: Václavovo zabití je na čelní, východní stěně nad Ukřižováním dolního pásu a zároveň v záhlaví světceva hrobu,²⁷ výjevy znázorňující dar ostatku sv. Víta od císaře a zasvěcení kostela uložením ostatku do oltáře nacházíme nad vchodem do pokladnice, kde byly ostatky katedrály uloženy.²⁸ Obrazy týkající se Podivena jsou pak umístěny relativně nejbliže k místu, kde se nacházel na vnější straně jeho hrob. Zároveň platí, že do vyšších, méně přehledných partií byly odsunuty scény obecného, „církevního“ významu, zatímco ty epizody, k nimž se pojila nějaká dobová a místní aktualizace, se spíše objevily v dolním, nejlépe viditelném pořadí. Konečně pak bylo nutno se vypořádat s kompozičními problémy, které kladla nepravidelně rozmístěná okna. Přitom je důležité,

²⁴ Výklad prostorové orientace v souvislosti s úlohou kaple v Karlově korunovačním řádu podal Viktor Kotrba, *Kaple svatováclavská v pražské katedrále. Umění* 8, 1960, s. 329-356. Tento přesvědčivý výklad nevzal v úvahu Josef Krása při své úvaze o údajné souvislosti nástěnné malby západní stěny kaple s korunovačním řádem, viz *Pozdně gotické umění* 1978, s. 314, pozn. 126.

²⁵ Na tuto skutečnost upozornila Petronilla Cemus ve svém referátu na konferenci „Doba Jagellonská v dějinách zemí Koruny české“ (Praha, září 2003).

²⁶ Kristiánova legenda 9, 60-61; archeologická interpretace hrobu K3 viz Jan Frolík a kol., *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Castrum Pragense* 3, 2000, s. 168 a 201.

²⁷ Této lokalizace si povšiml Ivan Gerát, *Corpora sancti Wenceslaii*. In: *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V. Öffentliche Vorträge* 1997. Leipzig 1998, s. 118-138.

²⁸ Této lokalizace si povšimla Všecková 1994.

že okna v severní a východní stěně nebyla zazděna, jako okno západní, ačkoli rovněž nijak nepřispívají k osvětlení vnitřku – kompoziční rozbití plochy v těchto případech nevadilo a bylo třeba se jej zbavit pouze v případě obrazu na západní stěně. To potvrzuje zřetelně viditelnou skutečnost, že právě v tomto obraze se nalézají významové těžiště našich maleb. Je pravděpodobné, že jde o sekundární úpravu z doby přípravy nyní dochovaných maleb.

Svatováclavský cyklus pokrývá horní část všech stěn prostoru, avšak ústřední část východní stěny je z narativního cyklu vyňata. Její vizuální těžiště tvoří parléřovská socha sv. Václava, obklopeného anděly a dvěma dvojicemi zemských patronů – nalevo sv. Zikmundem a Vítem, napravo sv. Vojtěchem a Ludmilou.²⁹ Po stranách okna nad sochou stojí monumentální figury krále a královny, podle znaků připojených nahoře pod klenbou identifikované jako Vladislav II. Jagellonský a jeho choť Anna de Foix-Candale, matka krále Ludvíka. Obě postavy poskytly dosavadním badatelům řadu argumentů pro datování maleb. Jedním z nich je datum královniny smrti v r. 1506 a plnovous, který poté na znamení smutku měl údajně nosit Vladislav. Jak ale ukázal Josef Macek, zakládá se tento výklad na mylném čtení pramenů, takže o tom, zda a kdy král Vladislav nosil či nenosil vousy, nevíme nic.³⁰ Plnovous stejně jako oděň má ve skutečnosti spíše přispívat k sakrální identifikaci Vladislavově se sv. Václavem.³¹ Král je oblečen do slavnostního pláště, jehož hermelínový límec patří ke standardním odznakům vladaře a není, jak se někdy v literatuře mínilo, odznakem příslušnosti ke sboru kurfiřtů; stejný plášť má na většině výjevů legendy sv. Václav. Sporný je však rovněž předpoklad, že zobrazení muselo vzniknout za života zpodobených osobností, přesněji řečeno krále Vladislava, tedy před r. 1516. Považuji za závažné důvody zpochybňující samotnou představu, že by panovník se svou chotí byli v takto dominantní pozici a obrovském měřítku - nikoli v pozici prosebníků, jak to platí pro velmi sebevědomé portréty Karlovy - zobrazení uvnitř sakrálního prostoru ještě za svého života.³² Pozoruhodným detailem je skutečnost, že král zde nenese svatováclavskou (a ovšem ani svatoštěpánskou) korunu.

Při vstupu západními dveřmi se divák nejprve soustředí na tuto ústřední část východní stěny kaple (viz připojený graf s číselnou řadou podle pořadí výjevů v textu Karlovy legendy). Dále pokračuje líčením Václavova života, tedy jeho zbožných skutků, nejprve po levé a pak po pravé straně nahoře. Obraz spodního pásu vlevo nad oltářem, znázorňující první část epizody s kouřimským knížetem, vede pohled k její druhé polovině a tedy na levou stěnu. Odtud pak po dalším čtvrtobratu směrem vlevo divák sleduje ústřední výjevy západní stěny. Tři obrazové pásy, v nichž jsou malby uspořádány, se tu dovednými malířskými prostředky spojují jakoby v jeden prostor, líčení však zachovává dělení na tři epizody. Opět po levici pozorovatele pokračuje vyprávění oběma výjevy s relikvií sv. Víta, umístěnými nad dveřmi do pokladnice. Nad nimi je umístěn obraz Václava přinášejícího chléb a víno ke mši, který byl ke Karlovy vyprávění přidán. Další pokračování legendy se nalézají na horních částech tohoto jihozápadního kouta, a pak – ve zpětném pohybu směrem doprava – na druhé straně velkého výjevu západní stěny. Odtud pozornost přechází zase směrem vpravo, zpět na stěnu severní, kde na obrazovém poli po stranách okna a nad ním vidíme vyličené první události tématického okruhu martyria. Samo zabití se nachází, jak jsme již připomněli, na pravé straně oltářní stěny,

²⁹ Orientaci vpravo a vlevo zde budu užívat z pohledu diváka.

³⁰ Macek, *Věk Jagellonský* 1992, s. 218.

³¹ Gerát 1998.

³² Podrobnější argumentaci, svědčící proti vžitě uměleckohistorické představě o výhradním zpodobování ještě živých lidí v sakrálním kontextu podává Philippe Ariès, *Dějiny smrti*. Praha 2000, díl 1, s. 311-314 a 347.

v záhlaví světcova hrobu. Od něj vpravo, na jižní stěně vedle oken, nacházíme zjevení dánskému (dáckému) králi a jeho stavbu kostela – zjevení je podle Karla zařazeno v VI. čtení 1. lekce, neboť se událo „*v hodině Václavova slavného utrpení*“, takže patří ještě do kontextu samotného martyria, stejně jako potrestání vraha v lázni, namalované na téže stěně dole. V souladu s Kristiánovou legendou (a v rozporu s Karlovou) je tu trestajícím mužem Podiven a obrazy se nacházejí na místě, kde byl Václavův služebník vně kaple pohřben. Vedle je pak vtěsnán obraz zázračného dvouletého dochování Podivenovy mrtvoly na šibenici, který ale vlastně patří už do skupiny posmrtných zázraků. Jim předchází na protější stěně – divák se obrací čelem vzad – zázrak při přenesení Václavova těla. V koutě po levé ruce pak vidíme závěrečné obrazy dvou posmrtných zázraků.

Systém, do něhož lze takto uspořádat malby v kapli na základě srovnání s Karlovým textem svatováclavské legendy, zůstává přes všechnu sofistikovanost značně neuspokojivý: především je příliš komplikovaný. Přitom se ale nemůžeme smířit s představou, že by logika představeného vyprávění mohla být nahodilá či zmatená. Seřazení jednotlivých výjevů nemůže být nahodilé, neboť jen patřičným uspořádáním výjevů je vůbec možné pokoušet se bytostně nečasovým médiem vizuálního obrazu (bez filmové či elektronické technologie) vyjádřit probíhající děj. Základní a tradiční hagiografická struktura *vita – martyrium – translatio – miracula post mortem*, tedy podstatně významný systém legitimizace kultu světce, tvoří časovou osu vyprávění legendy, jež je svou podstatou jednosměrná (takže pojem „cyklus“ lze užívat pouze jako konvenční označení, ve skutečnosti nepřesné). Právě uspořádání jednotlivých epizod, z nichž každá je koncipována jako samostatný obraz, do řady či série umožňuje, aby vznikla v přísném smyslu narativní sekvence a ne jen znakový podklad pro projekci časového rozměru divákem.³³ Navíc ani identita vizuální a textové legendy, jak jsme upozornili, není zcela vyčerpávající. To ovšem platí o všech dochovaných svatováclavských narativních cyklech.

Právě zde se pokusme hledat cestu k východu ze slepé uličky: podle mého názoru spočívá v potřebě opustit dnes jejichž metodologicky antikvovanou snahu o nalezení konkrétního textu, který by byl „předlohou“ malovaných obrazů. Sémanticky orientované studium jasně ukázalo, že mezi slovesným vyprávěním a jeho vizuálním ztvárněním leží komplikované mezistupně výběru, uspořádání a kondenzace smyslu.³⁴ Podstatnou roli při tom hraje vytváření vizuálních souvislostí a asociací nového obrazu ke starší tradici. Vzájemným porovnáním zmíněného žalostného zbytku středověké výtvarné tradice svatováclavské legendy s textovou tradicí, jak ji zpřístupňují edice literárních legend a systematická analýza Zdeňka Uhlíře, se ukáže, že výtvarná díla nejen že nelze uvést do vzájemných genetických souvislostí, ale ani do dostatečně přesvědčivého vztahu s texty. To platí dokonce i o ilustracích *Velislavovy bible*, výslovně nadepsaných incipitem legendy *Crescente fide*. Dnešní stav poznání nás tedy nutí pracovat s představou poměrně rozsáhlého hagiografického diskursu, jehož obsah i vnitřní souvislosti neumíme vyhovujícím způsobem postihnout.³⁵ Variabilitu vizuální složky svatováclavského hagiografického

³³ Wolf, Narrative and narrativity: a narratological reconceptualization and its applicability to the visual arts. *Word & Image* 19, 2003, s. 180-197.

³⁴ Srov. např. Wolf 2003; Roland Barthes, Úvod do strukturální analýzy vyprávění. In: *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalizmu*. Brno, 2002, s. 9-43; Ivan Gerát, Niekoľko metodických poznámok k výskumu stredovekého obrazového rozprávania. *Romboid* 34, 1999, č. 3, s. 45-53 (s bibliografií). Ke speciální otázce „interpictoriality“ viz Cynthia Hahn, *Portrayed on the Heart. Narrative Effect in Pictorial Lives of Saints from the Tenth through the Thirteenth Century*. Berkeley – Los Angeles – London 2001.

³⁵ K termínu „hagiografický diskurs“ srov. Uhlíř 1996, s. 64-113. Přehledně též Dušan Třeštík, Křesťanství, svatí, legendy. In: *Legenda, její funkce a zobrazení*. Praha 1992, díl 1, s. 5-15; oba s další bibliografií.

diskursu českého 14. a 15. století ukazují např. malby ve Žďáru u Blovic, kde je jako stálý průvodce Václavův znázorněn sluha Podiven, a to se svatozáří – jako lokální blahoslavený byl spolu se světcovou sestrou Přibyslavou ctěn na oltáři ve Svatovítské katedrále. Reprezentativní zobrazení světce jako jezdce na koni (v Černochově a snad v domě U zvonu) patrně odráží starší výtvarnou podobu vojenského a rytířského charakteru vladařských světců, jak se konstituovala ve 12. století a již ve 14. století nahradil statictější typ stojícího sv. Václava ve zbroji, se štítem a kopím.³⁶

Příkladem nestandardního obsahu hagiografického diskursu v klerikálním prostředí může být např. také slavnostní epiteton sv. Václava jako „*číšníka a jídlonoše božtého*“, jak vysvítá z textu tzv. druhé či delší verze legendy *Ut annuncietur*³⁷ a jež možná zobrazil onen neidentifikovaný obraz v kapli. Mnohem razantněji vyjádřil Václavův podíl na svátostném vysluhování liturgie Jan Milíč z Kroměříže v kázání na světcův svátek z postily *Gratiae Dei*, kde se světec stává přímo kněžským králem.³⁸ Jiný příklad představuje přípisek písaře v textu jediného dochovaného rukopisu právě zmíněné druhé verze legendy *Ut annuncietur*, napsané pravděpodobně Janem ze Středy po r. 1364: „*Sequitur nativitas ipsius gloriosa cum picturis*“.³⁹ Rámečky vynechané pro nikdy nedoplněné iluminace v části textu obsahují i další původní instrukce o žádoucí ikonografické náplni.⁴⁰ Podle citovaného přípisku měla iluminace první iniciály znázornit narození sv. Václava, jež je zachyceno právě v rozšířené redakci legendy *Ut annuncietur*; ve všech ostatních začíná vyprávění Václavovou touhou po vzdělání a jeho pobytem na Budči (nejstarší dochovaný doklad Václavova narození známe až ze Škrétova cyklu v 17. století). Jako vzor pro zcela nový obrázek narození sv. Václava by byl malíř nejspíše použil kompozici, která by vizuálně připomínala Narození Krista či sv. Jana Křtitele. Takový postup byl základním prostředkem konstrukce tzv. vnitřní typologie výtvarného narativního celku. Jejím podstatným cílem bylo názorně předvést pomocí vizuálních paralel světcovu „*christoformitas*“ či „*christomimesis*“.⁴¹ Ve Václavově případě bylo ovšem dosti obtížné využívat obrazových motivů stvrzujících tuto vnitřní podobnost neboť jeho příběhem přes všechny úpravy a redakce stále prosvítala základní historická osnova bratrovražedného mocenského sporu. Všechny úpravy, posuny a reinterpretace jeho hagiografie mají jako první a hlavní cíl převést tento historický příběh na reprezentaci svatého panovníka.

Takové hodnocení je ovšem určeno naší dnešní perspektivou. Hagiografický diskurs se v pojetí středověku vztahoval k předpokládané realitě světceva příběhu, a jako takový se pohyboval zcela mimo naše souřadnice či měřítko pravdivosti a fikce. Konkrétní legendistická zpracování jsou poučnými případy stále obnovované a aktualizované konstrukce – a rekonstrukce – tohoto denotátu. Stále znovu se obnovuje a aktualizuje světcův příběh i světceva identita.⁴² Nemůžeme tedy počítat s nějakou fixní a autoritativní verzí příběhu či rovnou textu, ale s neustálou proměnlivostí jednotlivých vyprávění, vždy znovu

³⁶ K rytířskému charakteru vladařských světců srov. Gábor Klaniczay, *From Sacral Kingship to Self-Representation: Hungarian and European Royal Saints*. In: *The Uses of Supernatural Power*. Cambridge 1990, s. 92; aplikace v kultu sv. Václava viz Uhlíř 1996, s. 22-24.

³⁷ Antonín Matějček – Jaroslav Šámal, *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*. Praha 1940 (2. vyd.), s. 64.

³⁸ Peter C. A. Morée, *Preaching in Fourteenth-century Bohemia*. Heršpice 1999, s. 184. Ke klerikálnímu pojetí svatého vladaře jako „kněze“ srov. Klaniczay 1990, s. 91.

³⁹ Uhlíř 1996, s. 241, Nr 131.

⁴⁰ Bohumil Ryba, *Poznámky k překladům legend*. In: Matějček – Šámal 1940 (cit. pozn. 19), s. 122.

⁴¹ K pojmu „*christomimesis*“ srov. Cynthia Hahn 1993, s. 152-153.

⁴² Srov. Třeštík 1992 a Jaroslav Kolár v diskusi, tamtéž, díl 2, s. 33. Srov. též Bernd Mohaupt, *Typologisch strukturierte Heiligenzyklen: Die Adalbertsvita der Geneser Bronzetür*. In: Kerscher, *Hagiographie* 1993 (cit. v pozn. 22), s. 357-368.

vybíraných a skládaných z „jednotek“ hagiografického diskursu, který je rezervoárem jednotlivých událostí legendy i zdrojem možností jejich uspořádání do narativního systému. Vzhledem k tomu nelze považovat „aktualizace legendy“ za něco zvláštního, naopak jde o standardní projev živosti kultu světce v „jeho vlastní“ společnosti.⁴³ Hagiografický diskurs se neomezuje na literární legendy, ale tvoří jej rovněž (dokonce většinou) liturgické texty a navíc i orální tradice a kultovní praxe, písemně pro nás nezachycené.⁴⁴ Podstatné přitom je, že výtvarná díla mají v tomto rámci postavení rovnocenné se slovesnými. Zobrazují – tedy převádějí do vizuálně přístupné podoby – nikoli literární texty, nýbrž samotný denotát, světčův příběh a jeho význam. Naše činnost nebude tedy spočívat ve vyhledávání co nejpřesnějších korespondencí mezi určitým textem a sérií obrazů, nýbrž spíše ve snaze rozpoznat vnitřní logiku či strategii, kterou se řídí konstrukce konkrétní série.

Vyjděme nyní z toho, co se dosud jevilo jako nepřekonatelná překážka, totiž z nemožnosti uspořádat obrazy v kapli lineárně. Jak jsme už viděli při pokusu o rekonstrukci fyzického pohybu pozorovatele v kapli, je rozmístění jednotlivých epizod určeno jednak liturgicky a sakrálně významnými místy v ní i v jejím bezprostředním sousedství, jednak architektonickým utvářením stěn. Pro koncepci svatováclavského vyprávění v kapli byla tato osnova důležitější nežli zachování srozumitelné chronologie děje: není ovšem divu, že místo zde nabývá vrchu nad časem, nacházíme-li se právě v ústředním místě Václavova kultu v prostoru, architektonicky utvářenému na základě statického útvaru čtverce. Scény nejsou řazeny podle logiky časové následnosti, ale zhruba podle čtyř konstitutivních celků světce „sakrálního životopisu“ rozmístěných na stěnách tam, kde zbylo místo poté, co svá místa obsadily ony lokálně vázané výjevy.

Posuzujeme-li výběr a ztvárnění scén v kapli jako svébytné zpracování svatováclavské legendy, můžeme konstatovat, že cyklus zdůrazňuje podstatnou stránku Karlovy verze legendy, totiž její transformaci v hagiografickou legitimaci „zemí Koruny“.⁴⁵ V kapli jsou vyzdvíženy ty momenty, jež ukazují na širší dosah Václavovy úcty mimo vlastní Čechy – jednak *vidění dánského krále Ericha* a jeho bezprostřední důsledek, stavba kostela (epizoda zároveň podtrhuje neodvislost Václavova kultu na svatořečení papežem), jednak závěrečná scéna celého cyklu, *uzdravení chromého Francouze* u Václavova hrobu. Vynechány či potlačeny jsou v kapli naproti tomu motivy týkající se Václavových příbuzenských vztahů (matka Drahomíra jako úhlavní nepřítel, politický konflikt s bratrem, sestra Přibyslava; výsledkem je mimochodem úplné vynechání ženského prvku z vyprávění) a rovněž epizody, které vyznačovaly mimořádnou osobní zbožnost Václavovu, a to dokonce i ty, na které Karel ve svém textu klade velký důraz, neboť se v nich odráží Václavova *christiformitas* (touha po mnišství a zejména pobožnost a modlitba mezi hostinou a zabitím, připomínající Ježíšovu modlitbu v Getsemanech). Svatováclavská legenda v kapli se tedy soustřeďuje na „státní“ rozměr světce, který v nové státoprávní situaci, vytvořené Karlem IV., na nové rovině obnovoval raně středověký charakter úcty ke sv. Václavu jakožto „pánu země“. Největší obraz na západní stěně naproti tomu zdůrazňuje nové téma českého kurfiřtského hlasu, jež nabylo smyslu právě až za Karlovy vlády.

Vzhledem k dnešnímu stavu poznání maleb nevíme jistě, do jaké míry považovat konkrétní volbu významu legendárního cyklu v kapli katedrály za dílo doby Karla IV., snad do značné míry ovlivněné jeho osobním požadavkem, či za dílo doby Jagellonské.

⁴³ Srov. Barbara Abou-el-Haj: *The Medieval Cult of Saints*. Cambridge 1994.

⁴⁴ Srov. k tomu příspěvek Zdeňka Uhlíře na konferenci o karlštejském schodišti.

⁴⁵ Uhlíř 1996, s. 24.

Naznačené důrazy podporují první variantu stejně jako již zmíněná skutečnost, že se tu ještě v žádném směru neseťkáváme s renesančním či humanistickým posunem těžiště směrem k chronologicko-historické logice příběhu. Třetím dokladem v tomtéž směru je důležitý detail v horní části epizody *zázraku na sněmu v Řezně*. Ztotožnění císařova trůnu s místem určeným pro českého knížete je patrné i na (poškozených) malbách karlštejnského schodiště a zejména v cyklu v *Liber depictus*, kde příslušný obraz doprovází komentář *hic imperator locat sanctum Wenczlaum in trono suo* (fol. 36v), což opět nemá oporu v textech legend, a to ani u Karla IV.⁴⁶ Přesněji řečeno se malíř našich maleb pokusil vtěsnat samostatné sedadlo pro sv. Václava na zem po boku trůnu císařova, který je označen českým i císařským erbem – věcně nepravděpodobné řešení s přízemní sedačkou se zdá být vynuceno potřebou přizpůsobit se starší, patrně karlovské kompozici, v níž jakékoli místo k sezení pro českého panovníka chybělo. Nejen že sv. Václav byl usazen vedle císaře na jeho dostatečně širokém trůně, jak to patrně zachycovala nějaká starší obrazová tradice, ale sdílení místa k sezení přestalo být tématem – vždyť sám císař byl zároveň českým králem a tedy i sedmým kurfiřtem. Takové ztotožnění a z něj vyplývající umístění obou erbů na císařském trůnu má své logické a samozřejmé místo právě a pouze v Karlově době. Nepovažuji proto za správné vidět v něm inovaci doby Jagellonské, nýbrž motiv převzatý ze starší vrstvy.

Objednatelé maleb, které dnes v kapli vidíme, však do doby Jagellonské patřili a ať už obnovovali nebo navrhovali nově, vyjadřovali své vlastní cíle a záměry. Domnívám se, že teprve po podrobnějším poznání starší vizuální tradice svatováclavské legendistiky, jak jsem je shora stručně naznačila, se můžeme pouštět do úvah o záměrech vtělených do dnes viditelné výzdoby v první čtvrtině 16. století.⁴⁷ Prvním ze záměrů objednatelů byla sama obnova a nová interpretace výzdoby svatyně ústředního zemského patrona. Hlásili se jejím prostřednictvím nejen k věhlasu Karla IV. a k jeho mezinárodnímu postavení, nýbrž především k jeho vnitropolitické koncepci sv. Václava jako „pána země“ a k jeho státoprávnímu konstruktu „Svatováclavské koruny“. Vizuální podobou je k sv. Václavovi připodobněn Vladislav Jagellonský, vzhledem k popsaným důrazům, vyplývajícím z výběru – a jak uvidíme i podání – scén legendy, však nemůžeme považovat za základní ideu kaple monarchickou myšlenku. Na to, že objednavatelem nebyl jednotlivec, nýbrž skupina či korporace, ukazují také erby rozmístěné na malbě. Dnes jsou v podobě, již získaly počátkem 17. století a bylo by třeba jejich speciální heraldické analýzy. Domnívám se však, že byly při opravách v rudolfínské době obnoveny tak, aby vyhovovaly aktuálnímu stavu kolem r. 1600, a to proto, že ztělesňovaly cosi, co zůstávalo i v této době živé – totiž prestiž jednotlivých představitelů stavovské obce. Víme-li, že financování prací řídili v prvních desetiletích 16. století představitelé stavovské vlády, jmenovitě Zdeněk Lev z Rožmitálu, ukazuje se reálně možnost považovat tutéž skupinu také za objednavatele v obvyklém smyslu, tj. za ty, kdo formulovali požadavky na význam díla (převedení takových požadavků do pokynů srozumitelných pro malíře může ale také nemusí vyžadovat třetí složku – konceptora).⁴⁸

⁴⁶ Ivo Hlobil, Státnicko-politický význam středověkých vyobrazení zázraku sv. Václava na císařském dvoře. In: *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce dějin umění*. Praha 1982, s. 53-70, zejm. s. 60, soudil, že právě pouze v tomto jediném bodě lze hovořit o originálním řešení jagellonských maleb v kapli. Ilustrace *Liber depictus* vznikly velmi pravděpodobně dříve než koncem 60. let 14. století, kdy musel vzniknout původní karlovský cyklus v kapli. K Hlobilově úvaze o možnosti, že by Karlovy rysy nesl na karlštejnském schodišti portrét císaře (nikoli Václava) srov. sborník z konference o karlštejnském schodišti.

⁴⁷ Rozsáhlé výklady Vackové 1968 (a v dalších publikacích autorky, přijaté i řadou dalších badatelů) jsou právě z důvodu nedostatečné interpretační základny většinou pouhými spekulacemi. Vyvstává dokonce otázka, zda tyto výklady nefalsifikují samotnou ikonologickou metodu použitou na pozdně středověký materiál.

Objednavatel určoval nejen význam maleb, ale také volil umělce, který je vytvoří. O tom, kdo se podílel na výmalbě Svatováclavské kaple, nás informují pouze výsledky formální analýzy. Ty jsou ovšem poněkud ztíženy možnou návazností obrazů na předlohy z doby Karla IV. a zároveň ne vždy úplným dochováním původní malířské vrstvy. Z ojedinělých stop po starších malbách lze zatím usoudit, že byly většího měřítka. Konstrukce obrazového prostoru, kompozice, pohybové či statické vzorce figur a jejich oblečení, krajinná pozadí, architektonické rámce i malířský rukopis přítomných maleb plně patří do první čtvrtiny 16. století. Bez další diskuse byly přijaty výsledky, jimiž Josef Krása rozšířil analýzy Jaroslava Pešiny: malby vytvořila skupina malířů, za tím účelem sestavená. Ze tří až čtyř malířských osobností v ní měli mít hlavní slovo jednak tzv. Mistr Litoměřického oltáře, jednak přední představitel augsburského malířství Maxmiliánova dvora, podle Kráasy snad Leonhard Beck.⁴⁹ Spornou postavou byl tzv. Mistr Litoměřického oltáře, o němž Jarmila Vacková mínila, že přišel rovněž z Augsburgu, kdežto Jaroslav Pešina jej důsledně konstruoval jako pražského dvorského malíře, který augsburské a navíc také benátské umění poznal při svých cestách.⁵⁰

Ověřovacímu studiu malířského rukopisu brání nepřístupnost maleb, jež je možno studovat jen dalekohledem. Rozdělení mezi tzv. ruce jednotlivých malířů bude možné až po ověření spodních vrstev maleb, které jednak ukáží míru a povahu závislosti na některých obrazech starší vrstvy, jednak mohou pomoci ukázat i podkresby části z nich. Přesto je i nyní zřejmé, že se na malbách kaple podílel malíř, používající takové tvarosloví fyzionomie a konstrukci architektonického pozadí s krajinnými průhledy, jež jsou příznačné pro tzv. Mistra Litoměřického oltáře. I když se pod touto šifrou nemusí skrývat jediná umělecká osobnost, ale spíše malířská dílna či ateliér, znamená to, že se na malbě podílel jeden či více členů místní, pražské umělecké komunity. Řešení architektonických kulis se v hlavních rysech podobá zejména kresbám *Historie Friderici et Maximiliani* v rukopise dokončeném r. 1516,⁵¹ kdežto Leonhard Beck ve svých malbách užíval komplikovanější a zároveň důkladněji propracovaná řešení. Jeho figury skutečně jednají uvnitř těchto staveb, kdežto v kapli jsou architektonické kulisy povýtce právě jen kulisami. Krajinné výseky v pozadí obrazů se blíží Dunajské škole a lze k nim nalézt paralely v malířských dílech, připisovaných zmíněnému tzv. Mistru Historie (alias Mistr oltáře z Pulkau, po výstavě v Linci v r. 1965 zván též Niclas Breu), který spojuje Dunajskou školu v užším výměru s Maxmiliánovým augsburským okruhem. Vztahy ke kresbám připraveným pro další rukopisy osobního Maxmiliánova zájmu – tzv. *Theuerdank* a *Weisskunig* – lze pozorovat na rovině podání módního odění a některých figurálních vzorců. Překvapivě nalezneme několik nápadných shod mezi stylovým pojetím nástěnných maleb ve Smíškovské kapli chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a svatováclavskou legendou v katedrále – především

⁴⁸ Vacková 1968, s. 163-173, odmítá myšlenku, že by objednavatelem byla „vladislavská šlechtická oligarchie“, letmo a bez argumentace. Podle Kráasy 1958 mohli dílo financovat, nikoli však v plném smyslu objednat kutnohorští měšťané, jejichž erby se dochovaly na jednom obraze. Kráaso a Pešinovo mínění o tom, že objednavateli byli nejvyšší kancléř Albrecht z Kolovrat a pražský a litoměřický probošt Jan z Vartenberka, je výsledkem uměleckohistorické interpretace a nepokouší se o její verifikaci z hlediska obecné historie.

⁴⁹ Krása 1958; týž, *Pozdně gotické umění* 1978; týž, *Dějiny* 1984.

⁵⁰ Novému řešení těchto otázek se zde a při nynějším stavu poznání nelze věnovat – ve své připravované doktorské práci se jimi zabývá Štěpánka Chlumská, předběžné výsledky se souhrnem dosavadní literatury viz Štěpánka Chlumská (ed.), *Obrazy z legendy o sv. Kateřině*. Kat. výst. Národní galerie v Praze 2000. Jen na okraj snad připomínku, že Pešina neúnosně nadsadil možný vliv Vittore Carpaccia na tzv. Mistra Litoměřického oltáře. Stejně tak patrně neobstojí jeho konstrukce jediné umělecké osobnosti, která prochází razantními stylovými proměnami, a bude třeba spíše uvažovat o dílenském prostředí.

⁵¹ Otto Benesch – Erich Auer, *Historia Frederici et Maximiliani*. Wien 1957.

shodnou intenzivní perspektivní zkratku zobrazené stavby (v kapli na epizodě *král Erik staví sv. Václavovi kostel*), ale také tvar císařské koruny, přítomnost muže s ukazovátkem, utváření architektonických kulis a krajinného pozadí.⁵²

Za zmínku ještě stojí znázornění kostela sv. Víta, v němž byl uzdraven chromý Francouz, v podobě románské rotundy s věží či snad kaplovitého přístavku k větší kostelní stavbě. Malíř tu patrně navázal na starší malbu, jež v době Karlově zachytila tehdy ještě dobře známou podobu kaple sv. Václava při románské, tzv. Spytihněvově bazilice, která zůstávala vizuálně odlišená od apsidy vedlejší lodi. (Mimořádně zajímavá je ale skutečnost, že karlštejnský schodištní cyklus zobrazuje samostatně stojící románskou rotundu jako místo konání zázraků na Václavově hrobě.) Pozornost věrnému zpodobení starých staveb byla v augsburském umění známa, jak ukazuje soubor obrazů římských bazilik od Hanse Burgkmaira. Celkově je třeba přiznat, že nejsme zatím schopni dostatečně jasně určit ani jednotlivé malíře, ani rozhodující uměleckou osobnost tak, že bychom – s výjimkou tzv. Mistra Litoměřického oltáře – mohli spolehlivě identifikovat jejich další díla. Souhrnná charakteristika však jasně ukazuje, že objednavatelé výzdoby Svatováclavské kaple si získali takové malíře, aby výsledný styl připomínal umění na dvoře císaře Maxmiliána. Zda využili uvolnění některých umělců po panovníkově smrti či zda bylo mezi pražskými umělci dostatek takových, kteří si už nový styl osvojili, je obtížné říci. Zatím lze snad jen zmínit skutečnost, že právě tzv. Mistr Historie se opakovaně objevuje jako zdroj malířského stylu u více českých a moravských památek (pašijový oltář z Pernštejna z r. 1507 od Monogramisty H., tvorba Mistra Litoměřického kancionálu, Monogramista B.D., Osecký oltář připisovaný Gangolfu Herlingarovi), což by mohlo ukázat na nějakou hlubší souvislost jeho tvorby s Čechami.

Soudobý malířský styl, zdůrazňující aktuální význam zobrazené legendy a stavějící na odiv početné, bohatě a módně oděné muže (vedle královny Anny je jedinou ženskou postavou v kapli chudá vdova, již Václav přináší dříví) byl jistě tím prvním, co mělo dívka v kapli zaujmout. Sledování ne zcela zřetelně vedené narativní linie cyklu mohlo vyžadovat výklad informovaného průvodce.⁵³ Na čtyřech místech se do této role dokonce dostává jedna z namalovaných postav, když zde muž s ukazovátkem připomíná zvláště významné souvislosti uvnitř jednotlivých obrazů. Je tomu tak zejména ve dvou hlavních obrazech, které rozvinutím přes více obrazových polí poutají pozornost. Nejprve přichází řada na epizodu po levé straně oltáře a nad vchodem ze severní strany (z chóru kostela), znázorňující *konflikt s kouřimským knížetem*. Převedení boje na „boží soud“ mezi oběma protagonisty ukazuje preferenci mírumilovných, diplomatických prostředků v politice, což je téma, v němž se vladislavská politika shodovala s Karlovou. Nejvýraznější roli však mají průvodci s ukazovátky na obraze *zázraku na sněmu v Řezně*, který zaujímá celou západní stěnu nad hlavním vstupem do kaple a je nositelem ústřední zprávy celé nástěnné výzdoby. Druhý z průvodců stojí na schodech, spojujících první a prostřední plán obrazu a dává tak

⁵² Nástěnné malby Smíškovské kaple se datují vzhledem k tvaru erbu donátorovy rodiny před jeho polepšení v r. 1492; kapli získal r. 1485. Souhrnně s bibliografií o nich Zuzana Všetečková, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Průzkumy památek* 1999, příloha, s. 82-89. Do doby kolem 1490 se formálně hlásí výzdoba klenby ochozu přilehlého ke kapli s utrakvistickým obrazem Krista s kalichem, stylově obdobná výzdobě rodinného kancionálu, datovaného přímo r. 1490 – k němu naposledy Milada Studničková, Úvodní iluminace Smíškovského graduálu jako klíč k interpretaci rukopisu. In: Dalibor Prix (ed.), *Pro arte. Sborník k poctě I vo Hlobila*. Praha 2003, s. 183-189. - Domnívám se, že vzhledem k uvedeným souvislostem by bylo vhodné znovu prověřit, do jaké míry jsou malby Smíškovské kaple (včetně erbu) poznamenány rozsáhlými přemalbami Františka Sequense z 80. let 19. století.

⁵³ Představu o takové osobě navrhl František Šmahel, *Od středověku k novověku. Modi videndi et legendi*. In: týž, *Mezi středověkem a renesancí*. Praha 2002, s. 11-29.

najevo, že v tomto případě je děj tří pásů propojen ve vertikálním směru. Třetí průvodce pak zdůrazňuje, že říšské jablko, žezlo a meč nesené dvěma zvýrazněnými muži, patří císaři, který si je odložil, aby mohl stisknout ruku Václavovi. S oběma nositeli insignií se stejně jako s ukazujícím průvodcem setkáme ještě na tom výjevu, kde je rovněž přítomen císař, totiž na obraze epizody *sv. Václav dostává od císaře ostatek sv. Víta*.

Nepříliš jasně viditelná část scény v horní části západní stěny znázorňuje jako komentář ke smyslu celé události již zmíněné téma českého kurfiřtského hlasu. „Prázdnota“ středu této nejvyšší partie malby je kompoziční obdobou ostatních tří stěn, kde se malba přizpůsobovala oknům, zde však bylo okno zazděno a zároveň byl snížen lomený oblouk vstupu, aby byl dostatek souvislé plochy pro prostřední ze scén. Ivo Hlobil si všiml, že by údajně *uvítání sv. Václava císařem* mohlo být mnohem spíše rozloučením.⁵⁴ Císař na obraze vsuknutí nejedná podle legendy – ani Václava neobjímá ani před ním nepadá na zem, ale tiskne mu ruku v gestu, jež Hlobil označil jako uzavření dohody a díky němuž interpretoval obraz jako připomínku vídeňských smluv z r. 1515. Rovněž jeho pozorování, že v dolním pásu stěny není zobrazen Václavův příjezd, ale odjezd, je třeba považovat za správné. *Sv. Václav* stejně jako muž ve žlutém plášti za ním nesesedají s koní, nýbrž na ně nasedají, jak jednoznačně ukazuje přidržení třmene knížeti mužem po jeho levici. Domnívám se, že v dolním pásu obrazu na západní stěně je zobrazen odjezd knížete s doprovodem z Prahy na říšský sněm; podobně jako byla již v cyklu *Liber depictus* věnována tomuto ději zvláštní pozornost a samostatný obraz (fol. 36v).

V literatuře se ujal datování maleb do let 1508-1509 podpořené údajem o lešení, jež mělo být postaveno v kapli v prvním z obou let; znění zprávy však není zdaleka tak jednoznačné, aby samo o sobě, bez dalších opor, mohlo být základem datování maleb, které je z hlediska stylové kritiky velice rané.⁵⁵ Hledanou oporu poskytl – vedle údajného plnovousu krále z r. 1508 – předpoklad, že malby měly být pořízeny k příležitosti české královské korunovace šestiletého Ludvíka Jagellonského v r. 1509 a v literatuře se dokonce traduje mylná představa o konání korunovace přímo v kapli. Ludvíkova korunovace však musela probíhat podle Karlova korunovačního řádu, jenž kapli přiřazuje jen okrajové místo v celém ceremoniału.⁵⁶ Ostatně právě svatováclavská koruna není poněkud překvapivě v celé výzdobě vůbec tematizována, a to ani na Vladislavově hlavě. Existuje nějaká jiná příležitost, která by mohla být podnětem k „státoprávnímu prohlášení“, jež vyjádřila obnova maleb v kapli? Domnívám se, že by jí mohla být opomíjená událost, na jejíž význam – mnohem zřetelnější na rovině symbolických hodnot nežli na rovině pragmatické politiky - upozornil Josef Macek: účast stavovských volitelů jako nositelů českého kurfiřtského hlasu při císařské volbě Karla V. ve Frankfurtu r. 1519.⁵⁷

Třináctiletý Ludvík nebyl ještě považován za zletilého, takže se císařské volby účastnit nemohl. Českou politickou reprezentaci velmi pohoršovalo, že diplomatická jednání před volbou se obracela na Ludvíkovy poručníky v Budíně a v Krakově. Díky mohučské-

⁵⁴ Hlobil 1980, s. 62; doplňky a konkretizace přednesl též v referátu na konferenci „Doba Jagellonská v dějinách země koruny české“, Praha 2003.

⁵⁵ Cituje Krása, Renesanční nástěnná malba 1958, s. 32 a 66: „*Item dal jsem Wolfovi X gr. alb. bibal.* [spropitné] *co dávno a mnohokrát opravoval, dělal a bořil lešení u sv. Václava a i v kostele jinde.*“ – Problém „předčasnosti“ maleb z hlediska stylové kritiky nebyl kriticky zkoumán.

⁵⁶ Kotrba 1960, s. 338-340; srov. též Paul Crossley, ‚Bohemia sacra‘ and ‚Polonia sacra‘. Liturgy and History in Prague and Cracow Cathedrals. *Folia Historiae Artium*, series nova 7, 2001, s. 49-68. Autor se odvolává na svá o rok dříve v Anglii publikovaná zpracování téhož tématu, která mi bohužel zůstala nedostupná.

⁵⁷ Josef Macek, *Tři ženy Vladislava Jagellonského*. Praha 1991 s. 222-223. V následujícím odstavci vylíčené události shrnuje František Palacký, *Dějiny národu českého V.*, Praha 1867, sv. 10, s. 352-355

mu arcibiskupovi Albrechtovi Braniborskému, který organizoval volbu, však byli nakonec k účasti jako představitelé českého kurfiřta vyzváni představitelé české stavovské vlády, takže na jarním zasedání zemského sněmu mohli být s královským souhlasem zvoleni vyslanci za panský a rytířský stav (měšťané o své účasti vůbec neuvažovali). V červnu 1519 na říšském volebním sněmu ve Frankfurtu tedy českým hlasem podpořili volbu Karla V. Habsburského císařem také Ladislav ze Šternberka (ten jako kancléř provedl skutečnou volbu), Kryštof ze Švamberka, Radslav Beřkovský z Šebířova a Jakub z Vřesovic. Bylo to z formálního a mezinárodního hlediska nejen první, ale také nejvyšší uznání (dnes víme, že zároveň i poslední tohoto druhu), jakého se české stavovské vládě dostalo, a to právě díky českému kurfiřtskému hlasu. Domnívám se, že takový podnět k obnově maleb ve svatováclavské kapli je třeba považovat za mnohem aktuálnější a silnější, nežli mohla být v literatuře uváděná vzpomínka na r. 1486, kdy byl při Maxmiliánově volbě kurfiřtský hlas přiznán Vladislavovi. Rovněž aktualizace císařského tématu souvisela až s Ludvíkem Jagellonským, který – na rozdíl od svého otce – mohl reálně mít císařské ambice, a to na základě již zmíněných úmluv při slavných dvojitych zásnubách ve Vídni r. 1515.

Vrátíme se nyní k Václavovi odjíždějícímu na sněm v dolním pásu obrazu západní stěny kaple: světci nevidíme do tváře, neboť je otočen zády. Zato je tu individuálně zdůrazněn muž v modrém plášti po levé straně. Takové uspořádání obrazu dává smysl tehdy, jestliže uvažujeme o tom, že malby oslavovaly uplatnění českého kurfiřtského hlasu českými stavy: na nejnápadnějším místě se ukazuje, že sv. Václav se na sněm vydává nikoli jako monarcha či individuální osoba, nýbrž jako „neosobní“ zástupce české stavovské vlády, jež sama sebe považovala za vládu celé České koruny. Lze očekávat, že zvýraznění muži by mohli představovat konkrétní osoby. Tito stavovští představitelé se účastní nejen odjezdu a chvíle, kdy je císař svědkem Václavovy zázračné legitimizace, nýbrž někteří z nich tvoří doprovod knížete také při příchodu na hostinu do Staré Boleslavi; je pravděpodobné, že stejné osoby se podílejí i na (špatně dochované) epizodě s kouřimským knížetem. Osobně určit jména zobrazených postav však zatím neumíme. Mimořádně individualizovaný muž v modrém plášti v dolní části západní stěny by mohl být např. vedoucí delegace do Frankfurtu, zemský kancléř Ladislav ze Šternberka; v postavě kouřimského knížete Radslava bychom mohli očekávat zobrazení člena volební delegace - jeho jmenovce Beřkovského z Šebířova. Zdá se, že individuálně snad bude jednou možné identifikovat šedovousého muže v turbanu, který provází sv. Václava nejsoustavněji - celkem se s ním setkáme šestkrát, z toho třikrát drží ukazovátka.⁵⁸

Nevíme, jak působila nová výzdoba kaple ve srovnání se svou předchůdkyní a neznáme kontext tehdy ještě existujícího staršího vizuálního doprovodu kultu sv. Václava v katedrále. Jednotlivé srovnání nabízí v kapli dochovaná o generaci mladší deska *Zavraždění sv. Václava* od Monogramisty I.W., datovaná rokem 1543. Její kompozice

⁵⁸ Vackové charakteristika muže jako „moudrého orientálce“, který má ztělesňovat „spravedlivého východního mudrce“, postrádá věcné odůvodnění, stejně jako její ostatní personální identifikace (Vacková 1968, s. 169-170). Zcela shodně utvářenou figuru v podobné funkci „svědka a rádce“ nacházíme ve společnosti císaře Jindřicha na bamberském epitafu se *zkouškou nevinnosti císařovny Kunhuty*, tradičně připisáném Wolfgangu Kaztheimerovi „kolem 1500“, viz Gisela Goldberg – Rüdiger an der Heiden: *Staatsgalerie Bamberg*. Zürich 1986, č. kat 12, s. 44. Vztahy bamberského kultu sv. Jindřicha a Kunhuty mj. též k malbám ve Svatováclavské kapli, se zabýval Rudolf Chadraba, Reliéf se scénou bamberské legendy v Moravském Šternberku a jeho souvislosti, *Umění* 34, 1986, s. 90-96, bohužel však v příliš širokých a málo přesvědčivých souvislostech. – Možná hlubším zdrojem obrazového motivu by mohla být shodně formulovaná postava krále Priama v *tapiseriích s cyklem Pádu Tróje*, jejichž jedna série byla pořízena pro Friedricha III. – srov. Scot McKendrick, *History of Troy. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 54, 1991, s. 43-82. Co z toho plyne pro možný konkrétní význam postavy na svatováclavských malbách se zatím nedá říci.

se shoduje s příslušným výjevem nástěnných maleb, i když děj je umístěn v souladu s textem legend do exteriéru, před vchod do kostela. Narativní pojetí nástěnné výzdoby můžeme srovnávat pouze se sedmi malbami z vnějších stran křídel neznámého *svatováclavského oltáře* v Národní galerii z doby kolem 1500. Ve výběru scén (chybí dnes jedna z nich) zaujme přidání epizody *uložení těla sv. Václava do hrobu v chrámu*, kde v pozadí vidíme trojitou tumbu, patrně se sv. Vítem, Vojtěchem a Zikmundem – české zemské patrony zpodobují také dochované tři malby z vnitřních stran křídel oltáře. Ve starší tradici se obraz tohoto námětu nachází na karlštejnském schodišti. Výjev *zázraku na sněmu v Řezně* se tu nijak nedotýká identity kurfiřtů, tvořících pouhé pozadí ústředního výjevu, a scéna *hostiny ve Staré Boleslavi* je podána výrazně christomorfně – její kompozice je důkladně převzata z typu Poslední večeře.

Byť je to jen skrovné srovnání, přece na jeho pozadí zřetelně vystupuje specifická konstrukce světce významu v nástěnných malbách Svatováclavské kaple. Lze ji shrnout tak, že zde šlo o ukázání těsného vztahu světce k místu, jež je centrem jeho kultu, a zároveň o předvedení jeho významu jako státoprávního symbolu České koruny. Společným jmenovatelem je podtržení jedinečného umístění Svatováclavské koruny v ústředním místě světce kultu: nejen jako věcného objektu, ale i jako státoprávního konstruktu. Česká stavovská vláda se za Vladislavovy vlády v Uhrách stále zřetelněji stavěla do role jediného politického reprezentanta všech zemí Koruny, s čímž ovšem nesouhlasily moravské, slezské a lužické stavy, takže právě proti nim se vymezovala silněji nežli vůči panovníkovi, který i nadále ztělesňoval posvátnou legitimizaci politické moci. Král Vladislav je v malbách kaple světci připodobněn právě ve své funkci povýtce symbolického svorníku politické koncepce Českých zemí. Na mladého krále Ludvíka odkazuje nejen monumentální zobrazení jeho zesnulých rodičů, nýbrž také jeho císařské ambice, vyplývající z vídeňských dohod.⁵⁹ Symbolická povaha Koruny jako svorníku politické koncepce země možná vedla k tomu, že koruna jako konkrétní předmět nebyla – proti našemu očekávání – ukázána v hmotné podobě na hlavě Vladislavově. V době nezletilosti nového krále a na vrcholu moci stavovského zřízení byl nejspíše brzy po roce 1519 sv. Václav představen v centru svého kultu jako symbolický – a tedy reálný, „skutečnější“ než ten živý – pán země, který poskytuje české stavovské vládě legitimizaci jejího primátu v zemích České koruny.

WANDMALEREIEN MIT DER DARSTELLUNG DER WENZELSLEGENDE IN DER WENZELSKAPELLE DES VEITSDOMS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Wandmalereien auf allen Wänden der Wenzelskapelle im Veitsdom waren bereits oft Gegenstand eingehender kunstgeschichtlicher Untersuchungen. Das Fehlen einer Analyse als narratives hagiographisches Gesamtwerk im Zentrum der Verehrung des Hl. Wenzel erscheint somit überraschend. Der vorliegende Beitrag bietet eine logische Interpretation der Reihenfolge einzelner Szenen aufgrund der Identifizierung der hypothetischen Vorlage mit der Wenzelslegende Karls IV., aus Karls Zeit stammt auch die ursprüngliche Schicht der Wandmalereien, deren Existenz durch neuere technologische Untersuchungen erwiesen worden ist. Wichtiger erscheint jedoch die Analyse der Wahl und Gestaltung der Malereien in der Kapelle im Rahmen des hagiographischen Diskurs' zu St. Wenzel aufgrund einer Übersicht des visuellen Teils im 14.-16. Jh. Unter Zuhilfenahme der historischen Analyse gelangt die Autorin zu einem Datierungsansatz der Entstehung dieser Malereien im Zusammenhang mit der Wahl Karls V. von Habsburg zum römischen Kaiser auf dem Reichstag in Frankfurt, als die Vertreter der böhmischen Stände über die böhmische kurfürstliche Stimme verfügten. Es wird vorgeschlagen, den Gehalt der Malereien in einer spezifischen Formulierung der Legitimation der Stände als Repräsentanten der Böhmisches Krone zu suchen.

⁵⁹ V interpretaci důvodu Anniny nápadné přítomnosti se shoduje veškeré bádání o malbách kaple.

Obr. 1: Sv. Václav seje obilí.
Abb. 1: St. Wenzel sät Getreide.

Obr. 2: Sv. Václav seje obilí – detail.
Abb. 2: St. Wenzel sät Getreide – Detail.

Obr. 3: Sv. Václav peče hostie.
Abb. 3: St. Wenzel bäckt Oblaten.

Obr. 4: Řezenský biskup sv. Wolfgang dává sv. Václavovi ostatek paže sv. Vita - detail.
Abb. 4: Der Regensburger Bischof St. Wolfgang übergibt dem heiligen Wenzel eine Reliquie vom Arm des hl. Veit - Detail.

Obr. 5: Sv. Václav odjíždí na sněm do Říma – detail.
Abb. 5: St. Wenzel auf dem Weg zur Versammlung in Rom – Detail.

Obr. 6: Sv. Václav odjíždí na sněm do Říma – detail doprovodu.
Abb. 6: St. Wenzel auf dem Weg zur Versammlung in Rom – Detail des Gefolges.

Obr. 7: Dánskému králi Erichovi se zjevuje Ukřižovaný v den smrti sv. Václava.
Abb. 7: Der Gekreuzigte offenbart sich dem dänischen König Erich am Todestag des hl. Wenzel.

Obr. 8: Dánská král Erich staví kostel.
Abb. 8: Der dänische König Erich baut eine Kirche.

Obr. 9: Podiven zabíjí v lázni vraha sv. Václava a jeho oběšené tělo je nalezeno neporušené.
Abb. 9: Podiven tötet den Mörder des hl. Wenzel im Badehaus und sein erhängter Körper wird unversehrt aufgefunden.

POZNÁMKY KE KONZERVOVÁNÍ CÍRKEVNÍHO NÁČINÍ Z HROBŮ NA PRAŽSKÉM HRADĚ¹

JAN FROLÍK – VÁCLAVA SIGLOVÁ

Mezi nálezy z raně středověkých pohřebišť Pražského hradu tvoří malou skupinu předměty spojené s liturgickými úkony během mše a příbuzných obřadů. Nejznámější a nejčastěji zmiňovaný je nález kalicha a patény z hrobu v chodbě spojující románskou baziliku sv. Víta s kostelem neznámého zasvěcení² (např. *Chaloupecký – Květ – Mencl 1948*, 195, 197; *Borkovský 1969*, 129; *Merhautová – Třeštík 1983*, 210; *Poche 1983*, 147; *Benda 1984*, 143, pozn. 63; *Frolík – Smetánka 1997*, 173; *Tomková 2003*, 87). Stranou pozornosti zůstávaly podobné předměty z dalších dvou hrobů – z III. hradního nádvoří (*Frolík 1988*) a z pohřebiště na Loretánském náměstí. Impulsem ke studiu těchto předmětů byla příprava stálé expozice „Příběh Pražského hradu“. Všechny předměty byly podrobeny konzervaci a při té příležitosti bylo možno se lépe seznámit s jejich materiálem, technologií výroby a osudy po vyjmutí z nálezového prostředí.

Jako první byl objeven kalich a paténa (*obr. 1/1*), uložený v hrobě v již zmíněné chodbě, která spojovala románskou svatovítskou baziliku s kostelem neznámého zasvěcení, stojícím v ploše dnešního III. nádvoří. Hrob IIIN008³ byl objeven a prozkoumán na samém počátku systematického archeologického výzkumu Pražského hradu v červnu 1925. O podobě a vybavení hrobu máme z deníkového záznamu jen velmi kusé informace a všechny se týkají situace nad objeveným hrobem.⁴ Výzkum vlastního hrobu zmíněn není a ucelenější informaci přináší až zmínka I. Borkovského z roku 1969.⁵ Klíč k vysvětlení rozporu mezi chybějícím záznamem v deníku výzkumu a významem nálezu snad poskytuje přírůstkové číslo nálezu (D15), které nenáleží fondům, shromažďovaným v depozitáři Archeologického ústavu, ale sbírce hradního stavitele Karla Fialy (*Tomková – Maříková-Kubková – Frolík 2004*, 213-6). Je pravděpodobné, že nález vyjmul sám Karel Fiala bez příslušné dokumentace (nebo není dokumentace známa). Kosterní materiál zůstal na místě, jak svědčí nejstarší dochované fotografie hrobu, pořízené však až v roce 1931 (č. neg. 31-1472, 31-1473; uloženy v odd. Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha). Hrob byl na základě celkové situace (nejstarší horizont pohřbívání) a zahraničních analogií pro kalich datován do 2. poloviny 12. století (*Frolík – Smetánka 1997*, 173; *Maříková-Kubková – Tomková – Frolík 2004*, 216). Dochovány nejsou žádné dokumenty přibližující stav kalichu a patény v době nálezu.⁶ Kalich a paténa však byly v minulosti konzervovány a v tomto stavu dlouhodobě vystaveny v expozici Národního muzea v Lobkovickém paláci na Pražském hradě. Nové informace o obou předmětech přinesla až konzervace provedená v roce 2004.

¹ Článek je věnován profesoru Jiřímu Slámovi k jeho životnímu jubileu.

² V literatuře se nejčastěji uvádí patrocinium sv. Bartoloměje, pro které nejnovější bádání neshledalo přesvědčivé podklady. V současné době se nejčastěji uvažuje o zasvěcení P. Marii nebo Všem Svatým. Za konzultaci k tomuto problému jsem vděčen J. Maříkové-Kubkové.

³ V rámci zpracování hrobových nálezů ze III. nádvoří byly všechny hroby nově (a doufejme, že definitivně) označeny čísly a budou pod nimi publikovány v připravovaném katalogu (*Frolík v tisku*).

⁴ „16.-17. VI. Místo výzkumu č. 2. Obezdvíka hrobu z tesaných nepravidelných kamenů, na nichž zbytky malty pod povrchem kamenu (příkrovu).“ (*Deník 1925/1*, 21).

„Obezdvíka hrobu pod krostou č. V úzká obdélníková, s utrženým poklopem /byl na maltu/ a souhlasí s předpokládanou úrovní chodby.“ (*Deník 1925/2*, 22).

⁵ „Jedna z koster byla pochována ve zděné hrobce z opukových lomových kamenů. Na jejich prsou ležel bronzový kalich vysoký 7 cm, o průměru otvoru 5 cm, s podstavcem průměru 4,5 cm, a bronzová paténa o průměru 7 cm.“ (*Borkovský 1969*, 129).

⁶ Autorovi je známa z autopsie kresba kalichu, pořízená někdy ve 20. letech minulého století a uložená v Archivu Pražského hradu. Při prvním setkání tímto dokumentem si nezaznamenal jeho signaturu a současné hledání vyznělo naprázdno.

Před zahájením konzervace byl proveden průzkum stavu poškození obou předmětů. Ukázalo se, že celý jejich povrch je přetřen velmi silnou vrstvou laku dotónovanou barvou navozující iluzi lokální zelené patiny. Nejvíce to bylo patrné ve dně kalichu, kde degradační lakové vrstvy došlo k jejímu popraskání, případně až k úplnému odtržení od kovového jádra. Obdobný proces proběhl i na paténě. Vrchní část kalichu s půlkou kulovitého ořechu byla jen volně posazena na spodní část. Výplň této nožky byla z parafínu. Po provedení průzkumu, a fotodokumentace byla zahájena vlastní konzervace. K odstranění lakové vrstvy byla použita běžně dostupná organická rozpouštědla, bohužel zcela bezúspěšně. Po doplňkovém průzkumu byl v jedné části k odstranění laku použit odstraňovač starých nátěrů. Ten vrstvu po delším čase změnil v tmavomodrý gel a ten bylo možno velmi opatrně odstranit dřevěnou špachtlí. Během odstraňování lakové vrstvy došlo k odpojení kulového středu od kupy kalichu i od spodní části kalichu. Na základě vzniklé situace se objevily nové skutečnosti. Výplň středu tvořil parafín pouze ve vrchní polovině, spodní část vyplňovala plastelína. Obě části byly pak spojeny zkrácenými krejčovskými špendlíky, které byly zaraženy zčásti do plastelíny a zčásti do parafínu. Na několika místech se během odstraňování lakové vrstvy objevila na povrchu světlá místa. Průzkum dospěl k závěru, že se jedná o nepatrné zbytky cínu. Dále pokračovalo odstraňování lakové vrstvy z povrchu i z vnitřku již rozpojené středové části, kam lak částečně zatekl. K sejmutí laku bylo použito dřevěných špachtlí. Po odstranění laku se ukázalo, že povrch kalichu a patény je místy zasažen korozí. Ta byla odstraněna Chelatonem aplikovaným obklady na zasažená místa. Po mechanickém odstranění laku i koroze následovalo vymývání a jemné dočištění silonovými kartáčky a štětci. V závěrečné fázi byly kalich i paténa opakovaně louženy, a pak oplachovány teplou destilovanou vodou. Zároveň byly průběžně prováděny chloridové zkoušky. Po dokonalém vysušení byl povrch ošetřen pouze konzervačním voskem, a to z důvodu jeho reverzibility. Středová část kalichu byla vyplněna parafínem s včelím voskem a všechny části kalichu byly bodově spojeny epoxidovým lepidlem a opět převoskovány. Vzhledem k tomu, že neexistuje žádná dokumentace o předchozích konzervačních zásazích, lze z výsledků provedeného průzkumu a z průběhu konzervace konstatovat, že kalich mohl být zřejmě v 60. letech konzervován, případně rekonzervován.⁷ Tomu nasvědčují použité materiály, např. tónovaná povrchová vrstva, která byla pravděpodobně epoxidová. Odebraný vzorek lakové vrstvy byl předán na analýzu, která ale tuto skutečnost vzhledem k malému množství vzorku nepotvrdila ani nevyvrátila. Dále tomu nasvědčuje použití plastelíny a klasických špendlíků jako spojovacích prvků ve středové části. Po shrnutí všech poznatků lze konstatovat, že dřívější konzervační zásah byl proveden velmi nešetrně. Pravděpodobně nevhodným způsobem bylo z měděného korpusu poháru i patény odstraněno původní pocínování. Svědčí o tom nepatrné zbytky, které se dochovaly převážně v místech méně dostupných, např. ve spojení kulového ořechu s kupou kalichu se spodní částí, a dále na několika málo místech na povrchu i vnitřku kalichu. V některých částech byl kalich dokonce mechanicky poškozen, což nebylo před konzervací viditelné, protože tato místa byla zalita silnou lakovou vrstvou. Při konzervaci byly použity reverzibilní materiály, aby je bylo možno lehce odstranit a pohár kdykoliv demontovat pro případné provedení dalších průzkumů a konzervátorských prací. Dodatečně se podařilo získat ještě nepatrné množství laku, které bude možno použít pro případné provedení analýzy.

⁷ O předchozích konzervačních zásazích není k dispozici žádná dokumentace. Jen podle archivních snímků můžeme soudit, že oba předměty měly stejnou povrchovou úpravu již před rokem 1969 (*Borkovský 1969*, obr. 54 v příloze).

Konzervace kalichu umožnila zabývat se podrobně jeho konstrukcí a materiálem. Překvapivě bylo zjištěno, že základním materiálem na zhotovení kalichu byla měď (měděný plech),⁸ který byl vystřižen a vytepán do žádoucího tvaru. Vlastní kalich sestává ze šesti samostatných dílů – přibližně polokulovité kupy, ořechu/nodu, vzniklého spojením dvou polokulovitých dílů a kónické patky s plochým rozšířeným okrajem. Kupu, ořech i patku spojovaly dva kroužky. Spojovacím materiálem byl velmi pravděpodobně cín, takže je pravděpodobné, že kalich byl smontován pomocí pájení. Pocínován byl podle nepatrně dochovaných zbytků pravděpodobně celý kalich. Lze předpokládat, že pocínování bylo dochováno v mnohem větší míře, ovšem bylo odstraněno při předchozí konzervaci (konzervacích), a proto se dochovalo jen v úzkých mezerách ve spojích mezi jednotlivými díly. Tato skutečnost také svědčí o tom, že kalich nebyl při předchozích konzervačních zásazích rozmontován. O tom, zda k rozdělení kulovitého nodu došlo při této příležitosti (v důsledku narušení původního spoje?) nebo tomu tak bylo již při výzkumu hrobu, lze jen spekulovat. Celý kalich je vysoký 64–65 mm, kupa má maximální průměr 65 mm a výšku 30 mm. Nespíš druhotně je kupa nepatrně deformována. Ořech je sestaven ze dvou polokulovitých částí, vysokých 10 mm a 8 mm. Maximální průměr obou dílů dosahuje 24 mm. Kónická patka má výšku 16 mm, horní průměr 16 mm a rozšiřuje se až na 55 mm. Spodní roztepaná ploška je mírně deformována. Spojovací kroužek mezi kupou a ořechem má průměr 17 mm a výšku 3 mm. Kroužek sloužící ke spojení ořechu a patky má průměr 22 mm při výšce 3 mm. Všechny části jsou zhotoveny z plechu o síle kolem jednoho milimetru.

Paténa byla vytvořena ze stejného materiálu (měděného plechu) a byla původně pravděpodobně také pocínována. Její tvar se velmi blíží kruhu, průměr kolísá mezi 79 a 81 mm, maximální výška patény činí 3 mm. Plech má sílu kolem jednoho milimetru.

Další kalich byl nalezen v hrobě na pohřebišti zkoumaném v květnu až červenci 1926, které se táhlo v úzkém pruhu po jihovýchodní straně svatovítské románské baziliky. Ve stratigraficky nejmladším hrobovém horizontu byl zjištěn hrob (IIN139), v němž v hrobové jámě bez zjištěných stop úpravy ležela kostra s rukama složenými na břichu, v nichž původně držela cínový kalich (*obr. 1/2*). Po obou stranách pravé stehenní kosti byly nalezeny dva bronzové kroužky.⁹ Poškozený kalich (př. č. 10019 – *Seznam I*) byl již dříve na základě okraje nohy a talířovitého prstence datován do 13. století, spíše jeho starší části (*Frolík 1988*). Dochovaly se také oba kroužky, původně zřejmě součást jednoduchého oděvu či rubáše.

Ke konzervaci byly předány jen fragmenty cínového kalichu. Stav fragmentů byl ve velmi špatném stavu. Dá se říci, že jednotlivé zlomky byly zničeny korozí tak, že se zcela rozpadaly. To bylo pravděpodobně zapříčiněno nevhodným uložením a dále i tím, že fragmenty od jejich získání neprošly konzervací, jen některé byly slepeny. Vzhledem k tomu, že se nedochovala žádná dokumentace, není možno ani upřesnit, kdy ke slepení došlo. Před zahájením konzervace byl proveden průzkum poškození, fotodokumentace a odebrání vzorků na semikvantitativní spektrální analýzu.

⁸ Veškerá dosavadní literatura předpokládala, že materiálem kalichu a patény je bronz, k čemuž sváděla zejména předchozí rekonstrukci pečlivě vytvořená „patina.“

⁹ „23. VI. 1926 – Rampa I. U piliře pod spojovací chodbou východně od tresoru, odkryta byla ve vrchní (třetí) vrstvě na hřbitově kostra asi řadového kněze, jenž ve složených na břichu rukách držel cínový gotický kalich a po obou stranách horní části pravého stehna měl dva bronzové kroužky (asi od pasu)...“ (*Deník 1926/I, 318*); „1. VII. 1926 – Rampa I. Na hřbitově u křížové lodě a východně od tresoru byly čišťeny kostry; lebka kněze s cínovým kalichem byla v noci ukradena“ (*Deník 1926/I, 326*).

V narušeném povrchu fragmentů byly zachyceny mechanické nečistoty např. hlína, vlákna z buničité vaty, která sloužila jako obalový materiál nebo prach z již zcela rozpadlých zlomků. U dvou vybraných vzorků byl proveden pokus tyto nečistoty odstranit v destilované vodě pomocí jemného štětce. Nečistoty se sice podařilo odstranit, ale povrch se působením vody ještě více narušil (nabobtnal). Po dodatečném průzkumu zlomků omytých a neomytých se ukázalo, že pro co nejlepší uchování fragmentu bude lépe fragmenty jen opatrně nasucho očistit jemným štětcem a i s částí nečistot zpevnit. Původním záměrem konzervace bylo odstranit mokrou cestou nečistoty a loužit fragmenty v destilované vodě tak dlouho, až budou z převážné části odstraněny chloridové ionty, které byly zjištěny v destilované vodě po mytí vybraných vzorků. Po očištění fragmentů byl opět jeden vybrán k zpevňování. Napouštění bylo provedeno lakem Veropal 709 v xylenu. Nejdříve velmi naředěným a postupně docházelo ke zvyšování koncentrace. Přebytek laku na povrchu byl opatrně odstraněn xylenem, závěrečná povrchová úprava byla provedena konzervačním voskem Rewax. Vzhledem k tomu, že při zpevňování vzorku nedošlo k žádným výrazným vizuálním či jiným změnám, bylo rozhodnuto provést konzervaci tímto způsobem. Velmi opatrně se muselo postupovat u lepených částí, protože ty držely velmi dobře a nebylo žádoucí, aby došlo k jejich rozlepení. Tím by mohlo dojít k poškození lepených hran a jejich následné lepení by mohlo být problematické. Zpevnění všech zbývajících fragmentů bylo bez problémů. Tímto způsobem se podařilo fragmenty zpevnit natolik, že je bylo možno použít k pořízení kopií bez jakéhokoliv poškození.

Ještě nekonzervované zlomky byly podkladem pro kresebnou rekonstrukci kalichu, která se stala východiskem pro vytvoření repliky pro výstavní účely.¹⁰ Replika ukázala, že kalich byl patrně o něco nižší, než předpokládala kresebná rekonstrukce. Stanovit přesnou výšku kalichu však není možné, vzhledem k tomu, že z kupy byl pro rekonstrukci použitelný pouze větší okrajový zlomek, navíc mírně deformovaný. Materiálem pro kalich byl cín. Noha a pravděpodobně i patka byly odlity, kupa byla snad vytepaná (jak by nasvědčovala nevelká síla stěn – jednoznačné rozhodnutí však není pro poškození dochovaných zlomků možné). Obě části byly dnes nedochovaným způsobem spojeny. Kupa měla rekonstruovaný maximální průměr 99 mm, maximální dochovaná výška činí 33 mm. Spodní část kalicha, tj. noha a rozšířený okrajový prstenec mají dochovanou rekonstruovanou výšku 92 mm, maximální rekonstruovaný průměr okraje patky činí 120 mm. Talířovitý prstenec má rekonstruovaný průměr 38 mm a výšku 10 mm. Kresebně byla výška kalichu stanovena na 150 mm, v úvahu přichází výškové rozmezí 135-150 mm.

Konzervace kalichu z hrobu IIIN008 a nová zjištění obrátily pozornost k paténě a „miscé“, které byly objeveny v roce 1935 při výzkumu na Loretánském náměstí. Při odhalování základů tzv. Mayerova domu byl zjištěn hrob (č. 286),¹¹ v němž byly nalezeny oba výše uvedené předměty (př. č. 12881¹²). Nález nebyl (stejně jako celé pohřebiště) publikován, zmíněn je také jen ojediněle (*Borkovský 1969*, obr. 11 v příloze). Jednoznačné interpretaci jako církevního náčiní bránila zejména chybějící noha kalichu, uvažovaná dokonce jako dřevěná.

¹⁰ Rekonstrukci provedl Tomáš Vojtěchovský z VČM Pardubice.

¹¹ „Hrob č. 286. Zdivem základů Mayerova domu poškozená /chybí noha až po pánevní kost, z levé nohy je zachována je část stehenní kosti/, ke kolenům 88 cm dlouhá kostra v natažené poloze s rukama podle těla, bez rakve, má za lebkou /18 cm od ní vzdálený/ opukový kámen a 2 opukové kameny podél pravé části těla ve výši lebky a ramen. Po levé straně nejsou kameny zachovány, patrně byly odstraněny při kopání hrobu č. 288 a 287. Orientace: Z.-V. Kostra je v řadě s kostrou č. 289 a jsou patrně současné. Dětská kostra 287 a 285 jsou pozdější. U levé nohy kostry č. 286 těsně pod výčnělkem Mayerova domu jsou na hromadě lidské kosti, pocházející patrně ze staršího hrobu, prokopaného kostrou č. 286.

Po levé straně u třetího krátkého obratle byla nalezena bronzová polokulovitá mistička a po pravé straně opačně v té samé výši je bronzový talířek. Tyto oba předměty byly původně uloženy na povrchu mrtvého. Je to mistička bronzového kalichu, který patrně měl dřevěnou nožku; talířek je paténou. Pohřbený byl patrně knězem. Kalich i paténa jsou úplně podobné kalichu a paténě nalezený v románském hrobu v kostele sv. Bartoloměje na III. nádvoří a patří časově 12. stol., což je také důležité pro časové určení kostry č. 286.“ (*Borkovský s.d.*).

¹² „12881. 20. VI. 1935. Bronz. miska, bronz. talířek. Praha IV – Loretánské náměstí. Hrob 286. Po pravé straně kostry u 3. krátkého obratle byla nalezena bronzová polokulovitá mistička a po pravé straně opačně v téže výši je bronzový talířek.“ (*Seznam I*).

Na povrchu kupy/“misky“ i patény se nacházely v korozní vrstvě zbytky hrubých mechanických nečistot. Průzkum před zahájením konzervace prokázal značné poškození korozí, která narušovala cínový povrch obou předmětů. Okraj patény byl na několika místech mechanicky poškozen. Oba předměty nebyly v minulosti konzervovány.

Po provedené fotodokumentaci a průzkumu, byl stanoven nejvhodnější konzervační postup. Nejdříve byly předměty louženy v destilované vodě za účelem narušení ztvrdlých nečistot (hlína, křemínky písku atd). Po částečném odstranění těchto nečistot, bylo přistoupeno k postupnému odstraňování korozních vrstev. Nejdříve to bylo prováděno ponorem v roztoku Chelatonu a dále již pouze lokálními obklady na nejvíce zkorodovaných místech a to kombinováno s velmi jemným mechanickým čištěním. Po konzultaci byl proces odstraňování koroze ukončen ve fázi, kdy by mohlo dojít k nenávratnému narušení již tak poškozených předmětů a zejména jejich cínového povrchu. Stabilizace předmětů byla provedena opakovaným loužením v teplé destilované vodě s průběžně prováděnými chloridovými zkouškami. Tímto způsobem byla odstraněna převážná část korozních stimulatorů. Po dokonalém vysušení byla provedena závěrečná povrchová úprava konzervačním voskem Rewax na mírně zahřáté předměty.

Vzhledem ke špatnému celkovému stavu předmětů nebyla odstraněna všechna korozní ložiska, protože při pokračování tohoto procesu by hrozilo proděravění stěn. Toto je jediný důvod, proč nebyla konzervace provedena podle původních představ.

Kupa kalichu ve tvaru vrchlíku koule je vytepána z měděného pocínovaného plechu o síle 1 až 1,5 mm. Maximální průměr kupy činí 51 mm, výška až 20 mm. Paténa je zhotovena ze stejného materiálu. Maximální průměr činí 62 mm, výška 3-4 mm. Okraje patény jsou na několika místech odlomeny.

Konzervace obou předmětů ukázala na velmi podobný vzhled při srovnání se souborem z hrobu IIIN008, totožný materiál (měděný, posléze pocínovaný plech) a podobné provedení. S vysokou pravděpodobností je dochovaná „miska“ kupou kalichu. Na základě konzervace kalichu z hrobu IIIN008 lze vysvětlit i chybějící nohu kalichu z hrobu 286. Pokud byla noha připojena stejným způsobem jako u kalichu D15 (tj. pomocí kroužku z měděného plechu na několika místech bodově /?/ připojeným cínem), nemusela zanechat žádnou stopu na spodní části kupy. Žádnou stopu nezanechala noha ani na dolní části kupy kalichu D15, jak se ukázalo po jeho rozmontování během konzervace. Jedná se tedy v případě hrobu č. 286 z Loretánského náměstí podle našeho názoru také o církevní náčiní. Datování hrobu by se také odvíjelo od stáří předmětů z hrobu IIIN008, tedy 2. polovina 12. století.¹³ Hrob by tak byl identifikován jako pohřeb církevního činitele. Překvapuje jeho zjištění na hřbitově vně církevní stavby, dokonce na pohřebišti, které církevní stavbu postrádalo.¹⁴

Raně středověké církevní náčiní z hrobů na Pražském hradě a Hradčanech tvoří největší (a v podstatě jediný) takový soubor na našem území. Jeho přítomnost jen podtrhuje mimořádný význam Pražského hradu a nálezové bohatství depozitářů archeologického výzkumu.

¹³ V hrobech, uvedených při popisu nálezové situace, nebyl získán žádný inventář. Prvkem ukazujícím na raně středověké období je užití opukových kamenů. Za konzultaci o pohřbech na Loretánském náměstí, zejména jeho novověké etapě, jsem vděčen G. Blažkové-Dubské.

¹⁴ O existenci kostelní stavby na pohřebišti na Loretánském náměstí nejsou žádné doklady a ani se o něm neuvažuje. Úplně vyloučit ji však nemůžeme, pohřebiště bylo zkoumáno pouze zčásti. Hrob 286 by však byl každopádně situován v okrajové části pohřebiště.

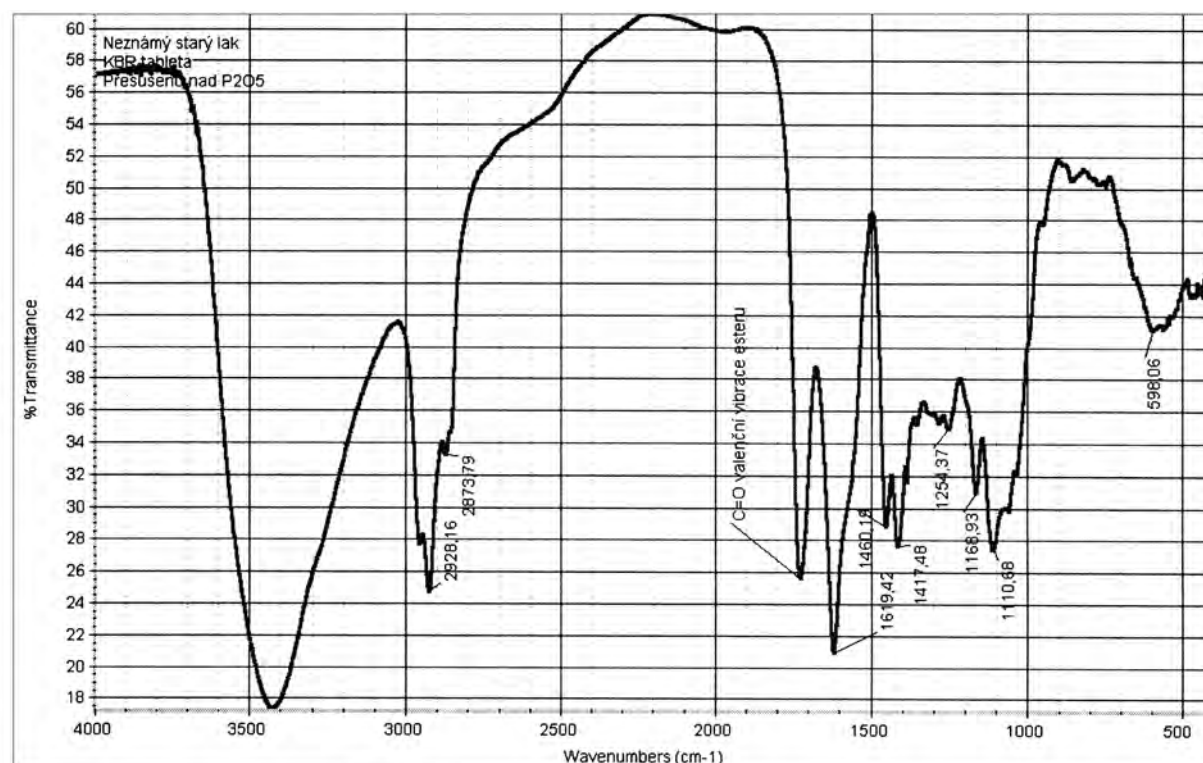
PŘÍLOHA 1: FTIR ANALÝZA VZORKU STARÉHO LAKU (KALICH D15)

PRACOVNÍ POSTUP:

Vzorek byl umlet s KBr. Z KBr byla vylišována tableta. Tableta byla přesušena nad P_2O_5 a bylo proměřeno její spektrum. Byly učiněny pokusy rozpustit vzorek v tetrahydrofuranu, vodě a methanolu. Pouze z methanolu byl získán extrakt v měřitelné koncentraci. Bylo proměřeno spektrum extraktu na KRS-5.

NAMĚŘENÁ SPEKTRA:

Spektrum starého laku KBr tableta

Interpretace spektra:

Spektrum bylo porovnáno s dostupnými knihovny spekter: Hummel Polymer Library a Coatigs Industry. Spektrum není jednoznačně interpretovatelné.

Oblast vodíkových valenčních vibrací nelze interpretovat, protože je překrývána zbytkovou vlhkostí z KBr.

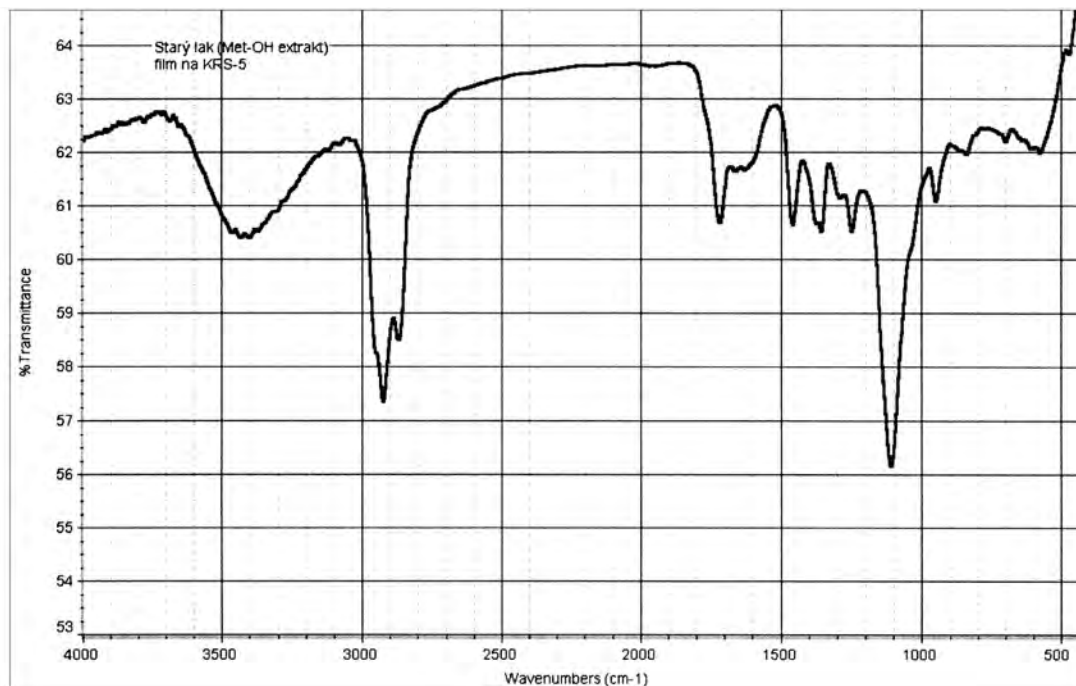
Oblast CH valenčních vibrací ukazuje spíše na přítomnost delších alifatických řetězců.

Ve spektru je pás C=O valenční vibrace karbonylu. Ostatní pásy, které bývají charakteristické u nátěrových hmot obsahujících esterové vazby nejsou jednoznačně identifikovatelné. Spektrum je jako celek překrýváno jinými komponentami, které nedokážu interpretovat.

Velkou neznámou ve spektru je pás 1619 cm^{-1} , které nelze vhodně přiřadit.

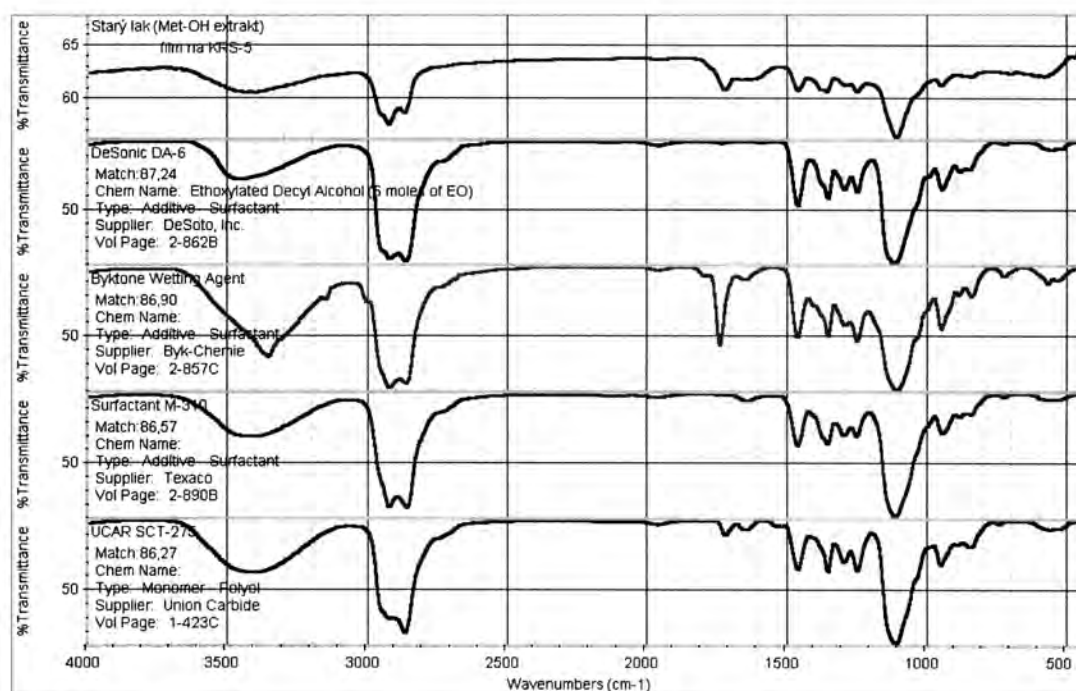
Problémem je množství vzorku. Při větším množství by bylo možné použít i jiné techniky měření, stanovit a analyzovat popel nebo použít pyrolyzní plynovou chromatografii.

Spektrum methanolového extraktu

Interpretace spektra:

Spektrum vykazuje velmi vysokou shodu se spektrem nějakého ethoxylovaného emulgátoru (viz srovnávací spektra).

ZÁVĚR:

Nejsme schopni na základě naměřených spekter a dostupných informací určit typ pojiva v laku. K přesnější analýze by bylo potřebné více vzorku, podporu dalších analytických metod a znalosti o chemickém složení dříve používaných materiálů. Není jasné, proč je ve spektru extraktu ethoxylovaná látka.

PŘÍLOHA 2: SEMIKVANTITATIVNÍ SPEKTRÁLNÍ ANALÝZA MATERIÁLU KALICHU (PŘ. Č. 10019)

PROTOKOL Č. 2/2003

Pracovní podmínky: Spektrograf QU 24 Zeiss Jena, oblouk el. proudu 9A/střídavý, generátor DG1, šířka štěrbin 5 mm, expozice 35 s, elektrody SU 203 Elektrokarbon Topolčany, vývojka Fomadon R 09 1:20, fotomateriál Orwo Blauhart WU 2.

Analyzoval: Ing. Alena Selucká, Konzervátorská laboratoř Technického muzea v Brně, Purkyňova 105, 612 00 Brno.

Dne: listopad 2003

Deska číslo: 2/2003

Počet vzorků: 1

Hodnocení: Analyzovaný materiál je vyroben z cínu, s přísadou olova a arsenu (viz tabulka – prvky podtržené náleží do horní hranice řádu a prvky v závorce do spodní hranice)

Označení vzorku	nad 1%	1 – 0,1%	0,1-0,01%	Stopově do max. citlivosti	Negativní a pod hranicí citlivosti
Cínový kalich, Praha – Hradčany, III. nádvoří př.č. 10019	<u>Sn</u> , Pb	Si	(As)	Cu, <u>Mg</u> , <u>Ag</u>	Fe, Au, Zn, Sb, Cr, V, Ni, Be

Mezní koncentrace citlivosti:

0,0001 - Ag
0,0003 - Cu
0,001 - Al, Fe, Ga, Ge, Mg, In, B, Mn, Mo, Ni, Pb, Sc, Si, Sn, Sr, Ti, V
0,003 - Co, Cr, Zr
0,005 - Be, Cd, Sb, W
0,01 - As, Ba, Ca, La, Th, Yb, Rb, Cs, Y
0,03 - Bi
0,05 - Ce, Li, Zn
0,1 - K, Na, U
0,3 - P

BEMERKUNGEN ZUR KONSERVIERUNG VON METALLGEFÄßEN AUS GRÄBERN AUF DER PRAGER BURG (ZUSAMMENFASSUNG)

Unter den Funden von den frühmittelalterlichen Gräberfeldern der Prager Burg bilden liturgische Gefäße eine kleine Gruppe. Als erstes wurde ein Kelch und eine Patene gefunden (*Abb. 1*), und zwar in einem Grab im Verbindungsgang zwischen romanischer Veitsbasilika und Kirche unbekannter Weihung auf dem III. Burghof. Grab IIIN008 wurde im Juni 1925 ausgegraben. Aufgrund der Gesamtlage (ältester Bestattungshorizont) und Analogien aus dem Ausland wurde der Kelch in die 2. Hälfte des 12. Jh. datiert (*Frolík – Smetánka 1997, 173; Maříková-Kubková – Tomková – Frolík 2004, 216*). Kelch und Patene sind in der Vergangenheit konserviert worden und waren langfristig ausgestellt. Neue Informationen brachte die 2004 durchgeführte Konservierung.

Die Analysen haben gezeigt, dass die gesamte Oberfläche mit einer sehr starken Schicht Lack überzogen war, die die Illusion von grüner Patina herbeiführen hätte sollen. Nach dem Entfernen mit einem Lackentferner erschienen mehrere weiße Stellen mit Zinn. Nach Entfernen der Lackschicht wurde klar, dass die Oberfläche des Kelches und der Patene teilweise korrodiert ist. Die Oberfläche wurde schließlich nur mit Konservierungswachs überzogen, der Mittelteil des Kelches mit Parafin und Bienenwachs ausgefüllt, alle Teile des Kelches mit Epoxid-Klebstoff verbunden und wieder eingewachst.

Bei der Konservierung des Kelches ist überraschend festgestellt worden, dass der Kelch aus ausgeschnittenem und getriebenem Kupferblech gefertigt ist. Der eigentliche Kelch besteht aus sechs selbständigen Teilen - einem etwa halbkugelförmigen Gefäßkörper, dem Nodus aus zwei halbkugelförmigen Teilen und einem konischen Fuß mit flach verbreitertem Rand. Gefäßkörper, Nodus und Fuß waren durch zwei Ringe verbunden. Bindematerial war Zinn und der Kelch ist zusammengeschweißt worden. Verzinkt war wahrscheinlich die gesamte Kelchoberfläche.

Ein weiterer Kelch wurde im Juli 1926 in einem Grab des Gräberfelds, das sich in einem schmalen Streifen entlang der Südostseite der romanischen St. Veits-Basilika erstreckt, gefunden. Grab IIIN139 entfällt auf den jüngsten Bestattungshorizont und enthielt ein Skelett mit auf dem Bauch zusammengefalteten Händen, die ursprünglich den Kelch hielten (*Abb. 2*).

Vor der Konservierung waren die Fragmente des Zinnkelchs in einem sehr schlechten Zustand. Die einzelnen Teile waren von der Korrosion so sehr beschädigt, dass sie vollständig zerfielen. Nach der Analyse stellte sich heraus, dass es am besten wäre, sie nur mit einem weichen Pinsel zu säubern und einschließlich der Verunreinigung zusammensetzen. Die einzelnen Teile wurden mit Hilfe des Lacks Veropal 709 in Xylen verfestigt, zunächst mit einer stark verdünnten Schicht und schrittweise in höheren Konzentrationen. Schließlich wurde Konservierungswachs (Rewax) aufgetragen.

Der Kelch bestand aus Zinn. Standbein und Fuß waren wahrscheinlich gegossen, der Gefäßkörper wohl getrieben (wofür die dünne Wandstärke spricht – eindeutig entschieden werden kann dies wegen des Erhaltungszustandes der Fragmente nicht). Beide Teile waren auf eine heute nicht mehr rekonstruierbare Weise verbunden.

Die Konservierung des Kelches aus Grab IIIN008 und neue Erkenntnisse über ihn richteten die Aufmerksamkeit zu der 1935 auf dem Loretto-Platz entdeckten Patene und „Schale“. Beide Gefäße (Eing.-Nr. 12881) fanden sich während der Abdeckung der Fundamente des sog. Mayer-Hauses in Grab Nr. 286.

Auf der Oberfläche des Gefäßkörpers von einem Kelch/„Schale“ und bei der Patene fanden sich in der Korrosionsschicht Reste von starken mechanischen Verunreinigungen. Zuerst wurden die Gefäße in destilliertem Wasser gebadet, um die Verunreinigungen aufzulösen. Danach wurden schrittweise die Korrosionsschichten entfernt. Dieser Prozess wurde unterbrochen, bevor es zur weiteren unwiederbringlichen Beschädigung der Gegenstände, insbesondere der Zinnoberfläche, kommen konnte. Die Gegenstände wurden durch wiederholtes Baden in warmen Destillationswasser stabilisiert. Nach dem gründlichen Trocknen wurde Konservierungswachs (Rewax) auf die leicht erwärmten Gegenstände aufgetragen.

Die Konservierung beider Gegenstände deutet auf ein sehr ähnliches Aussehen wie bei den Funden aus Grab IIIN008, identisches Material (verzinnertes Kupferblech) und eine ähnliche Durchführung. Mit großer Wahrscheinlichkeit handelt es sich bei der „Schale“ und den Gefäßkörper eines Kelches. Sofern das Standbein zum Gefäßkörper auf dieselbe Weise beim Kelch D15 aus Grab IIIN008 befestigt war (d.h. mittels eines Rings aus Kupferblech, punktweise[?] mit Zinn befestigt), muss es auf der Unterseite des Gefäßkörpers keine Spuren hinterlassen haben. Es dürfte sich also gleichfalls um liturgische Gefäße gehandelt haben. Das Grab wäre damit einem Geistlichen zuzuweisen und parallel zu IIIN008 in die zweite Hälfte des 12. Jh. zu datieren. Überraschend ist allerdings die Lage außerhalb eines Kirchenbaus und noch dazu auf einem Gräberfeld ohne Kirchenbau.

Die frühmittelalterlichen liturgischen Gefäße von der Prager Burg und von Hradčany bilden mithin die größte (und im Grunde einzige) derartige Sammlung von unserem Gebiet. Ihre Anwesenheit unterstreicht den außerordentlichen Charakter der Prager Burg und den Reichtum der archäologischen Depositare.

LITERATURA:

Benda, K. 1984: Románská umělecká řemesla, in: Chadraba, R. (ed.), Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku. Praha, 128-143.

Borkovský, I. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat – Prager Burg zur Zeit den Přemyslidenfürsten. Praha.

Borkovský, I. s.d.: Loretánské náměstí, nálezořá zpráva. Rukopis uložen v oddělení Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Deník 1925/1: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1925 /4.VI.-27.VII./, I., 1-91, uložen v oddělení Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Deník 1925/2: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1925 /28.VII.-8.IX./, II., 92-182, uložen v oddělení Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Deník 1926/1: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1926 /20.IV.-7.VIII./, I., 272-368. Uložen v oddělení Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Frolík, J. 1988: Druhý archeologický nález kalicha z Pražského hradu – The second archaeological find of a Chalice from Prague Castle, Sborník Kruhu přátel Muzea hl. m. Prahy 1, 95-102.

Frolík, J. v tisku: Hroby na III. nádvoří Pražského hradu, Castrum Pragense, v tisku.

Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.

Chaloupecký, V. – Květ, J. – Mencl, V. 1948: Praha románská. Praha, stavební a umělecký vývoj města. Osmera knih díl druhý. Praha.

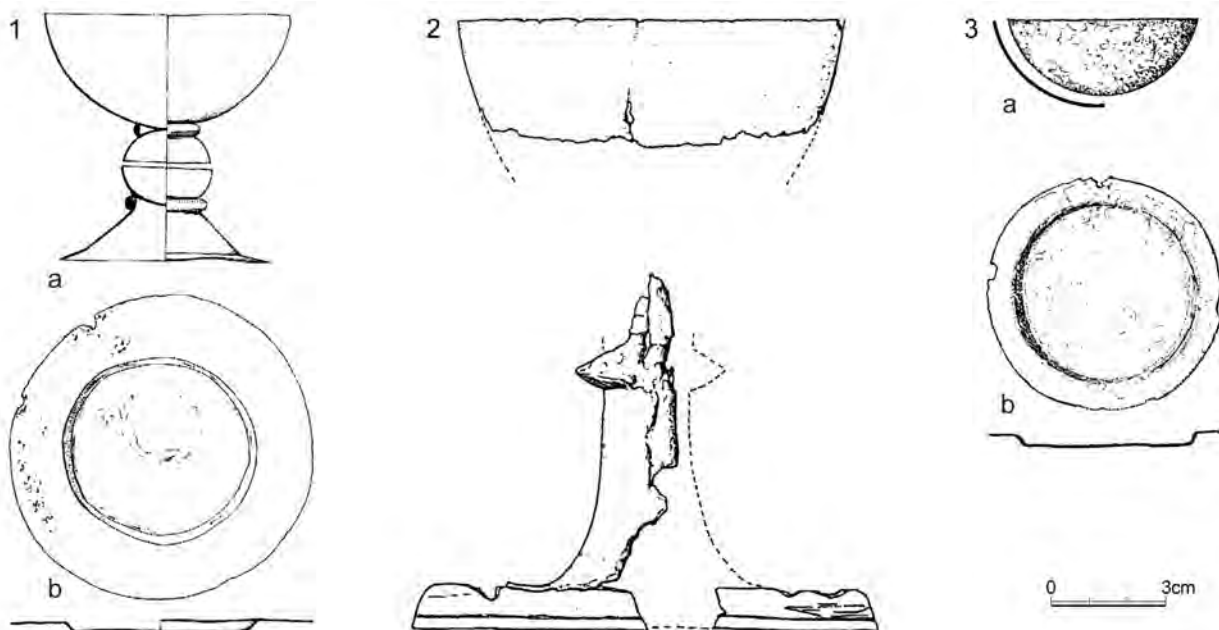
Merhautová, A. – Třešník, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.

Poche, E. 1983: Umělecké řemeslo, in: Poche, E. – Janáček, J. – Homolka, J. – Kropáček, J. – Líbal, D. – Stejskal, K., Praha středověká. Čtvero knih o Praze. Praha, 143-161.

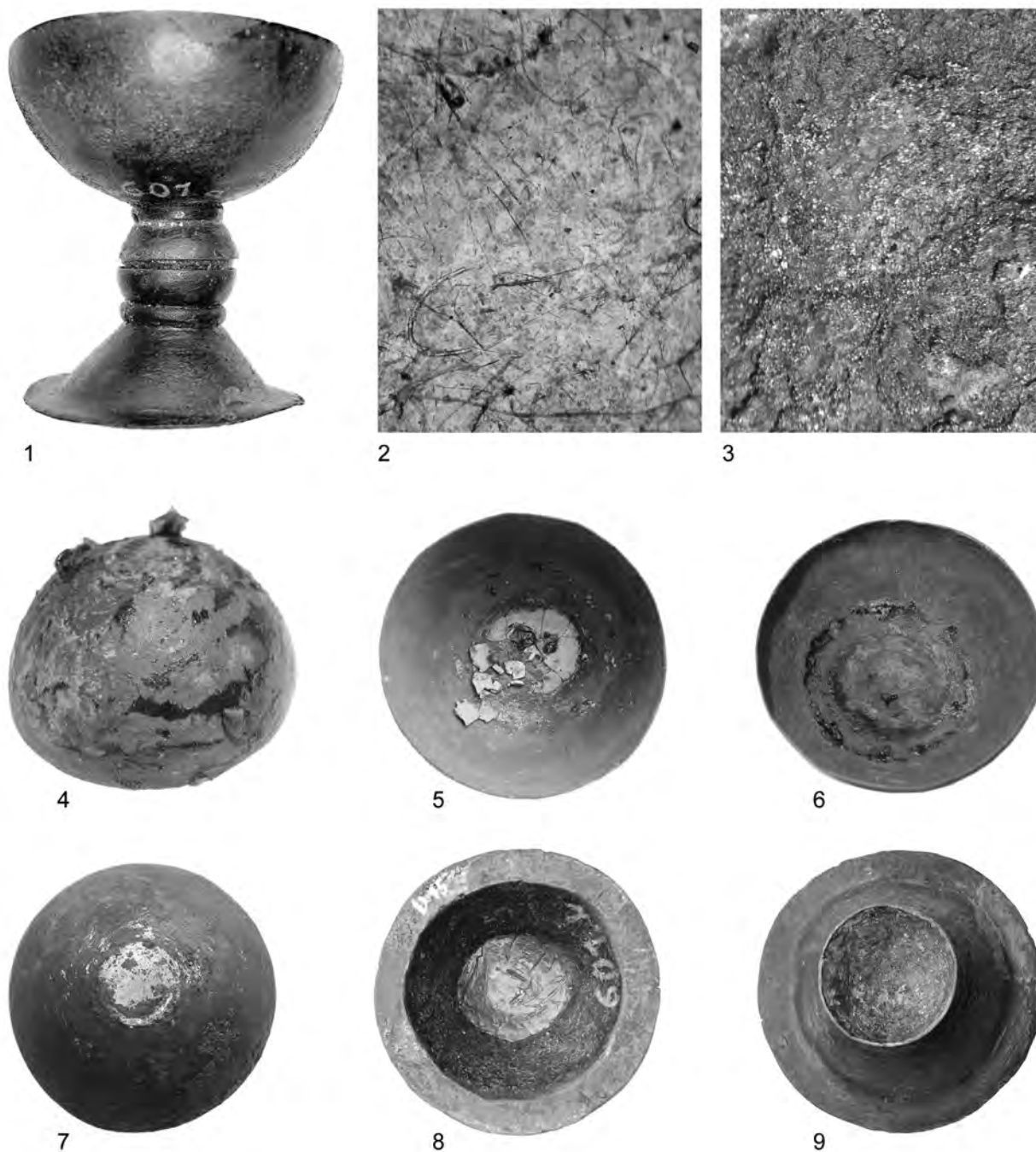
Seznam I: Seznam při archeologickém výzkumu předmětů nalezených na Pražském hradě od roku 1925, 1-397 (př. č. 10001-12917), uložen v oddělení Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Tomková, K. – Maříková-Kubková, J. – Frolík, J. 2004: Hranice života, hranice zapomnění. Hroby významných církevních představitelů na Pražském hradě v období přemyslovské a lucemburské vlády – Grenze des Lebens, Grenze der Vergessenheit, Archaeologia Historica 29, 193-223.

Tomková, K. 2003: Příběh o kostlivé zlodějce a o těch, které navštívila – The Grim Reaper and Those He Visited, in: Příběh Pražského hradu. Praha, 82-87.

Obr. 1: 1 – Praha - Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN008. Kalich a paténa (př.č. D15), měď, pocínováno. Kreslila V. Příhonská; 2 – Praha - Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN139. Kresebná rekonstrukce kalichu (př.č. 10019), cín. Kreslila H. Škvainová; 3 – Praha - Hradčany, Loretánské náměstí, hrob 286. Kupa kalichu a paténa (př.č. 12881), měď, pocínováno. Kreslila V. Příhonská.
Abb. 1: 1 – Prager Burg, III. Burghof, Grab IIIN008. Kelch und Patena (Eing.-Nr. D15), Kupfer, verzinkt. Zeichnung V. Příhonská; 2 – Prager Burg, III. Burghof, Grab IIIN139. Rekonstruktion des Kelchs (Eing.-Nr. 10019), Zinn. Zeichnung H. Škvainová; 3 – Prag-Hradčany, Loretto-Platz, Grab 286. Gefäßkörper eines Kelches und Patene (Eing.-Nr. 12881), Kupfer, verzinkt. Zeichnung V. Příhonská.

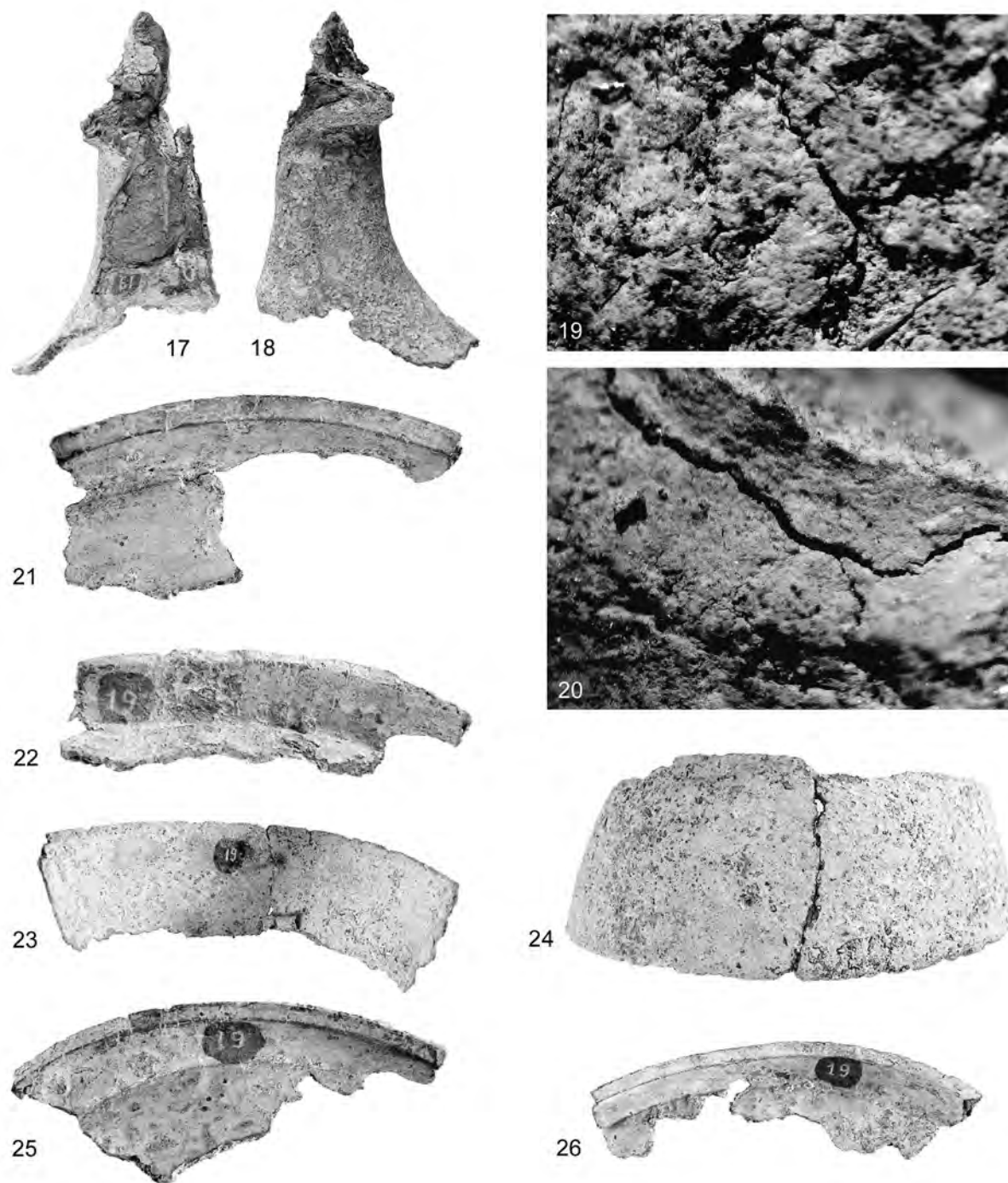
Tab. 1.1: Praha - Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN008. 1 – Kalich před konservací; 2 – Kupa kalichu. Mikroskopický snímek lakového povrchu; 3 – Kupa kalichu. Mikroskopický snímek povrchu po odstranění lakové vrstvy; 4 – Kupa kalichu, vnější strana po převedení lakové vrstvy do podoby gelu; 5 – Kupa kalichu, vnitřní strana. Částečně narušená odstraněná laková vrstva; 6 – Kupa kalichu, vnitřní strana po odstranění lakové vrstvy; 7 – Kupa kalichu, vnější strana po odstranění lakové vrstvy patrný stopy původního cinování; 8 – Noha kalichu, vnitřní strana před konservací (před odstraněním lakové vrstvy); 9 – Noha kalichu, vnější strana před konservací (před odstraněním lakové vrstvy).

Taf. 1.1: Prager Burg, III. Burghof, Grab IIIN008. 1 – Kelch vor der Konservierung. ; 2 – Gefäßkörper. Mikroskopische Aufnahme der lackierten Oberfläche; 3 – Mikroskopische Aufnahme nach Entfernen der Lackschicht; 4 – Gefäßkörper, Außenseite nach Verwandlung der Lackschicht zu Gel; 5 – Gefäßkörper, Innenseite, teilweise entfernte Lackschicht; 6 – Gefäßkörper, Innenseite nach Entfernen der Lackschicht; 7 – Gefäßkörper, Außenseite nach Entfernen der Lackschicht mit Spuren der ursprünglichen Verzinnung; 8 – Standbein, Innenseite vor der Konservierung (Nach Entfernen der Lackschicht); 9 – Standbein, Außenseite vor der Konservierung (vor dem Entfernen der Lackschicht).

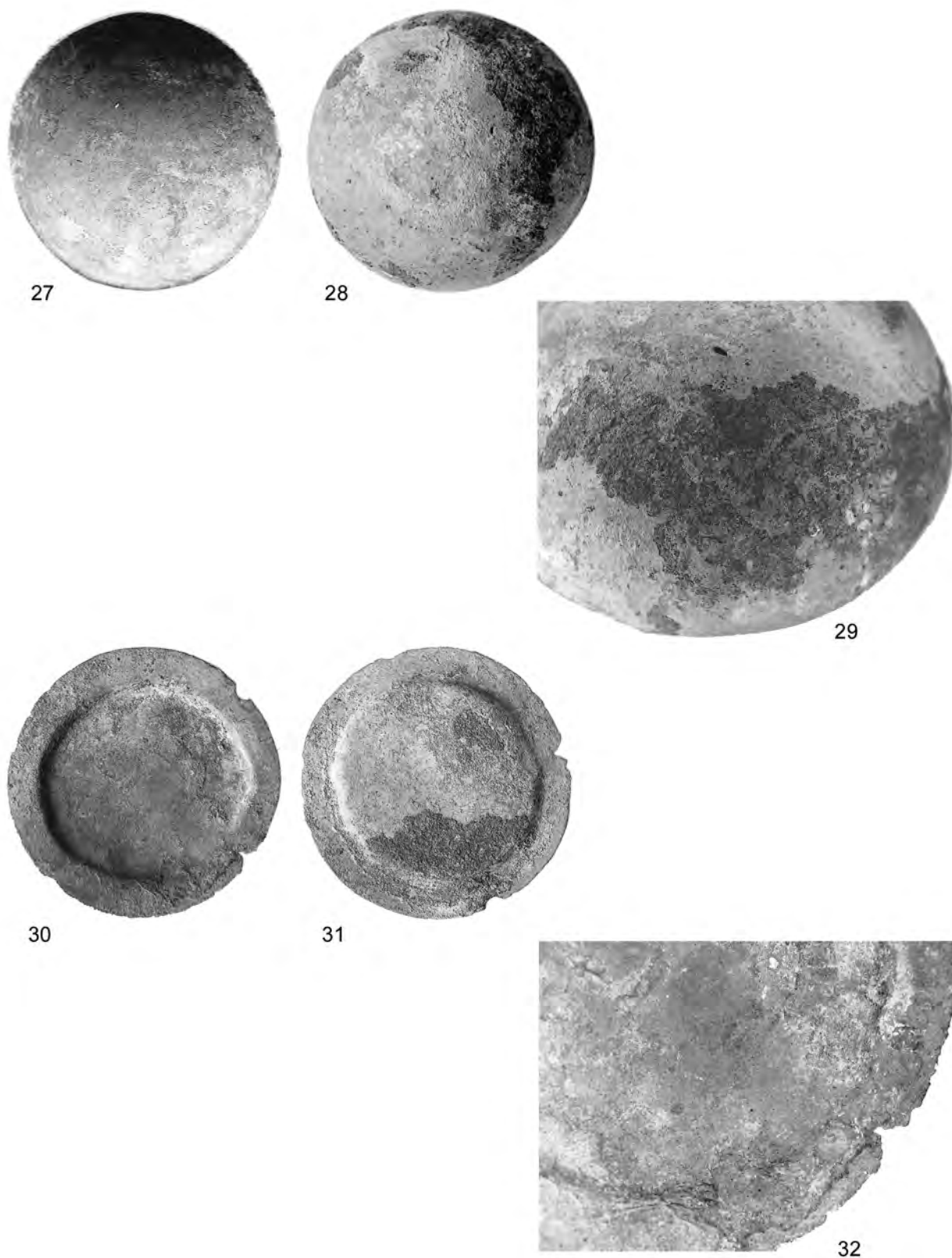
Tab. 1.2: Praha – Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN008. 10 – Noha kalichu, vnější strana po odstranění lakové vrstvy, patrný stopy původního pocínování a cín, spojující nohu nespodní částí ořechu/nodu; 11 – Noha kalichu, vnitřní strana po odstranění lakové vrstvy, patrný zbytky původního pocínování; 12 – Paténa, vnitřní strana před konservací, s lakovou vrstvou, napodobující bronzovou patinu; 13 – Paténa, vnější strana před konservací; 14 – Paténa, vnitřní strana po odstranění lakové vrstvy; 15 – Praha – Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN008. Kalich, jednotlivé díly po konservaci s patrnými zbytky pocínování; 16 – Kalich po konservaci a smontování.

Taf. 1.2: Prager Burg, III. Burghof, Grab IIIN008. 10 – Standbein, Außenseite nach Entfernen der Lackschicht, sichtbare Spuren der ursprünglichen Verzinnung und Zinn, das das Standbein am unteren Teil des Nodus verband.; 11 – Standbein, Innenseite nach Entfernen der Lackschicht, sichtbare Spuren von der ursprünglichen Verzinnung; 12 – Patene, Innenseite vor der Konservierung mit Bronzeatina nachahmender Lackschicht; 13 – Patene, Außenseite vor der Konservierung; 14 – Patene, Innenseite nach Entfernen der Lackschicht; 15 – Kelch, Einzelteile nach der Konservierung mit sichtbaren Verzinnungsspuren; 16 – Kelch nach der Konservierung und nach dem Zusammenlegen.

Tab. 1.3: Praha – Hrad, III. nádvoří, hrob IIIN139. 17-18 – Kalich - zlomek A (část nohy se zbytkem talířovitého prstence a náběhem na patku) před konservací; 19 – Kalich – zlomek A, mikrofoto narušeného povrchu; 20 – Kalich – zlomek A, mikrofoto narušeného a korodovaného povrchu; 21 – Kalich – zlomek B (okraj patky), vnitřní strana před konservací; 22 – Kalich – zlomek C (okraj patky), vnitřní strana před konservací; 23 – Kalich – zlomek D (okraj kupy slepený ze dvou zlomků), vnitřní strana před konservací; 24 – Kalich – zlomek D (okraj kupy slepený ze dvou zlomků), vnější strana před konservací; 25 – Kalich – zlomek F (okraj patky), vnitřní strana před konservací; 26 – Kalich – zlomek G (okraj patky), vnitřní strana před konservací.

Taf. 1.3: Prager Burg, III. Burghof, Grab IIIN139. 17-18 – Kelch, Fragment A (Teil des Standbeins mit Resten vom tellerförmigen Ring) vor der Konservierung; 19 – Kelch, Fragment A, Mikrofoto der gestörten Oberfläche; 20 – Kelch, Fragment A, Mikrofoto der gestörten und korrodierten Oberfläche; 21 – Kelch, Fragment B (Fußrand), Innenseite vor der Konservierung; 22 – Kelch, Fragment C (Fußrand), Innenseite vor der Konservierung; 23 – Kelch, Fragment D (Rand des Gefäßkörpers zusammengeklebt aus zwei Fragmenten), Innenseite vor der Konservierung; 24 – Kelch, Fragment D (Rand des Gefäßkörpers aus zwei Fragmenten), Außenseite vor der Konservierung; 25 – Kelch, Fragment F (Fußrand), Innenseite vor der Konservierung; 26 – Kelch, Fragment G (Fußrand), Innenseite vor der Konservierung.

Tab. 1.4: Praha – Hradčany, Loretánské náměstí, hrob 286. 27 – Kupa kalichu, vnitřní strana před konservací; 28 – Kupa kalichu, vnější strana před konservací; 29 – Kupa kalichu, Detail korozní vrstvy na vnější straně; 30 – Paténa, vnitřní strana před konservací; 31 – Paténa, vnější strana před konservací; 32 – Paténa, detail narušeného okraje a korozní vrstvy na vnitřní straně. 1-32 foto V. Siglová

Taf. 1.4: Prag-Hradčany, Loretto-Platz, Grab 286. 27 – Gefäßkörper, Innenseite vor der Konservierung; 28 – Gefäßkörper, Innenseite vor der Konservierung; 29 – Gefäßkörper, Detail der Korrosionsschicht an der Außenseite; 30 – Patene, Innenseite vor der Konservierung; 31 – Patene, Außenseite vor der Konservierung; 32 – Patene, Detail des gestörten Randes und der Korrosionsschicht an der Innenseite.

HROBOVÁ KAPLE KNÍŽETE BŘETISLAVA II. PŘI BAZILICE SV. VÍTA, VÁCLAVA A VOJTĚCHA A PANNY MARIE NA PRAŽSKÉM HRADĚ

DUŠAN FOLTÝN – JANA MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ

OBNOVITEL A BUDOVATEL KATEDRÁLNÍ BAZILIKY

Budoucí český panovník Břetislav II. se narodil kdesi v Uhrách či snad v olomouckém údělu svého otce, pozdějšího prvního českého krále Vratislava.¹ Doba narození je vymezena Vratislavovým sňatkem s dcerou uherského krále Ondřeje princeznou Adleitou, k němuž došlo velmi pravděpodobně v roce 1057, a smrtí kněžny počátkem roku 1062. Z prvních třiceti let života mladého knížete, jemuž zřejmě byla přidělena správa Hradecka a který podle všeho sbíral zkušenosti na četných válečných výpravách, zaujala letopisce pouze účast na krvavé srážce se Sasy v červenci roku 1087. Rázně a sebevědomě (či možná spíše zbrkle) vystoupil ovšem Břetislav ze stínu otce 11. července 1091, kdy byl na jeho pokyn zavražděn přední králův rádce – vladař Zderad. Nedůvěra mezi králem, který se cítil ambiciózním nejstarším synem ohrožen, vyvrcholila tažením Břetislavových příznivců proti Praze a jejich následným odchodem do Uher. Cestu k návratu z exilu však již záhy otevřela nečekaná smrt krále v lednu následujícího roku. Po několikaměsíční vládě strýce Konráda pak 14. září 1092 Břetislav usedá v Praze na vytoužený knížecí stolec. Následuje osm let naplněných válečnými taženími i diplomatickými jednáními, během nichž se nový český kníže prosadil jako jeden z nejdůležitějších hráčů na středoevropské politické šachovnici. Pro představu o akceschopnosti Břetislava může posloužit kupříkladu jeho itinerář v předposledním roce vlády. V únoru 1099 se na hradě ve Staré Boleslavi účastní volby tamního probošta Heřmana pražským biskupem. Po velikonocích, které trávil ve svém vyšehradském sídle, odjíždí na schůzku s císařem Jindřichem IV. do Řezna. Poté táhne na Moravu, kde představuje hrad Podivín. Svatodušní svátky oslavuje ve Slivnici, odkud odjíždí na setkání s uherským králem Kolomanem na Luckém poli. Tažení proti Brnu kníže úspěšně končí předáním vlády nad moravským jihem svému nevlastnímu bratru Bořivojovi. Vánoce již oslavil spolu se synovcem, polským knížetem Boleslavem Křivoústým na hradě v Žatci. Do českých dějin se ovšem Břetislav nezapsal pouze jako válečník a diplomat. Aktivní církevní politiku knížete, který svou vládu zahájil razantním zákrokem proti pozůstatkům pohanství, spoluvytvářela nepochybně skupina rádců z řad jeho kaplanů a dalších duchovních. Jedním z nejvíce viditelných projevů jejich působení byla výměna původní mnišské komunity na Sázavě za nový konvent v čele s někdejší břeňovským proboštem Děthartem, spojená s nahrazením slovanské liturgie liturgií latinskou. Mezi církevními institucemi, které kníže výrazně podporoval, nacházíme například klášter na Ostrově filiačně napojený na opatství v bavorském Nideraltaichu.² Zpráva o četných kostelech, které v zemi za Břetislavovy vlády přibývaly, se zachovala

¹ Při popisu osudů a skutků Břetislava II. jsme do značné míry odkázáni na informace kronikáře Kosmy, jehož značně jednostranný pohled je ovšem zjevně ovlivněn podporou poskytovanou knížetem církevním institucím a v první řadě svatovítské kapitule. Sama skutečnost, že si Břetislav II. nepřál být pohřben vedle svých bezprostředních předchůdců na Vyšehradě, ostatně podporuje domněnku, že na rozdíl od Vratislava II. uvědoměle preferoval svatovítskou kapitolu před kapitulou vyšehradskou. Nověji věnovala osobnosti Břetislava II. studii B. *Krzemieńska* (1987). Stále však neztratil význam obsáhlý popis Břetislavovy vlády V. *Novotného* (1913), srov. též M. Bláhová (in: *Bláhová – Frolík – Profantová* 1999).

² *CDB I.*, č. 98, str. 104-105: „Brecislaus junior, id est filius regis Wratislay, in ducatum succedit, qui eciam monasterio Ostroviensi pro anima sua suorumque omnium dedit capellam sancti Petri, apostolorum principis, cum terra ad quatuor bratra et partem fluminis de Blanycye.“

díky aféře s kavellonským lžibiskupem Rotpertem.³ Konkrétně jako fundátor se kníže snad zasloužil o založení kostela na hradě v Litomyšli.⁴ Na Vyšehradě obdaroval kapli sv. Maří Magdalény.⁵ Do dějin Prahy se ovšem Břetislav především zapsal jako obnovitel baziliky sv. Víta, Václava a Vojtěcha, kterou v roce 1090 těžce poškodil požár. Ještě v průběhu oprav na jeho příkaz posvětil 27. září 1094 biskup Kosmas hlavní oltář a následně 14. dubna 1096 i samotný rekonstruovaný chrám.⁶

Vláda panovníka, v jehož celkovém hodnocení se čeští historici pozoruhodně rozcházejí, byla násilně ukončena v roce 1100 krátce po návratu z několikátýdenního obléhání dolnorakouského hradu Raabs, z něž podnikal na Moravu výpady vypuzený Přemyslovec Litolt.⁷ Před vánoci odjel kníže do dvorce na Zbečně a zde se v předvečer svátku sv. Tomáše apoštola stává při návratu z lovu obětí atentátu. Následující den (22. 12.) zraněním podléhá. Zanechal po sobě vdovu Luitgardu z Windberg-Bogenu, s níž se oženil v roce 1094, a mladičkého syna Břetislava.⁸ O pouhé čtyři dny později nastupuje na pražský stolec nový panovník – Bořivoj II. Současníci příliš nepochybovali, že zbečen-skou vraždu inicioval zapuzený Břetislavův důvěrník Vršovec Mutina a jeho příbuzný Božej. Mezi těmi, jimž smrt knížete nejvíce prospěla nacházíme ovšem i jeho moravské bratrance Oldřicha a Litolta, kteří se nyní mohli navrátit do svých moravských údelů.⁹

KOSMOVA ZPRÁVA O STA VĚ BŘETISLAVOVY HROBOVÉ KAPLE

Svědectví o pohřbu zavražděného knížete nám zanechal ve třetí knize své kroniky Kosmas, patřící zřejmě jako svatovítský děkan do užšího kruhu duchovních pohybujícího se v Břetislavově okolí. „I pochován byl za velikého nářku svých na hřbitově kostela sv. Václava venku přede dveřmi nalevo, jak si sám určil. Tam sestra jeho Ludmila, služebnice Boží pobožná, dala vystavěti kapli, klenutou na pilířích, ke cti sv. Tomáše apoštola a ustanovila, aby se tam denně sloužila mše za zemřelé.“¹⁰ Líčení místa a okolností pohřbu nevzbuzuje žádné pochybnosti. Dojem, že kronikář byl popisované události osobně přítomen posiluje záznam makaronského žalozpěvu jednoho z kněží: Duše Břetislavova, ó Sabaoth Adonai, ať žije vysvobozena ze smrti, Břetislav iskyros (srov. *Nebeský 1850*, 225).¹¹

³ *MGH*, SRG, NS 2, 158 (zpráva se ovšem týká svěcení kostelů založených zřejmě již před Břetislavovým nastolením).

⁴ *CDB I*, č. 399, str. 412 (jako fundátor je označován v údajné listině Vladislava II., falzum 12. století).

⁵ *CDB I*, č. 111, str. 114 (zmínka v konfirmační listině vydané Soběslavem I. vyšehradské kapitule): „Terram in Wirseuic et ortos in Neosuetl, quos frater meus Bracizlavs in dotem capelle, que in honore beate Marie Magdalene est constructa...“

⁶ *MGH*, SRG, NS 2, 163 (...consecravit altare sancti Viti martiris, quia monasterium adhuc non erat perductum ad ultimam manum) a 164 (...episcopo Cosma consecratum est monasterium sanctorum martirum Viti, Wencezlai atque Adalberti).

⁷ Kupříkladu v zásadě pozitivně hodnotí Břetislava II. V. Novotný, podle něž se mu podařilo udržet českou říši v rozkvětu a zabezpečit jí vnitřní pokoj. Naopak mimořádně negativně hodnotí „vrtošivého a záluďného“ knížete B. Krzemieńska, podle níž bylo čtvrtstoletí jediným politickým dědictvím jeho vlády čtvrtstoletí zmatků.

⁸ K Břetislavovu odkazu stejnojmennému synu blíže P. Charvát (2000).

⁹ K problematice vztahů mezi Přemyslovci a Vršovci srov. detailněji P. Kopal (2007). (Spíše jako zajímavost lze dodat, že záhada Břetislavovy vraždy inspirovala historika J. Žemličku k sepsání detektivního příběhu Zpověď Kukaty aneb chmurný příběh z dob, kdy v Čechách vládli Přemyslovci, Praha 2003).

¹⁰ *MGH*, SRG, NS 2, 175: Sepultus est autem cum maximo planctu suorum (capellanorum) in poliandro sancti Wencezlai ecclesie forinsecus ante portam a sinistris, uti ipse disposuerat. Ubi soror eius Ludmila, Deo devota famula, supra testudines construxit arcuatam in honore sancti Thomae apostoli capellam, et constituit, ut cotidie ibi celebraretur missa pro defunctis.

¹¹ Žalozpěv, který vyvolal zájem Kosmy, míchá latinu s řečtinou a hebrejštinou: „Anima Brecizlai, Sabaoth Adonay, vivat expers thanaton, Brecizlaus yskiros“ (*MGH*, SRG, NS 2, 174). Vzhledem k celkové tendenci Kosmy glorifikovat osobu Břetislava II. nelze ovšem vyloučit, že užití litanie připomínající Trishagion (velkopáteční liturgii k uctění sv. Kříže) je pouhou kronikářovou smyšlenkou. K místy až hagiografickým rysům Kosmova líčení knížete srov. F. Graus (1953, 54-55; poděkování za upozornění patří P. Sommerovi).

Úlohy zajistit spásu duše zemřelého se tedy podle Kosmova sdělení neujala Břetislavova vdova – Luitgarda z Windberg-Bogenu, nýbrž jeho poslední žijící sourozenec pocházející ze stejné matky. Dcera krále Vratislava Ludmila byla podle užití formulace jeptiškou, přičemž se přirozeně naskýtá možnost, že byla členkou svatojiřského konventu na Pražském hradě, tehdy jediného ženského kláštera v českých zemích. Zde je ovšem možno podotknout, že v roce 1100 úřad abatyše, k němuž by Ludmilu přirozeně předurčoval původ, zastávala sestra Vindelmuth. Otevřenou zůstává otázka, zda ke stavbě kaple došlo již v roce 1101 či až následně (nejpozději ovšem před rokem 1125). Zvyk dodatečné stavby kaplí na hroby významných osobností měl přitom v Čechách tehdy již delší tradici (srov. *Sommer 2000, zvl. 238-244*).

Později vzniklé písemné prameny již nepřinášejí k okolnostem založení kaple sv. Tomáše nic nového a pokud se jim věnují kronikáři, pak jsou závislí na Kosmovi jako předloze. Například Jan Marignola někdy v letech 1355-1358 příslušnou pasáž pouze poněkud zjednodušil: „Byl pak pohřben s velkým nárkem na hřbitově sv. Václava, jak ustanovil; jeho sestra tam vystavěla klenutou kapli ke cti sv. Tomáše apoštola a stanovila, aby se tu každodenně sloužila mše za spásu jeho duše.“¹² Za zmínku stojí snad jen v detailu poněkud odlišný výklad Kosmova textu u Václava Hájka z Libočan (1541): „kdež pak potom Sestra jeho Lidmila Sklep dala udielati, a kaplu ve gméno Swatého Tomasse Aposstola.“ Kronikář zřejmě předpokládal výstavbu klenuté hrobní komory a nad ní kaple.

OSUDY KAPLE A OKOLNOSTI JEJÍHO ZÁNIKU

Další zprávu o kapli sv. Tomáše nacházíme až v tzv. Druhém pokračování Kosmovy kroniky, v němž letopisec k roku 1228 zařadil záznam: *Dne 16. června byla vysvěcena kaple sv. Tomáše*.¹³ Pravděpodobná nová konsekrace kaple po více než sto letech zapříčiněná zřejmě jejími úpravami společně s údajem o svěcení oltáře sv. Kateřiny 16. srpna předchozího roku dokládá blíže neznámé stavební aktivity v katedrální bazilice za biskupa Jana II. (1226-1236). Někteří autoři zprávu o svěcení svatotomášské kaple ovšem – zřejmě neprávem – vztahují ke vzniku předchůdce malostranského kostela téhož zasvěcení (nověji např. *Vlček a kol. 1999, 100*).¹⁴ Z doby někdy kolem roku 1300 pochází notovaný breviář, přinášející informaci významnou pro určení polohy kaple sv. Tomáše (*Maříková-Kubková – Eben 1999*). Každodenní liturgický program využíval celého prostoru baziliky a některé pasáže byly střídavě zpívány v jednotlivých částech interiéru. Při přednesu *Kyrie puerorum* ze čtvrtku, pátku a soboty Svatého týdne, byli klerici rozestavěni do tvaru kříže. První skupina stála v hlavním chóru sv. Víta, druhá v západním chóru Panny Marie, třetí mezi kaplí sv. Václava a hlavním vchodem, tedy na jižní straně kostela a čtvrtá před kaplí sv. Tomáše („ante capellam sancti Thome apostoli“), tedy na protilehlé straně severní. Stejný údaj nacházíme i v dalším notovaném breviáři, rámcově datovaném do 2. poloviny 14. století (*ibidem*).

¹² *FRB III.*, 548: Sepultus est autem cum maximo planctu in poliandro sancti Wenceslai, cicut ordinaverat/ ubi soror eius construeret arcuatam capellam in honore sancti Thome apostoli et constituit, ut ibi cottidie celebraretur missa pro remedio anime eius.

¹³ *FRB II.*, 369.

¹⁴ Zpráva je přebírána z Pulkavovy kroniky, která ovšem pouze přebírá výše zmíněnou informaci Pokračovatelů Kosmových. Bezpečné údaje o malostranském kostele sv. Tomáše před rokem 1285, kdy byl předán řádu augustiniánů poustevníků, postrádáme.

Zánik kaple v důsledku výstavby nové vrcholně gotické katedrály je nutno klást nejdříve do roku 1369, během nějž byla stržena krypta sv. Kosmy a Damiána a výklenková kaple sv. Gotharda stojící na levé straně kostela. Od východu postupující bourání se tedy dotklo severní obvodové zdi baziliky, k níž přiléhala svatotomášská kaple. Přenos údajných ostatků Břetislava II. v prosinci 1373 do kaple sv. Antonína, probíhal souběžně s Karlem IV. nařízenou translací hrobů dalších Přemyslovců a nemusí tudíž bezprostředně souviset s postupem bourání románského chrámového komplexu. Zůstává přitom ostatně otázkou, zda se až do této doby – po více než čtvrt tisíciletí – mohlo zachovat mezi kapitulním klérem povědomí o přesné lokalizaci hrobu Břetislava II. Zde můžeme na okraj připomenout, že kupříkladu v kronice připisované Přibíkovi z Radenína zv. Pulkavovi je pouze obecně konstatován pohřeb knížete v Pražském kostele.¹⁵ Postupné bourání románského chrámu bylo provázeno přemísťováním jednotlivých oltářů do nové katedrály, případně do těch sakrálních prostor kapitulního areálu, s jejichž stržením se v nejbližší době nepočítalo. V souvislosti se snahou o určení doby zániku Břetislavovy hrobové kaple není bez zajímavosti, že v seznamu oltářů sepsaném někdy mezi lety 1368 až 1373 nacházíme oltář sv. Tomáše „in antiquo capitulo“ a ve stejné poloze je též oltář zmiňován také v roce 1414 (*W. W. Tomek 1872*, 109, 114). Fyzický zánik samotné svatotomášské kaple, jejíž stržení můžeme klást přibližně k roku 1370, byl dovršen před rokem 1381 založením nové hrobky sv. Vojtěcha umístěné přibližně na jejím místě. Po vysvěcení dokončeného a prozatímní příčkou odděleného nového chóru 1. října 1385 bylo pak od roku 1392 pokračováno ve výstavbě katedrály dále v tomto prostoru, jehož ideovým středobodem byla právě svatovojtěšská tumba.

Ostatky knížete Břetislava II. měly být údajně přeneseny již v prosinci 1373 do kaple sv. Antonína zároveň s pozůstatky dalších Přemyslovců. V rozporu s tím ovšem K. Hilbert objevil v prostoru někdejší kaple sv. Tomáše zděný hrob pod úrovní románské stavby, asi 1 metr severně o severní zdi baziliky a orientovaný západ-východ. Hrob byl sice porušen základem renesanční kaple sv. Vojtěcha, ale části lidské kostry v něm zůstaly zachovány (*Hilbert 1914*, 14). Ve shodě se zjištěním, že skutečné ostatky knížete zřejmě nebyly v roce 1373 vyzdviženy, jsou i výsledky nedávného průzkumu kosterních pozůstatků v tumbě Břetislava II. v gotické katedrále. Podle průzkumu Dr. V. Černého antropologický materiál obsahoval pozůstatky minimálně 5 jedinců, dva byli v dětském věku, u dospělých se jednalo jednoznačně o dvě ženy, u třetího pak pohlaví není jisté (*Bravermanová 2002; Tomková – Maříková-Kubková – Frolík 2004*, 209).

NÁLEZ POZŮSTATKŮ KAPLE A JEHO INTERPRETACE

Problematiku kaple sv. Tomáše vnesl do literatury V. V. Tomek (*1855; 1861; 1892*) v textech zabývajících se podobou obou předchůdců gotické katedrály. Jeho rekonstrukce vycházely výhradně z písemných pramenů, jednotlivé části rotundy a baziliky byly odkrývány až o mnoho let později, přesto se v mnoha ohledech nemýlil a jeho závěry byly novými objevy několikrát potvrzeny. Předpokládal vně kostela obecný hřbitov (*polyandrium*) a kapli sv. Tomáše na levé, tedy severní straně kostela (*1861*, 55). Dále si pak všímá zprávy o novém svěcení kaple v roce 1228 a její vazby na kapitulní ambit (*1892*, 17-18). Po odhalení pozůstatků západní krypty, které nebyly zpočátku zcela pochopeny (*Zprávy*

¹⁵ *FRB V.*, 65 („...in ecclesia Pragensi sepultus est.“)

1876/187, 6-7), se objevil názor (*Braniš 1892*), že by se mohlo jednat o centrální kapli sv. Tomáše. V zápětí jej však vyvrátil A. Podlaha (1903, 24), který rozpoznal dvouchórovou dispozici baziliky a předznamenal tak Hilbertovy výzkumy.

Nové podněty tedy mohl přinést až výzkum stavebních pozůstatků, jemuž se systematicky věnoval K. Hilbert, který také v letech 1912-1914 zkoumal prostor severního ramene transeptu, severní věže a jednolodní kaple s apsidou vložené mezi severní zeď baziliky a západní zeď sakristie a místnosti mezi ní a severní boční lodí. A byl to také K. Hilbert, kdo poprvé spojil nález jednolodní kaple s výše citovanou Kosmovou zprávou a označil ji za kapli sv. Tomáše (1914). Další bádání (*Birnbaum 1919; Mádl 1920; Čarek 1947, 111; Merhautová 1971, 232; Líbal 1989, 1999*) s ním v této otázce vážně nepolemizovalo a jeho interpretace byla obecně přijímána.

Jediným oživením je nepublikovaný názor I. Borkovského (*Borkovský nepubl.*).¹⁶ Ten na základě nové interpretace Kosmovy zprávy¹⁷ a na základě archeologických nálezů z roku 1929 usoudil, že kaple sv. Tomáše by se měla naopak nalézat jižně baziliky. Když byla zbourána dřevěná budova Svatovítské Jednoty, stojící těsně u západní stěny velké věže (*Deník 25. 5. 1929*), bylo pod ní při sondáži objeveno zdivo zaoblené do oblouku a mělo by náležet kapli přizděné k jižní straně románské baziliky. Jeho názor není sice z mnoha důvodů obhajitelný (viz níže), ale upozorňuje nás na existenci zcela zapomenutého románského zdiva, které je navíc dodnes přístupné.

STA VEBNÍ PODOBA KAPLE SV. TOMÁŠE A JIŽNÍ KAPLE NEZNÁMÉHO ZASVĚCENÍ

Pozůstatky Hilbertem (1914, 14) objevené jednolodní kaple při severní stěně baziliky jsou dnes nepřístupné, nacházejí se pod prvním klenebním polem novogotické hlavní lodi. Obdélná loď kaple byla 4 m dlouhá a 4,5 široká. Šířka zdiva se pochybovala kolem 1m (1,18m max). Z nálezů pilíře na jižní straně Hilbert usuzoval, že kaple byla otevřena směrem k západu obloukem na pilířích. Základy renesanční kaple vztyčené nad karlovským hrobem sv. Vojtěcha setřely severozápadní nároží, část interiéru a dotkly se částečně i nároží jihozápadního. Půlkruhové zdivo apsidy je na vnější straně zdeformováno přiložením do rohu mezi severní obvodovou zdí baziliky a západní obvodovou zdí kláštera (kapitulního domu).¹⁸ V interiéru byla nalezena podezdívka oltářního stupně i samotného oltáře přiloženého k vrcholu apsidy. Dlažba se nedochovala, bylo však odkryto maltové lůžko, z nějž vyplývalo že dlažba v kapli byla na stejné úrovni jako v bazilice. Obvodové zdivo kaple místy dochované až do výšky 0,5 m nad podlahou, tedy až pěti řádků, bylo vystavěno z opukových kvádrů vysokých 0,08-0,14 a širokých 0,3-0,5m. Z Hilbertova nákresu je zjevná tendence ke střídání nižších a vyšších řádků zdiva. V jihozápadním nároží interiéru kaple byla nalezena část zděného hrobu i s pozůstatky pohřbeného jedince, porušeného základem vojtěšské kaple.

Výzkum sice nepřinesl žádné doklady o v Kosmově zprávě zmiňovaném pohřebišti, přihlédneme-li ale k jeho možnostem, nelze to ani očekávat. Práce byly omezeny na čtyři

¹⁶ Rukopis byl objeven zásluhou J. Frolíka.

¹⁷ „Kosmovo líčení nám přesně určuje, kde byl kníže pohřben. Je to na hřbitově sv. Václava... Samotná poloha kaple sv. Tomáše, jak ji určuje K. Hilbert, neodpovídala by skutečnosti, a to proto, že vchod do basiliky ze severní strany musel by se nacházeti jen v severní věži příční lodě, abychom kapli sv. Tomáše měli na levé straně, jak říká Kosmas.“ Nevycházel tedy z liturgického určení levé strany kostela jako severní, ale orientoval se podle jižního hlavního vstupu. Jedním z vážných argumentů je i nález pohřebišť na jižní straně a jeho absence na straně severní.

¹⁸ Jedná se tedy o klíčové místo při studiu relativní chronologie jednotlivých částí areálu.

pole hlavní lodi (počítáno od východu), v nichž byla prokopána převážně jejich jižní část (vyjma pole prvního). Pozornost byla soustředěna na sledování zdi severního ramene transeptu, severní věže a kaple, hloubení se zastavilo na úrovni místy dochované opukové dlažby, kterou autor výzkumu považuje za raně gotickou. Raně středověké terény tedy důsledně zkoumány nebyly.

Novodobé výzkumy¹⁹ odkryly v západní části nové sakristie až 0,6 m silnou hřbitovní vrstvu s rozptýlenými lidskými kostmi a zbytky dvou hrobů. V zásepu byl materiál datovaný do 13.-15. století. Po hřbitovní vrstvou bylo zachyceno torzo hlinitých vrstev a opukové drti s materiálem 13. století (*Frolík 1984; Boháčová – Frolík – Žegklitz 1988, 21-22*). S tímto fragmentem pohřebiště by mohl časově souviset hrob prokopaný příčně přes zdivo apsidy a západního ohrazení kláštera, který se zdá být orientován již v ose nového gotického chrámu. Velmi pravděpodobně máme před sebou důkaz přitažlivosti ostatků sv. Vojtěcha, byl na krátkou dobu a v rozestavěné katedrále, ale přeci jen se na tomto prominentním místě pohřbívalo.

Fragment jižní kaple, kterou ztotožnil s kaplí sv. Tomáše I. *Borkovský (nepubl.)*, je dodnes přístupný v tzv. malých vykopávkách na III. nádvoří (*APH 10203/0070; Boháčová 1998*). Jedná se o asi 1 m širokou zeď dochovanou v délce 2 m a výšce 1m, tj až 7 řádků nadzemního zdiva. Byla vystavěna z nepravidelných opukových kvádrů max 0,8m x 0,4m. Je situována ve východním prodloužení jižní obvodové zdi transeptu a věže, její napojení je dnes odstraněno, ale ze stavu východního líce věže vyplývá, že byla pouze přiložena a nebyla se starším zdivem provázána. Na východní straně je ukončena základy velké věže a novodobými úpravami. Severní zeď této kaple zanikla také pod novodobými úpravami a starší dokumentace nebyla dosud nalezena. V interiéru byly nalezeny tři vrstvy hrobů a hrobka, jejíž jižní stěna byla obložena opukovými deskami, jako stěna severní měla být pak využita severní zeď kaple.

ZÁVĚREČNÁ ÚVAHA

Mezi pohřby Přemyslovců v bazilice sv. Víta, Václava a Vojtěcha je pohřeb Břetislava II. výjimečný podrobným popisem sepsaným současníkem (a pravděpodobně očitým svědkem), který zahrnuje rovněž přesnou lokalizaci, včetně informace o následné výstavbě hrobové kaple. Hrob nalezený v interiéru někdejší kaple sv. Tomáše zůstal přitom neporušen až do položení základů Aostalliho svatovojtěšské kaple a nedotklo se ho tedy přenášení ostatků panovníků z románské baziliky do gotické novostavby. Ve svatovítské bazilice se jedná o jediný známý nevyzvednutý knížecí hrob, jehož poznání může rozšířit informace o pohřbívání členů panovnického okruhu v raném středověku. Bohužel ovšem jeho výzkum proběhl na samém konci sezóny, byl pouze předběžně publikován a dokumentace se nedochovala úplná.

Text vznikl v rámci projektu GAAV IA B8002103

¹⁹ Nálezy kosterních pozůstatků učiněné v západní části Vikářské ulice náleží novodobému pohřebišti (*Durdík - Chotěbor 1980; Frolík 1983; Březinová 1996, S3/O*), ve východní části pak byly nalezeny stopy po pohřbívání v severním křídle ambitu (*Březinová 1996, S3/J*).

DIE GRABKAPELLE VON FÜRST BŘETISLAV IN DER BASILIKA VON ST. VEIT, WENZEL, ADALBERT UND DER JUNGFRAU MARIA AUF DER PRAGER BURG

(ZUSAMMENFASSUNG)

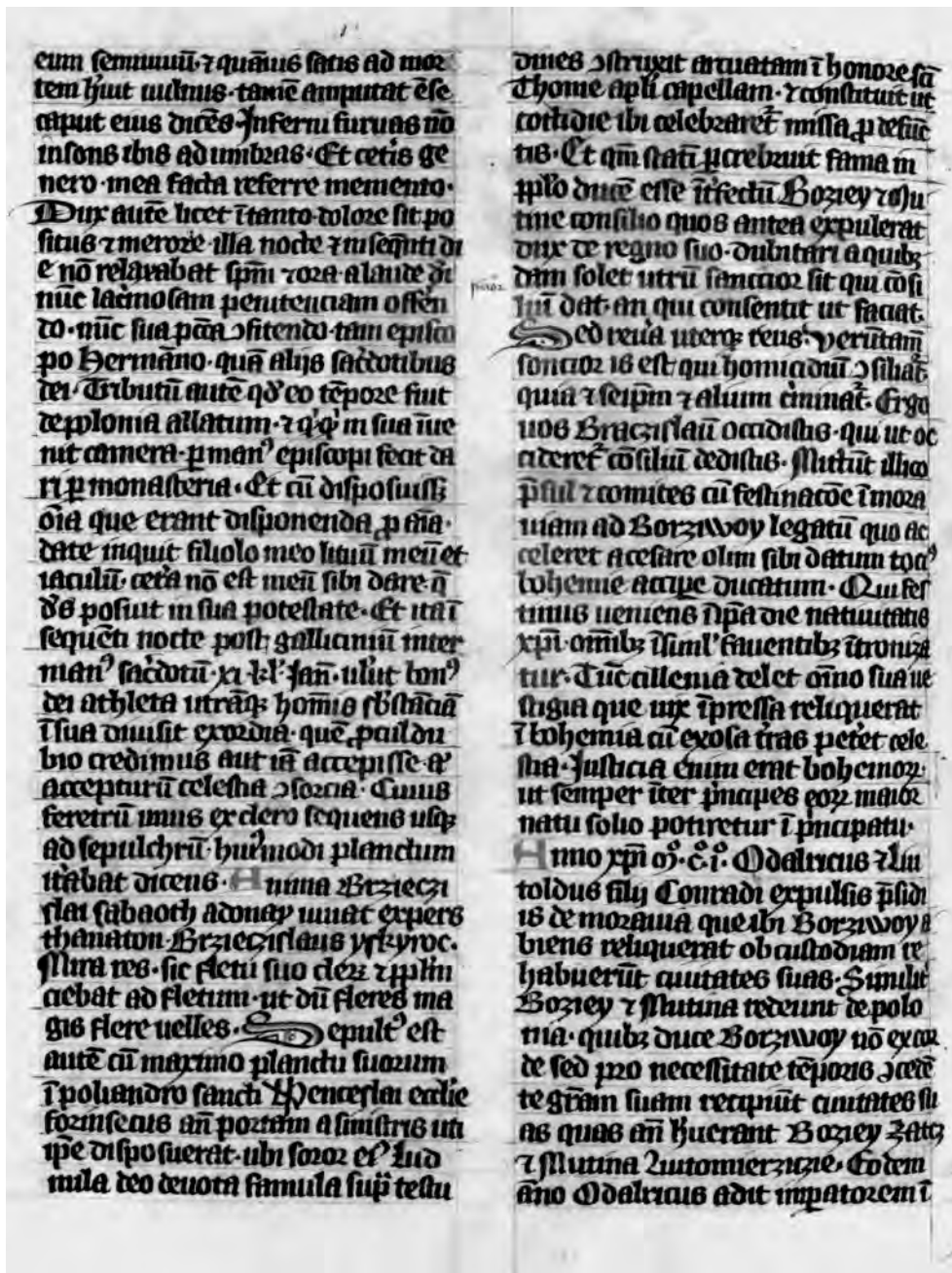
Die Herrschaft Břetislavs fand 1100, kurz nach seiner Rückkehr von der niederösterreichischen Burg Raabs ein gewaltsames Ende. Vor Weihnachten fuhr der Fürst zum Hof in Zbečno um am Thomasabend, nach der Rückkehr von einer Jagd einem Attentat zum Opfer zu fallen. Am Thomastag (22.12.) unterlag er seinen Verletzungen. Ein Bericht über die Bestattung des Fürsten ist im dritten Buch der Kosmas-Chronik erhalten: Er wurde auf dem Friedhof der Wenzelskirche bestattet, links vor dem Tor, und seine Schwester Ludmilla ließ über seinem Grab eine Kapelle zu Ehren des hl. Thomas erbauen.

Eine Sonderstellung unter den Bestattungen der Přemysliden in der St. Veits-Basilika nimmt diese Bestattung durch die erhaltene ausführliche Beschreibung durch einen Zeitgenossen (und wahrscheinlich auch Augenzeugen) ein, die neben der genauen Lage auch über den darauffolgenden Bau einer Grabkapelle berichtet. Das im Inneren der heutigen Thomaskapelle durch Kamil Hilbert gefundene Grab war bis zur Grundsteinlegung von Aostallis Adalbertskapelle unversehrt, wurde also nicht zusammen mit den Überresten der anderen Herrscher von der romanischen Kapelle in den gotischen Neubau übertragen. Es handelte sich um das einzige nicht geborgene Fürstengrab im Veitsdom, und seine Untersuchung würde unsere Kenntnisse über das Bestatten der Mitglieder der Herrscherhauses im Frühmittelalter wesentlich bereichern. Leider ist die Untersuchung K. Hilberts ganz am Ende der Saison 1916 verlaufen, ist nur vorläufig veröffentlicht und die Dokumentation unvollständig erhalten.

PRAMENY A LITERATURA:

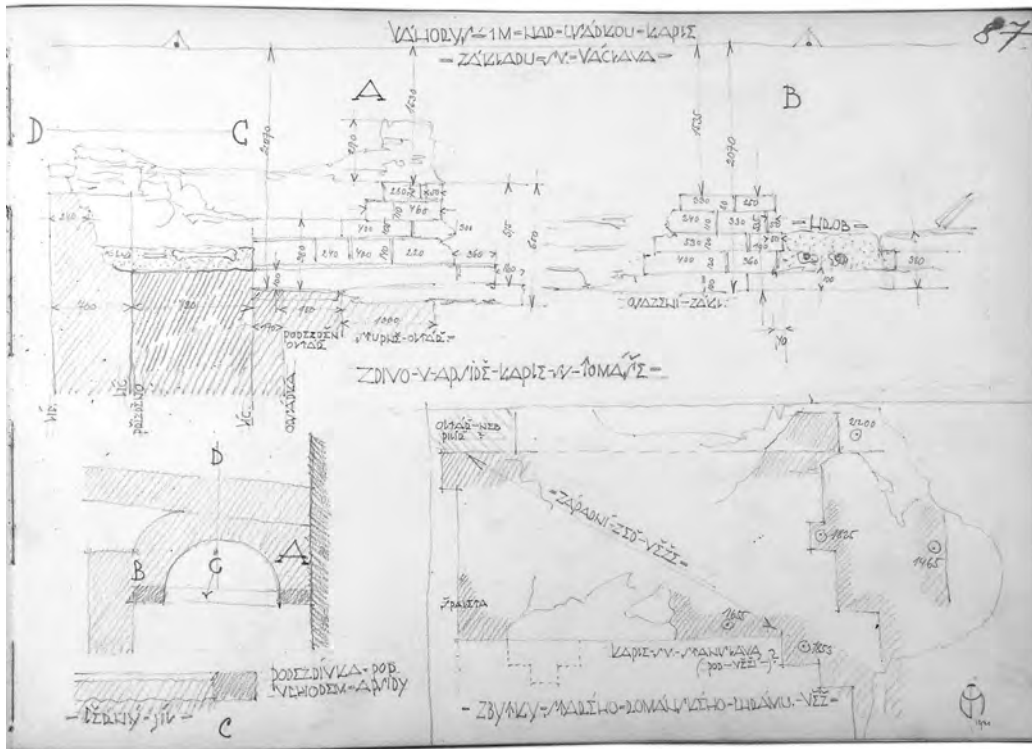
- Birnbaum, V. 1919:* Stavební podoba nejstarších českých bazilik, ČSPSČ 27, 1-31.
Bláhová, M. 1999: Vláda Břetislava II. in Bláhová, M., Frolík, J., Profantová, N., Velké dějiny zemí Koruny české, sv. I. (do 1197), Praha-Litomyšl 1999, 467-486.
Boháčová, I. 1998: Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny, nepubl. nálezořá zpráva.
Boháčová, I., Frolík, J., Žegklitz, J. 1988: Záchraně práce v katedrále sv. Víta na Pražském hradě (1983, 1984), Castrum Pragense 1, 21-22.
Borkovský, I.: Kaple sv. Tomáše a hrob knížete Břetislava II. na hradě Pražském, nepubl. rukopis bez vřočení.
Braníš, J. 1892: Dějiny středověkého umění v Čechách I., Praha.
Bravermanová, M. 2002: Protokol o uložení ostatků z tumbly knížete Břetislava II., KPR 16. 2. 2002.
Březinová, H. 1996: Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu na lokalitě Praha-Hrad, Jiřské náměstí, Vikářská ulice, ArÚ AV ČR 1926/96.
Čarek, J. 1947: Románská Praha, Praha.
Durdík, T., Chotěbor, P. 1980: Vikářská ulice, nálezová zpráva, ArÚ 4860/80.
Graus, F. 1953: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I., Praha.
Charvát, P. 2000: „Dejte mému synáčkovi loveckou trubku mou a kopí“: Co vlastně odkázal umírající Břetislav II. svému dědici?, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis – Sborník k 10. výročí ÚHM, 167-169.
Ekert, F. 1883: Posvátná místa královského hlavního města Prahy I., Praha 1883.
FRB II: Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Tomus II, Praha 1874.
FRB III: Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Tomus III, Praha 1882.
FRB V: Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Tomus V, Praha 1893.
Frolík, J. 1983: hlášení č. 21/84, archiv ArÚ AV ČR.
Frolík, J. 1984: hlášení č. 801/84, archiv ArÚ AV ČR.
Hájek z Libočan, V. 1541: Kronyka Czeská cum gracia et Priuilegio Regie Maiestatis, Praha.
Hilbert, K. 1914: Nové poznatky o románské basilice na hradě Pražském, PA 26, 10-15.
Kopal, P. 2001: Neznámý známý rod. Pokus o genealogii Vrřovců, SAP 51, 2001, č. 1, 3-84.
Kotíková, Z. 1940: Katedrála sv. Víta – architektura, plastika, Poklady národního umění XXIII-XXIV, Praha 1940.
Krzemieńska, B. 1987: Břetislav II. Pokus o charakteristiku osobnosti panovníka, ČsČH 1987, 722-731.
Líbal, D. 1989: Pasport Spytihněvovy baziliky (SÚRPMO, akce 400060/89).
Líbal, D., Zahradník, P. 1999: Katedrála sv. Víta na Pražském hradě, Praha.
Mádl, K. B. 1920: K dějinám stavby dómu pražského, ČSPSČ 29, 61-89.
Maříková-Kubková, J. – Eben, D. 1999: Organizace liturgického prostoru v basilice sv. Víta, Castrum Pragense 2, 227-240.
Maříková-Kubková, J. 2000: Basilika sv. Víta, Václava, Vojtěcha a P. Marie in Vlček, P. a kol., Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany, Praha, 51-55.
Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
MGH, SRG, NS 2: B. Bretholz (hrsgb), Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series. 2. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, München 1995.
Nebeský, W. 1850: Stará literatura česká, Časopis Českého musea XXIV., 221-226.
Novotný, V. 1913: České dějiny I/2, Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197), Praha.

- Podlaha, A. 1903: Pozůstatky románského chrámu sv. Víta zbudovaného na hradě Pražském Svytihněvem II. a Vratislavem II., PA 20, 371-380.
- Sommer, P. 2000: Smrt kněžny Ludmily a začátky české sakrální architektury, ČČH 98, 229-260.
- Tomek, W. W. 1855: Dějepis města Prahy I., 1. vydání, Praha.
- Tomek, W. W. 1861: Příběhy stavby kostela sv. Víta na hradě Pražském, Památky. Časopis Muzea království Českého pro dějepis hlavně český, 49-61.
- Tomek, W. W. 1872: Základy starého místopisu Pražského IV., Praha.
- Tomek, W. W. 1892: Dějepis města Prahy I., 2. vydání, Praha.
- Tomková, K., Maříková-Kubková, J., Frolík, J. 2004: Hranice života, hranice zapomnění. Hroby významných církevních představitelů na Pražském hradě v období přemyslovské a lucemburské vlády, AH 29, 203-223.
- Vlček, P. a kol. 1999: Umělecké památky Prahy. Malá Strana, Praha.
- Zprávy 1876/1877: Ročník Jednoty pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském.

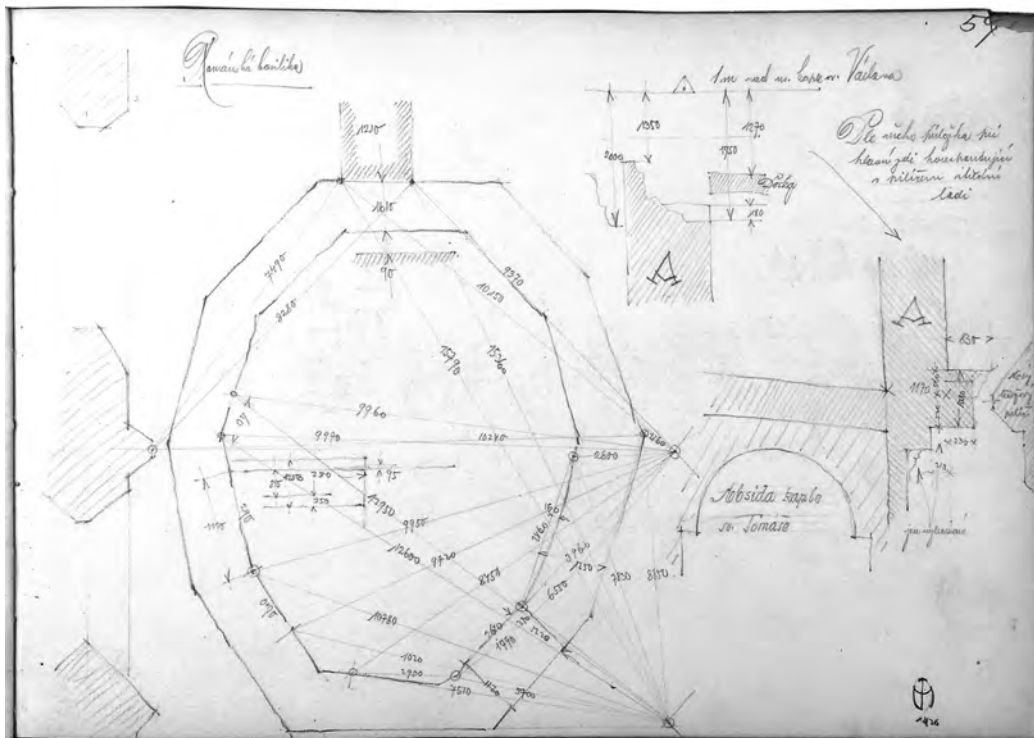
Obr. 1: Text Kosmovy kroniky, APH KMK, rukopis G.5, f. 89v.

Abb. 1: Text der Kosmas-Chronik, APH KMK, Handschrift G.5, f. 89v.

Obr. 2: Kaple sv. Tomáše, zdivo v apsidě, výzkum K. Hilberta 1915, APH, Fond Jednota- skicáře-sign. SK-5/XVII. str. 87.

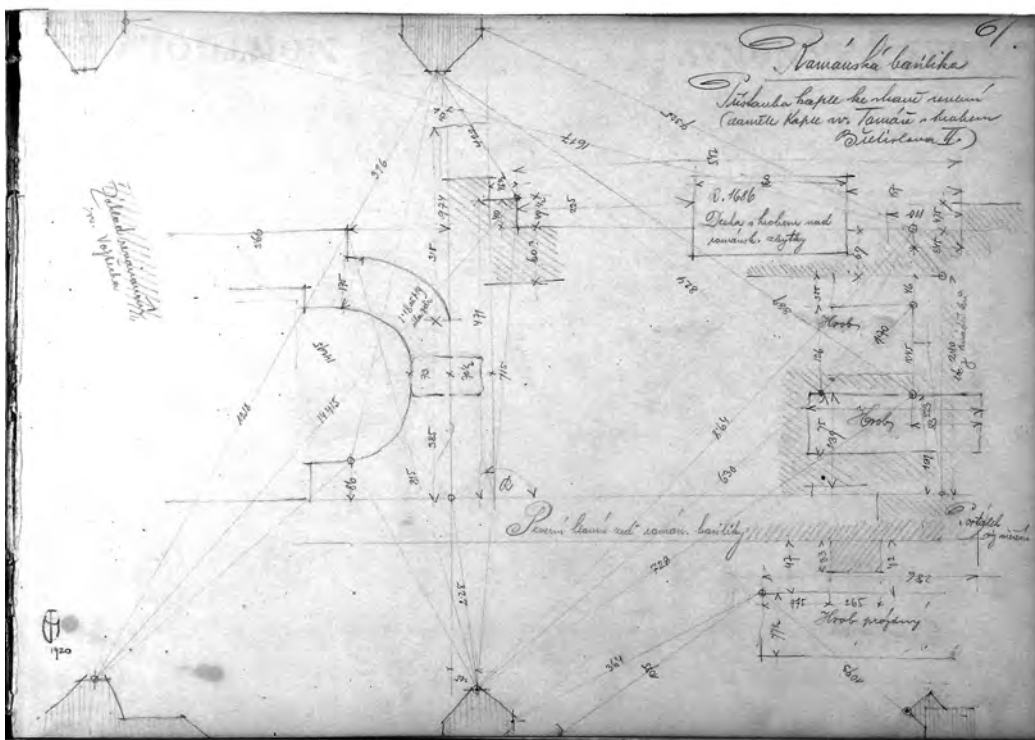
Abb. 2: St. Thomas-Kapelle, Mauer in der Apsis, Grabung K. Hilbert 1915, Archiv des Prager Dombauvereins, Skizzenheft SK-5/XVII. str. 87.

Obr. 3: Kaple sv. Tomáše, situace renesanční kaple sv. Vojtěcha, výzkum K. Hilberta 1915, APH, Fond Jednota- skicáře-sign. SK-5/XVII. str. 59.

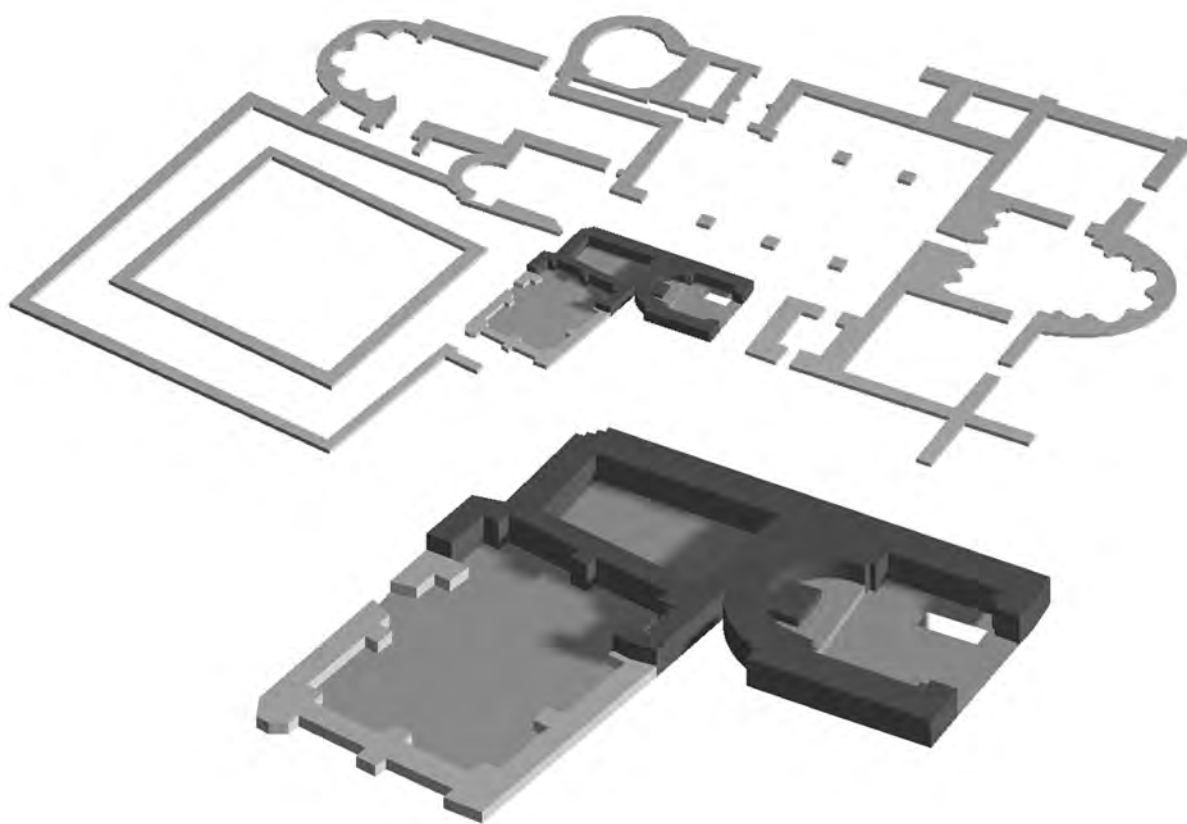
Abb. 3: St. Thomas-Kapelle, Renaissance-Kapelle St. Adalberts, Grabung K. Hilbert 1915, Archiv des Prager Dombauvereins, Skizzenheft XVII, S. 59.

Obr. 4: Nález kaple sv. Tomáše, výzkum K. Hilberta 1915, APH, Fond Jednoty- skicáře-sign. SK-5/XVII. str. 61.

Abb. 4: St. Thomas-Kapelle, Grabung K. Hilbert 1915, Fond des Prager Dombauvereins, Skizzenheft XVII, S. 61.

Obr. 5: 3D vizualizace románské baziliky sv. Víta s vyznačením kaple sv. Tomáše, model J. Šindelář, B. Vácha.

Abb. 5: 3D-Modell der romanischen St. Veits-Basilika, Detail mit St. Thomas-Kapelle, Modell J. Šindelář, B. Vácha.

PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA O PRŮZKUMU STARÉ KRÁLOVSKÉ HROBKY V CHÓRU KATEDRÁLY SV. VÍTA NA PRAŽSKÉM HRADĚ

JANA MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – MILENA BRAVERMANOVÁ – ADRIANO KOVÁČ – ROMAN KŘIVÁNEK – PETR MĚCHURA – JAN MRLINA – JIŘÍ ŠINDELÁŘ – MONIKA ŠINDELÁŘOVÁ – BOHUSLAV VÁCHA – JOSEF VANDĚLÍK

1. OKOLNOSTI A PŘÍČINY VÝZKUMU¹

Když se v roce 2000 objevila v knize E. Vlčka (1999-2000) jednoduchá kresba chóru sv. Víta s jakousi hrobkou, nebyl snad nikdo mezi odbornou veřejností, kdo by byl schopen naplnit tento schematický plán nějakým konkrétnějším obsahem. Ačkoli bylo téma původní královské hrobky opakovaně skloňováno v literatuře, zdálo se, že její přítomnost pod hlavním oltářem je nepravděpodobná či dokonce nemožná, její poloha má ovšem zcela zásadní význam pro poznání jednotlivých stavebních etap gotické novostavby a destrukce staveb románského kapitulního okrsku.

Náš průzkum, na kterém se v průběhu pěti let podílelo na dvacet kolegů, začal v Archivu Pražského hradu, kde jsou ve Fondu Jednoty pro dostavbu katedrály uloženy dva plány a jeden řez z pera architekta Josefa Mockera (*obr. 1-3*), ze kterých také vycházela kresba otisknutá v práci E. Vlčka. Náš prvotní dojem byl takový, že by se v případě *obr. 1* mohlo jednat o dokumentaci stavu a v případě *obr. 2* o návrh na rekonstrukci, ke které velmi pravděpodobně nedošlo. Od nalezených plánů se pak odvíjela strategie dalších výzkumných prací. V první etapě se jednalo o aplikaci nedestruktivních metod, v etapě bylo pak přikročeno k provedení vrtu a bližšímu ohledání interiéru nalezaných prostor.

2. POSTUP PRŮZKUMU A POUŽITÉ METODY

Úkolem první etapy průzkumu bylo zjistit, zda se vůbec pod podlahou chóru nějaká dutina nebo objekt vyskytuje a jaké jsou přibližně jeho parametry. Pro tento účel jsou v archeologii hojně využívány nedestruktivní geofyzikální metody, které využívají rozdílných fyzikálních a geomechanických vlastností svrchní vrstvy zemské kůry a vyhledávaných archeologických objektů. V chóru pak v letech 2001, 2002 a 2003 proběhla měření metodou mikrogravimetrie a termometrie, jako metody, s nimiž lze proměřit celou zájmovou plochu, doplňkově byla použita i metoda elektromagnetická, která však byla omezena železnou konstrukcí oltářního stolu (viz příspěvek *J. Mrliny, R. Křivánka a A. Majera*). Výsledky všech měření se v zásadě shodovaly, takže jsem se rozhodl přikročit k provedení vrtu a bližšímu prozkoumání naměřených dutin. Po konzultaci s geofyziky bylo zvoleno místo před hlavním oltářem, kde byla vyjmuta dlaždice a dne 18. 3. 2005 proveden vrt. Do něj pak byla spuštěna digitální barevná videokamera, umístěná na robotické, teleskopické ruce s dosahem více jak 4m z osy vrtu. Pro zaměření byla použita kombinace polární metody s užitím laserové techniky a průřezové fotogrammetrie. Díky použité technice jsme získali nejen relativně přesné metrické údaje o hrobce a i jasnou představu o jejím obsahu a stavu v jakém se nachází. V tomto příspěvku přinášíme předběžnou zprávu s tím, že jednotlivé problémy, stavební vývoj, stáří a význam zmapovaných předmětů a v neposlední řadě i odebrané vzorky budou podrobeny dalšímu výzkumu, s jehož výsledky bude odborná veřejnost seznámena.

¹ Poděkování za pomoc při realizaci jednotlivých částí průzkumu patří pracovníkům Archivu Pražského hradu KPR, Odboru památkové péče KPR, Metropolitní kapitule u sv. Víta, jmenovitě prof. ThDr. J. Matějkovi, Speleologické skupině při Chýnovské jeskyni, Zdravotnímu ústavu - pobočka Tábor, Evropskému klubu za provedení vrtu, za odborné rady, podporu a oporu J. Frolíkovi, P. Chotěborovi, R. Krajíčkovi, T. Maříkovi, S. Novotné, V. Příhonské, K. Tomkové.

3. ZÁKLADNÍ POPIS HROBKY

Hrobku tvoří dvě komory nepravidelně obdélného půdorysu, které jsou situovány pod chórem, zabírají prakticky celý prostor mezi hlavním oltářem a oltářním stolem a leží za sebou, na ose západ-východ.

VÝCHODNÍ KOMORA

Východní komora je velmi nepravidelná, měřeno u paty klenby je její východní stěna dlouhá 3,74m, severní 4,63m, západní 3,78m a jižní 4,71m. Ve východní části hrobky svírají zdi asi do výšky 1,9m, tedy k patě klenby, tupý úhel, dále pak pokračují rovně. Vrchol klenby je v při západní stěně 2,82 nad podlahou, podlaha se směrem k východu zvedá o 0,12-0,15cm.

Spodní partie **východní stěny** je zděná z poměrně hrubě opracovaných pískovcových kvádrů (možné jsou ojedinělé lokální správkové opuky). Na kvádrech jsou patrné stopy po špičáku. Nad sedmou řadou kvádrů (od podlahy) je vložena vyzdívka o čtyřech řadách cihel. Nad cihlovým pásem je kvádrové zdivo stejného charakteru jako v partii spodní.

V severní polovině východní zdi je v druhé řadě pod klenbou sekundárně zazděn s největší pravděpodobností starší stavební článek (gotické klenební žebro?). V jižní polovině této zdi je umístěna deska s pamětním nápisem.²

Východní část **jižní stěny** je mírně ustoupěna jižním směrem v pásu o šířce cca 1,45m. V této partii převažuje zdivo pískovcové, hrubě opracované kvádry. Ve výšce 1,3m je řada kvádrů nahrazena cihelnou zazdívkou. Západní část této stěny tvoří opukové kvádríky na které byla nanášena hrubá vápenná omítka. Zdivo stěny mírně ubíhá do prostoru komory (pohledově se směrem k podlaze rozšiřuje). Je možné, že se jedná o dodatečnou přízdívku.

Západní stěna tvoří zároveň příčku oddělující východní a západní komoru. Zdivo příčky je smíšené a 0,9m silné. Převažuje opukové lomové a hrubě opracované kvádríkové zdivo kladené do mocných maltových lůžek. Později byla příčka dodatečně doplněna cihlami či jejich úlomky. Původní prostup mezi komorami není dnes zcela patrný, ale s největší pravděpodobností byl o 30cm širší jižním směrem. V celé šířce původního prostupu byla stěna vybourána a znovu vyzděna po zaklenutí otvoru nového. Současný otvor prostupu má rozměry 90x110cm. Stěna je přízděna (zarovnána) z obou stran otvoru cihelným zdivem, z jižní strany na celou cihlu a ze severu na šířku cihly na štorc. Jednoduchý záklenek prostupu je vyklenut z jediné řady cihel. Nadezdívka záklenku či zazdívka stěny nad otvorem je ze smíšeného zdiva bez pečlivého kladení. Povrch stěny pokrývá hrubě nahozená mírně stržená omítka. Ze strany západní komory je omítka zpracována pečlivěji a je výrazně hladší.

Severní stěna je ve východní partii mírně ustoupěna jižním směrem v pásu o šířce cca 1,45m shodně jako tatáž část jižní stěny. V této partii převažuje zdivo pískovcové, hrubě opracované kvádry, takového typu jako v jižní části. Zbytek stěny tvoří zdivo z hrubších opukových kvádríků, které se směrem k patě mírně rozšiřuje.

Klenba východní komory je segmentová zděná z cihel. Založena je na jižní a severní stěně, které byly zarovnány do stejné výšky cihelnou dozdívkou. Nerovnosti ve výšce zdí vznikly při vybourávání původních kleneb.

Pilíř, který podpírá schody a neogotický oltář, je přisazen k východní zdi komory. Není vybudován v ose komory, jeho západní část je stočena k jihu, je široký 0,44m a hluboký

² Informace z něj získané budou předmětem dalšího studia.

1,55m. Jeho severní stěna je ve vzdálenosti 1,6m od severní stěny komory. Vyzděn je z cihel běžného formátu a jako ztužující prvek je použit opukový kvádr vetknutý do pilíře cca 50cm nad podlahou.

Podlahu komory tvoří cihly kladené do malty. Skladba je alternativní a nepravidelná. Větší část cihel je kladena na plocho, ale především při jižní stěně jsou kladeny vertikálně delší úzkou stranou navrch. V podlaze při otvoru do západní komory je zanořena poloviční schodnice o rozměru 0,9x0,65m a hloubce 0,15cm. Na tento poloviční schod navazují dva schody plné, vysoké 0,3m, skryté v půdorysu otvoru prostupu (tzn. že se schody v půdorysu západní komory neprojevují). Podlaha východní komory je o 0,74m výše, než podlaha v západní komoře.

ZÁPADNÍ KOMORA

Západní komora je vybudována na relativně pravidelném půdoryse, její šířka, tedy délka východní a západní stěny se pohybuje mezi 2,4-2,5m, délka jižní a severní stěny je pak 6,2m. Jižní a severní stěna se rozevírají směrem nahoru.

Východní stěna tvoří příčku s východní komorou (viz výše). **Jižní stěna** komory je vyzděna poměrně dobře opracovanými opukovými kvádríky, které jsou kladeny v pravidelných řadách po celé délce stěny. Na svislou stěnu plynule navazuje pata původní klenby. Ta je zachována po tři řady kvádríků a na ni teprve navazuje klenba nová. Stejně jako jižní stěna je i **západní stěna** tvořena pečlivěji opracovanými opukovými kvádríky kladenými v souměrných řadách. Uprostřed stěny, asi ve dvou třetinách výšky je patrný zazděný otvor 0,87m široký se segmentovým záklenkem, který dosahuje výšky 0,44m.

Severní stěna stejně jako jižní je vyzděna poměrně dobře opracovanými opukovými kvádríky, které jsou kladeny v pravidelných řadách po celé délce stěny. Stěna výrazně ubíhá v otevřeném úhlu vůči podlaze (pohledově se směrem k podlaze rozšiřuje). Na ubíhající stěnu plynule navazuje pata původní klenby. Ta je s největší pravděpodobností zachována zhruba po tři řady kvádríků (podle průměrné velikosti jednotlivých kvádríků) a na ni teprve navazuje klenba nová stejným způsobem jako na stěně jižní. Tato pata původní klenby je však z větší části překryta hrubě nahozenou maltou.

Klenba je valená zděná z cihel, její pata je výšce 2,6m a vrchol je 3,5m nad podlahou a odpovídá výšce klenby ve východní kryptě. V klenbě je patrný kruhový otvor o průměru 0,6m, jehož střed je mírně vychýlen k severu z osy klenby a 3,2m vzdálen od příčky propojující západní komoru s východní.

Podlaha je vydlážděna cihelnými dlaždicemi (obdobného formátu jako tzv. půdovky) položenými do malty.

VYBAVENÍ KOMOR

VÝCHODNÍ KOMORA

V jihovýchodní koutě vedle podpěrného pilíře jsou dvě dřevěné schránky s kosterními pozůstatky. Jejich půdorysné rozměry jsou 60x50, 50x90 a výška se pohybuje mezi 34-35cm. Na delší schráně je položen rubem navrch mírně zdobný štítek (autentika?).

Na opukovém kvádru v těsném sousedství pilíře je postavena oválná nádoba z mědi či bronzu, s víkem, o velikosti 0,47x0,6m a výšce 0,2m. Z čel jsou patrná volná oválná madélka s mírným prohnutím, 10 cm široká a jednoduše zdobená vprostřed kuličkou s osazením (barokní). Na víku je madélko na každé straně přinýtováno třemi nýty, na západní straně na trojlísté podložce, na východní na trojúhelníkovité podložce. Na víku nádoby stojí

menší, válcovitá nádoba z mědi či bronzu. Nádoba je 15cm vysoká, pohárovitého charakteru s mírným rozšířením, u dna má průměr 12cm. Ve vrchní části je patrné poškození (po odtržení víčka?). Dno nádoby je pokryto tmavou hmotou asfaltovitého charakteru. Může se jednat o viscerální nádobu

Mezi pilířem a podél celé severní stěny jsou sekundárně uloženy fragmenty rakví s kosterními ostatky až do výšky cca 0,8-1m. Fragmenty rakví a ostatků jsou značně poškozeny hnilobou. V západní části u severní stěny jsou shromážděny a do výšky asi 1m kaskádovitě poskládané zbytky převážně barokního kování, ataší, rokajů, štítků a dalších ozdob.

ZÁPADNÍ KOMORA

Při jižní stěně západní komory jsou přistaveny dvě poměrně rozměrné truhly z dřevěného masivu. Východní truhla má půdorysné rozměry 2x0,8m, čelo je vysoké 0,74m, bočnici má odpadlou a její vnější stěna není viditelná. Čelo zdobeno není, na vrchní deska je dochováno 6 dekorativních štítků ve tvaru zjednodušených rokajů. Mezi východní a západní truhlou je 0,4m volného prostoru. Truhlu západní nebylo možné lépe prozkoumat, ale zdá se, že je obdobného charakteru jako truhla východní.

Druhotně posloužily tyto poměrně rozměrné schrány k deponii rozpadlých prázdných rakví. Při průzkumu se nepotvrdilo, že by obsahovali kosterní pozůstatky. Souvrství obsahuje rozpadlé desky rakví, hobliny, které sloužily jako výstelka rakví a fragmenty tkanin.

4. STRUČNÉ DĚJINY HROBKY

Písemné prameny budou podrobeny dalšímu studiu z nové perspektivy, obsáhlejší seznam pohřbených členů panovnických rodů a popis jejich rakví najdeme v příštím svazku řady *Castrum Pragense* z pera M. *Bravermanové (v tisku)*. Na tomto místě si jen stručně shrňme za jakých okolností byla hrobka vybudována, jak dlouho používána a komu se dostalo pocty být pohřben na takto výjimečném místě.

Jedná se velmi pravděpodobně o hrobku, kterou vybudoval Karel IV., byly do ní pohřbeni postupně umírající členové jeho rodiny, Anna Svidnická (+1362), sám Karel IV. (+1378), v roce 1393 byly do královské hrobky uloženy ostatky jeho čtvrté ženy, Elišky Pomořanské. Místo posledního odpočinku zde posléze našli i další dva synové Karla IV. - Jan Zhořelecký (+1396) a Václav IV. (+1419). V 15. století byli do staré královské hrobky pochováni čeští králové Ladislav Pohrobek (+1457) a Jiří z Poděbrad (+1471), v 16. století panovníci z rodu Habsburků- Ferdinand I. (+1564) a Maxmilián II. (+1576) a manželka Ferdinanda I. Anna Jagellonská (+1547). O dalších osobách, jejichž rakve zde mohly být uloženy, nemáme žádnou písemnou zprávu (podrobněji *Bravermanová v tisku*).

Z podnětu císaře Rudolfa II. byla v roce 1566 zahájena před hlavním oltářem výstavba nové podzemní hrobky zvětšené o nadzemní mauzoleum. Krypta byla dokončena v roce 1589 a kapitulní děkan Jiří Berthold Pontanus z Braitenberka byl o rok později pověřen přenesením všech ostatků. Je zřejmé, že Pontanus měl možnost si na vlastní oči prohlédnout obsah všech rakví. Zpráva, kterou nám o tomto zanechal, je ale velmi stručná. Zmínil se o neporušených ostatcích Ladislava Pohrobka a Karla IV., naproti tomu tělo Jiříka z Poděbrad již v dobrém stavu nebylo (*Pontanus a Braitenberg 1608, 30*). Informace o tom, jak byly rakve v kryptě tehdy uspořádány, se nám dochovala v pozdějším opise, v jedné z pasáží Veleoslavínova Historického kalendáře z roku 1590. Směrem k západu byla

postavena rakev Karla IV., Ladislava Pohrobka, Blanky z Valois, Anny Falcké a Jiřího z Poděbrad. Směrem na sever Anny Jagellonské a Václava IV., na jih Maxmiliána II., Anny Svídnické a Elišky Pomořanské a na východ Ferdinanda I. a Eleonory (*Rulík 1804, 14 - 15*). Ve zprávě není zmíněna pouze rakev Jana Zhořeleckého.

Po vybudování nové královské hrobky začala být hrobka v chóru využívána k uložení ostatků členů kapituly³ a vysokých církevních hodnostářů (*Ryneš 1944, 102*).⁴ Zdá se, že byla využívána po celé 17. a 18. století. Další a poslední konkrétní zmínka o ní máme z konce let 60. a počátku 70. 19. století. V rámci přestavby a dostavby katedrály došlo samozřejmě i na úpravu chóru a stavbu nového oltáře,⁵ s pracemi se velmi spěchalo kvůli blížícímu se 900. výročí svatovítské kapituly.⁶ Z počátku 70. let také pocházejí plány od J. Mockera uložené v APH (APH Fond Jednota, sign. M L/17-19, *obr. 1-3*), a v té době stopa nejstarší královské hrobky mizí na dobu dlouhých 130 let.

Jsme teprve na počátku našeho průzkumu, před námi je jak nové studium historických pramenů, tak podrobná analýza získané dokumentace a odebraných vzorků. Potěší nás, pokud znovuoživení hrobky v chóru katedrály sv. Víta vyvolá diskusi mezi odbornou veřejností a těšíme na zajímavé podněty.

³ V tomto smyslu informuje i nápis dochovaný na východní stěně východní komory hrobky (*pozn2*).

⁴ Ryneš už ale přesně neví, do jakého prostoru byli jím jmenovaní arcibiskupové uloženi.

⁵ Především vyšetřeny jsou základy nynějšího hlavního oltáře; a když tu shledáno, že prostora pod nimi pouze prstí jest nasypána a že by tato podloha nebyla s to nový oltář unést, byla hlína odstraněna a základy kamenné o tři stopy hloub položeny.

Ještě osa nového oltáře s osou celého mnohoúhelníku chrámového v jedno spadá, musel týž oltář o 5 stop do předu býti pošunut a následkem toho sousední krypta metropolitní kapitoly o těchto 5stop byla zkrácena (*Zprávy Jednoty svatovítské 1872, 11*).

⁶ Z rozkazu Jeho Eminencí nejdůstojnějšího pana kardinála arcibiskupa upuštěno od polychromace dómu sv. V. a protože bez meškání mohlo lešení z hlavní lodi chrámové býti odstraněno, načež položeny jsou základy k hlavnímu oltáři a prodloužené presbytérium náležitě jest vyštěrkováno a betonem vyplněno. A také 30. srpna 1873 započala slavnost 900letého výročí a chrám již opravený byl slavnostně vysvěcen (*Zprávy Jednoty svatovítské 1872, 51*).

VORLÄUFIGER BERICHT ÜBER DEN FUND DER ALTEN KÖNIGSGRUF IM CHOR DES VEITSDOMS AUF DER PRAGER BURG

Nach der Entdeckung der Pläne einer unbekanntenen Gruft im Chor des Veitsdoms von Architekt Josef Mocker aus den 70er Jahren des 19. Jh. im Archiv der Prager Burg haben wir uns für eine ausführliche Untersuchung in diesem Raum entschieden. In der ersten Etappe sollte festgestellt werden, ob sich unter dem Boden des Chors überhaupt ein Hohlraum oder ein Objekt befindet, und wie groß es ist. Zu diesem Zweck wurden geophysikalische Messungen durchgeführt, 2001, 2002 und 2003 verliefen mikrogravimetrische und thermometrische Messungen, ergänzt durch die elektromagnetische Methode, die jedoch wegen der Stahlkonstruktion des Altartisches nur beschränkt zur Anwendung kommen konnte. Alle Messungen bestätigten die Existenz eines Hohlraums unter dem Hauptaltar und dem Altartisch. Nach Konsultation der Autoren wurde eine geeignete Stelle ausgesucht, eine Bohrung durchgeführt und über einen über 4 m langen teleskopischen Arm eine Kamera in den Raum eingeführt. Beim Vermessen kam eine Kombination von Polarmethode mit Laser und 3D-Fotogrammetrie zur Anwendung.

Unter dem Chor befindet sich eine Gruft aus zwei West-Ost-orientierten Kammern. Die Ostkammer ist sehr unregelmäßig gebaut, am Gewölbeansatz ist ihre Ostwand 3,74 m lang, die Nordwand 4,63 m, Westwand 3,78 m und Südwand 4,71 m. Im Ostteil der Gruft schließen die Wände bis zu einer Höhe von ca. 1,9 m, d.h. zum Gewölbeansatz, einen stumpfen Winkel ein, weiter oben sind sie dann gerade. Der Gewölbescheitel liegt bei der Westwand 2,82 m über dem Boden, der sich nach Osten um 0,12-0,15 cm erhebt. Die Mauer besteht meist aus Sandstein- und Kalkquadern, die Ostwand zeigt stellenweise Ziegelwerk. Die Westkammer steht auf einem relativ regelmäßigen Grundriss; Ost- und Westwand sind zwischen 2,4-2,5 m breit, die Länge der Süd- und Nordwand beträgt 6,2 m. Die Süd- und Nordwand verbreitern sich nach oben. Das Mauerwerk besteht aus Kalkquadern, das Gewölbe ist wiederum aus Ziegelwerk. Beide Kammern sind großteils nur grob verputzt. In der Querwand befindet sich ein Durchgang, der beim jüngeren Umbau auf 90x110 cm verkleinert wurde, von der Westkammer führen drei Stufen in die Ostkammer. In beiden Kammern befinden sich in sekundärer Lage Skelettreste, Fragmente von Särgen und Teile von Verzierung.

Aus dem Studium der historischen Quellen geht hervor, dass es sich um jene Gruft handelt, die Karl IV. für seine Familie errichtete, die Mitglieder der Herrscherfamilien ließen sich darin bis ins 16. Jh. bestatten, als Rudolf II. im Hauptschiff eine neue Gruft erbauen ließ und auch die Reste seiner Vorgänger dorthin übertrug. Die alte Königsgruft diente für Bestattungen hochgestellter Geistlicher wahrscheinlich bis in das 18. Jh. Eindeutig sichtbar sind mehrere Umbauten, die Gegenstand des weiteren Studiums sein werden. Zuletzt wurde die Gruft zu Anfang der 70er Jahre des 19. Jh. im Zusammenhang der Bauarbeiten im Chor geöffnet. Damals geriet die Gruft auch in Vergangenheit, einziges bis heute erhaltenes Zeugnis ist Mockers Plan (Abb. 1-3) im Archiv der Prager Burg und eine kurze Erwähnung in den Nachrichten des Prager Dombauvereins von 1872/1873.

LITERATURA:

- Bravermanová, M. v tisku: Hroby králů a jejich příbuzných, Castrum Pragense 7.*
Bravermanová, M. - Lutovský, M. 2001: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů, Praha.
Pontanus a Braitenberg, G. B. 1608: Bohemia pia. Francophurti. Lib. 2, pag. 26.
Rulík, J. 1804: Náležitě vypsání hrobů královských a knížecích v hlavním kostele na hradě Pražském. Praha.
Ryneš V. 1944: Dóm svatovítský – národní české pohřebiště, Metropolitní chrám sv. Víta 1344-1944, 93-104.
Vlček, E. 1999-2000: Čeští králové I., II. Atlas kosterních pozůstatků českých králů a přemyslovské a lucemburské dynastie s podrobným komentářem a historickými poznámkami. Praha. Atlas kosterních pozůstatků českých králů Ladislava Pohrobka, Jiřího z Poděbrad a Habsburků pohřbených na Pražském hradě, Praha.
Zprávy Jednoty svatovítské 1872: Výroční zpráva Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském za správní rok 1872.

GEOFYZIKÁLNÍ PRŮZKUM K LOKALIZACI HROBKY V KATEDRÁLE SV. VÍTA V PRAZE

JAN MRLINA – ROMAN KŘIVÁNEK – ANTONÍN MAJER

Úvod

Geofyzikální metody představují jeden z nejdůležitějších nástrojů při archeologickém průzkumu. Jejich předností je neinvazivní aplikace bez zemních prací či jiného narušení prostředí. Tyto metody využívají rozdílných fyzikálních a geomechanických vlastností svrchní vrstvy zemské kůry a vyhledávaných archeologických objektů.

Široce aplikovanou metodou je magnetometrie, s jejíž pomocí bylo vymapováno mnoho historických objektů typu antických sídel, středověkých hradišť, či technických elementů, jakými jsou např. sklářské hutě (*Křivánek 1998; Bárta et al. 2003*). Z dalších metod se uplatňují v současnosti především georadar (GPR) a jiné elektromagnetické a geoelektrické metody, seismická měření, příp. termometrie. Pro výzkum různorodých typů historických podzemních dutin je velmi vhodnou metodou mikrogravimetrie (*Hašek – Unger 2001; Mrlina 2001a*).

Pro konkrétní případ průzkumu v katedrále Sv. Víta na Pražském hradě byly zvoleny mikrogravimetrie a termometrie jako metody, s nimiž lze proměřit celou zájmovou plochu chóru v prostoru omezeném ze tří stran schodištěm a na východní straně prvním stupněm oltáře. Doplňkově byla použita i metoda elektromagnetická, která však byla omezena železnou konstrukcí odkládacího stolu.

1. MIKROGRAVIMETRIE

JAN MRLINA

1.1. PRINCIP METODY

Gravimetrie je geofyzikální metoda, která se využívá ke studiu geologické stavby zemské kůry. Na základě měření tíhového zrychlení (tíže) lze usuzovat na změny hustot, a tím i horninových typů, které se liší právě svojí hustotou. Kupříkladu terciární vápence se pohybují okolo 2.20 g.cm^{-3} (např. okolí Luxoru v Egyptě), zatímco typické paleozoické vápence z Barrandienu v Čechách dosahují $2.72 - 2.75 \text{ g.cm}^{-3}$. Zásadním parametrem však není jen hustota, ale i velikost (objem) a hloubka anomálního tělesa.

Za extrémní případ s maximální možnou hustotní diferencí lze považovat prázdnou dutinu jakéhokoliv původu (jeskyně, kaverny, umělé objekty – sklepení, hrobky, podzemní chodby, podpovrchová důlní díla, apod.). Tyto objekty představují ideální cíl pro mikrogravimetrický průzkum a možnost lokalizace závisí na jejich velikosti a hloubce.

Výsledky mikrogravimetrie jsou v první řadě ovlivněny přesností měření. Za nejlepší přístroj je v současné době považován gravimetr LaCoste&Romberg D, srovnatelné výsledky poskytuje i Scintrex CG-3M. Měřenou jednotkou tíhového zrychlení je mikroGal (10^{-8} m.s^{-2}). Gravimetrická data se opraví o slapy (vliv Měsíce a Slunce), dále se eliminuje vlastní mechanický drift přístroje, jehož měřicí systém je velmi citlivý na vnější vlivy (atmosférický tlak, transport, mikroseismicita, atd.). Přesnost (chyba) měření s přístrojem LCR-D se pohybuje okolo 3 – 7 mGal.

Výše zmíněné podzemní dutiny se v datech projevují jako tíhová minima, jejichž amplituda a tvar závisí přímo na hustotní diferencí, velikosti a hloubce dutiny.

Gravimetrickým modelováním lze pak stanovit pravděpodobnou geometrii objektu, přestože tato úloha není jednoznačná. Za přednost gravimetrie ve srovnání s dalšími metodami (georadar, geoelektrické metody, seismické prozařování, atd.) při vyhledávání dutin lze považovat:

měření může provádět jeden operátor

odolnost proti významným rušivým faktorům (elektromagnetické pole, vodivé předměty, inženýrské sítě, nepříznivá geologická stavba – např. vodivé polohy či zóny), apod. bodová měření i v omezených prostorech, nepřístupných pro většinu ostatních geofyzikálních metod

Praktické výsledky mikrogravimetrie v archeologii dokumentoval již dříve *Blížkovský (1979)* z měření v kostele sv. Václava v Tovačově, další příklady z historických center českých měst uvádí *Mrlina (1999; 2001a)*. Experimentální měření v prostoru hrodek faraónů a královen prezentují *Issawy et al. (2001; 2002)*; v tomto případě byla realizována i kalibrační a referenční měření nad známými otevřenými hrodkami, která sloužila jako etalon pro průzkum dalších prostor. Teoretický tíhový účinek jako předpoklad k lokalizaci historických podzemních objektů mikrogravimetrickým měřením demonstroval *Mrlina (2001b)* na příkladu šachtových hrobů v Abusíru v Egyptě.

1.2. MIKROGRAVIMETRIE V KATEDRÁLE SV. VÍTA

Cílem mikrogravimetrického měření bylo zjistit, zda se v podzemí před oltářem nachází dutá prostora, která by mohla být hrobkou či kryptou. Pro průzkum byl využit gravimetr LaCoste&Romberg D-188 (Geofyzikální ústav AV ČR) s odečítací přesností 1 mikroGal ($1 \text{ mGal} = 10^{-8} \text{ g.cm}^{-2}$). Celkem bylo změřeno 75 bodů, z nichž většina tvořila síť $1.3 \times 1.3 \text{ m}$ (ve středech kamenných dlaždic), několik bodů bylo zaměřeno i na schodech a na úrovni normální podlahy katedrály jako referenční body. Standardní odchylka byla podle opakovaných měření cca 5 mGal. Rovněž byla provedena technická nivelace přístrojem Zeiss Ni025. Plocha se ukázala jako téměř vodorovná, s poklesem maximálně 10 mm od J k S.

Výpočtem byly určeny hodnoty tíhových anomálií pro všechny body. S ohledem na komplikované prostředí (vyvýšená plošina, sloupy, schodiště, apod.) byl proveden výpočet rušivého efektu těchto útvarů, především rozdílu normální úrovně podlahy katedrály a vyvýšené plochy průzkumu. Ukázalo se, že efekt rychle klesá směrem do středu plochy a nepředstavuje zásadní problém pro vyhodnocení dat. S ohledem na velmi malý rozsah plochy, nebyly zavedeny korekce na zeměpisnou šířku.

V mapě tíhových anomálií byla na první pohled zjevná výrazná negativní anomálie s centrem na severojižním profilu $X = 7.8$ v metrži $Y = 2.6 - 5.2 \text{ m}$ (počátek souřadnic je v JZ rohu plochy). Anomálie má osu zhruba $Z - V$, tíhové hodnoty v tomto směru klesají od +10 do -60 mGal. V jv. rohu plochy se anomálie rozšiřuje v pozvolném gradientu, zatímco v sv. části je velmi ostře omezena u bodu 7.8/5.2. Směrem k Z se anomálie zužuje a je zdánlivě ukončena mezi profilem 0 a 1.3. Pozoruhodné je zúžení (či přerušování) anomálie na úrovni profilu 3.9, ale především na úrovni 6.5. Uvedená anomálie může být projevem podzemní dutiny.

S cílem lépe identifikovat tvar anomálie byla provedena separace tíhového pole na lineární trend a reziduální anomálie, které jsou prezentovány na *obr. 4*. Je zřejmé, že anomálie má vcelku pravidelný obdelníkový tvar s oscilacemi kontur, jež mohou být způsobeny nehomogenitami ve stavbě. Pokud se skutečně jedná o hrobku, mohou takové

záhyby představovat i zdivo, oddělující její jednotlivé části. Na základě rozdílných amplitud (více než 30 mGal před oltářem, 20 – 25 mGal ve směru od oltáře) lze případně očekávat i nestejnou hloubku stropu, přičemž nejbližše povrchu by byl prostor cca 2m před schody oltáře. Anomálie je mírně posunuta k jihu od osy oltáře a celé zkoumané plochy, a to zvláště část v prostoru přímo před oltářem, jak je naznačeno červenými konturami.

Na profilu $X = 7.8$ byl proveden kvantitativní výpočet s cílem určit možné rozměry a hloubku podzemního objektu. Tíhové anomálii dobře odpovídala dutina šířky cca 3.5m a výšky 2.5 m, přičemž hloubka stropu byla se může pohybovat v rozmezí 1 – 2 m. Uvedené parametry je nutno pokládat za jedno z možných řešení s ohledem na nejednoznačnost interpretace tíhové anomálie bez jiné opěrné informace.

1.3. ZÁVĚR

Realizovaná mikrogravimetrická měření byla zpracována do mapy tíhových anomálií a reziduálních anomálií. Byla zjištěna výrazná negativní indikace, jejímž zdrojem může být dutý podzemní prostor. Teoretické modelování tíhového efektu takového prostoru vyústilo ve stanovení geometrie prostoru se stropem v hloubce okolo 1.5 m. Je však nezbytné brát do úvahy jak úroveň chyby měření, tak především nejednoznačnost kvantitativní interpretace tíhových dat v případě, že není k dispozici další opěrná informace. Hlavním výsledkem je tedy zjištění deficitu hmot (dutiny ?) v centru zkoumané plochy, který je orientován východ - západ.

2. ELEKTROMAGNETICKÁ MĚŘENÍ

ROMAN KŘIVÁNEK

Průzkum zájmové plochy cca 10x8m proběhl v roce 2001. Pro bezkontaktní elektromagnetické měření zdánlivé vodivosti a zdánlivé magnetické susceptibility bylo využito aparatury pro mělké dipólové elektromagnetické profilování (DEMP) EM-38b, Geonics. Měření zdánlivé vodivosti v síti 1x1m bylo provedeno s vertikálně i horizontálně orientovanými cívkami umožňujícími sledovat 2 různé hloubkové úrovně (maximální hloubkový dosah do 1m resp. do 0,5 m). Díky omezenému prostoru průzkumu s řadou nepřemístitelných kovových materiálů jak v bezprostředním okolí (kovové mříže) tak na západnější části sledované plochy (železné pilíře kamenného stolu) bylo nutné počítat s výraznými rušivými vlivy, které nebylo možné ovlivnit. V obou výsledcích měření zdánlivé vodivosti proto na západnější části sledované plochy nebylo reálné kromě výrazného rušivého projevu kovů rozlišit méně výrazné anomálie vodivosti jiného původu. V tomto prostoru nebylo elektromagnetickým průzkumem možné ověřit pravděpodobné západní pokračování dlouhé a členěné hrobky. Ve východní podstatně méně rušené části sledované plochy před dřevěnými schody k oltáři však již můžeme ve výsledcích obou variant měření identifikovat různě výrazné anomálie nízkých zdánlivých vodivostí. Více výrazné anomálie nízkých vodivostí vytvářející až 2 paralelní linie S-J směru jsou rozlišitelné ve výsledcích měření s hloubkovým dosahem do 1m (vertikálně orientované cívky). Tyto anomálie s náznakem až pravoúhlého zalomení se při srovnání s plány architekta Mockera nacházejí v prostoru, kde by měla pokračovat východnější část jedné hrobkové komory. Plocha nízkých hodnot zdánlivých vodivostí pak pravděpodobně detekuje část nezaplněného prostoru předpokládané hrobky. Linie nejnižších hodnot

zdánlivých vodivostí by mohly představovat i průběh části obvodového zdiva hrobky. Ve výsledcích měření s hloubkovým dosahem pod 0,5m (horizontálně orientované cívky) pak již rozsáhlejší plocha nízkých zdánlivých vodivostí z výše komentovaného měření (s větším hloubkovým dosahem) není rozlišena. Nízkými hodnotami zdánlivé vodivosti zde můžeme vyčlenit pouze několik menších torzovitých ploch. Ze srovnání 1. a 2. elektromagnetického měření můžeme proto usuzovat, že hloubka nezaplňného prostoru v této části hrobky bude pravděpodobně menší než 1 m, nebude však zřejmě také menší než 0,5 m.

Měření zdánlivé magnetické susceptibility v síti 0,5x0,5m bylo realizováno s vertikálně orientovanými cívkami pouze na nerušené východnější části plochy před oltářem. Na ploše se podařilo rozlišit výraznou anomálii vysoké zdánlivé magnetické susceptibility. Nejvyšší hodnoty zdánlivé magnetické vodivosti jsou koncentrované ve směru S-J, nižší hodnoty pak naznačují další vybočení cca 2m dlouhé anomálie ku oltáři ve směru V-Z. Při hloubkové dosahu do 1m a srovnání s plány architekta Mockera i výsledky měření zdánlivé vodivosti můžeme předpokládat, že v rámci většího vnitřního nezaplňného prostoru východnější hrobové komory se může nacházet koncentrovaný výrazněji magnetický materiál, nejpravděpodobněji blíže nespecifikovatelný druh kovového materiálu. Z dosavadních poznatků průzkumu a umístění anomálie vůči dalším výsledkům měření se můžeme pouze velice předběžně dohadovat, že se může jednat jak o projev objektu z kovového materiálu nebo objektu či dokonce různě orientovaných objektů obsahujících částečně i kovové/tepelně namáhané materiály (v úvahu přichází více možností jako kupř. kovové obložení menších objektů, sarkofág z kovu, kovové dveře, zábradlí či jiné vnitřní vybavení, kovový rám dveří mezi hrobovými komorami, kovový materiál při stropu komory, ale také konstrukce z vypálených cihel apod.). Jednoznačnější odpověď na zdroj výrazné magnetické anomálie uvnitř hrobové komory by mohlo dát až ověření nezaplňného objektu zapuštěnou mikrokamerou.

4. TERMOMETRICKÁ MĚŘENÍ

ROMAN KŘIVÁNEK – ANTONÍN MAJER

Vícenásobně opakovaný průzkum zájmové plochy proběhl v letech 2001, 2002 a 2003. Při měření změny teploty bylo využito dvou odlišných typů aparatur. V roce 2001 bylo využito pro bezkontaktní infratermometrické měření (Majer) teploměru TM-908. Měření v síti 0,5x0,5m byla monitorována teplota dlažby na kruhové ploše o průměru 7,5 cm. V letech 2001 až 2003 bylo také v různých ročních obdobích využito kontaktního termometrického měření (Křivánek) teploměry Greisinger GTH 1160. Měření v síti 1x1 a 0,5x0,5m byla sledována teplota povrchu kamenné dlažby, experimentálně také teplota ve spárách mezi dlaždicemi. Oproti elektromagnetickým měřením byla měření teplotních změn méně ovlivněna rušivými vlivy. Některé změny teploty v průběhu měření bylo možné eliminovat pomocí kontrolních měření na referenčních bodech či profilech. Určitý rušivý trend ve změnách teplot nebylo možné u některých měření odstranit při okrajích ploch nad otevřenými schodišti a v místě kamenného stolu, při infratermometrickém měření se kupř. ve výsledcích projevíly navíc dvě protažené kladné teplotní anomálie (jižně kamenného stolu a při rohu dřevěného schodiště před oltářem), které budou jiného zřejmě recentního původu (kupř. vliv údržby dlažby či jiné zahřátí povrchu před zahá-

jením měření). Při několika termometrických měřeních byla proto také západní část sledované plochy s kamenným stolem vynechána. Ačkoli nebyly vždy zkoumány stejně velké plochy, projev nezaplňených prostor je ve více výsledcích měření ve stejném ročním období dosti podobný. Při bezkontaktním infratermometrickém i kontaktním termometrickém měření v zimním období byly registrovány nejvýraznější vždy kladné teplotní anomálie hodnot 1,2 až 1,5 stupně C. I když tvar, velikost ani amplituda teplotní anomálie není vždy totožná, můžeme zde opakovaně registrovat již od východního okraje sledované plochy (před oltářem) probíhající plošně rozsáhlou kladnou teplotní anomálii délky až 6-7 m, šířky do 3 m, protaženou ve směru V-Z. Méně homogenní pás vyšších teplot stejného protažení byl identifikován ve stejném ročním období rovněž při experimentálním teplotním měření ve spárách mezi jednotlivými dlaždicemi podlahy. Srovnáme-li termometrické výsledky s plány architekta Mockera, prostor detekované kladné teplotní anomálie se opět dobře shoduje s umístěním hrobky a můžeme předpokládat, že se bude jednat alespoň částečně o prostor dutý, nezaplňený. Z termometrických měření však již nelze spolehlivě potvrdit přesné situování půdorysu protažené hrobky nikoli ve V-J ose katedrály (jak to spíše vypadá na výsledcích termometrie), ale její posunutí více k jihu (jak byla zaznamenána v plánech). Zjištěné variace nehomogenní kladné teplotní anomálie při bezkontaktním infratermometrickém i podrobném kontaktním termometrickém měření v roce 2003 pak mohou naznačit i předpokládané vnitřní členění hrobky. Při bodovém termometrickém měření v letním období byly nad nezaplňeným prostorem členěné hrobky zaznamenány nízké hodnoty teploty, plošné termometrické měření v letním období by nepochybně poskytlo rovněž spolehlivou identifikaci hrobky zápornou teplotní anomálií. Výsledky dalšího termometrického průzkumu na jaře 2002 pak při nízké variabilitě měřených hodnot poukázaly na omezené možnosti (až nemožnost) detekce hrobky při teplotním vyrovnání podmínek v katedrále a uvnitř hrobky. Nezaplňený prostor bude obtížné termometricky vymezit v podstatné části jara i podzimu, za vhodnější roční období pro termometrický průzkum lze považovat zimu nebo léto.

GEOPHYSICAL SURVEY IN THE ST. VITUS CATHEDRAL

(SUMMARY)

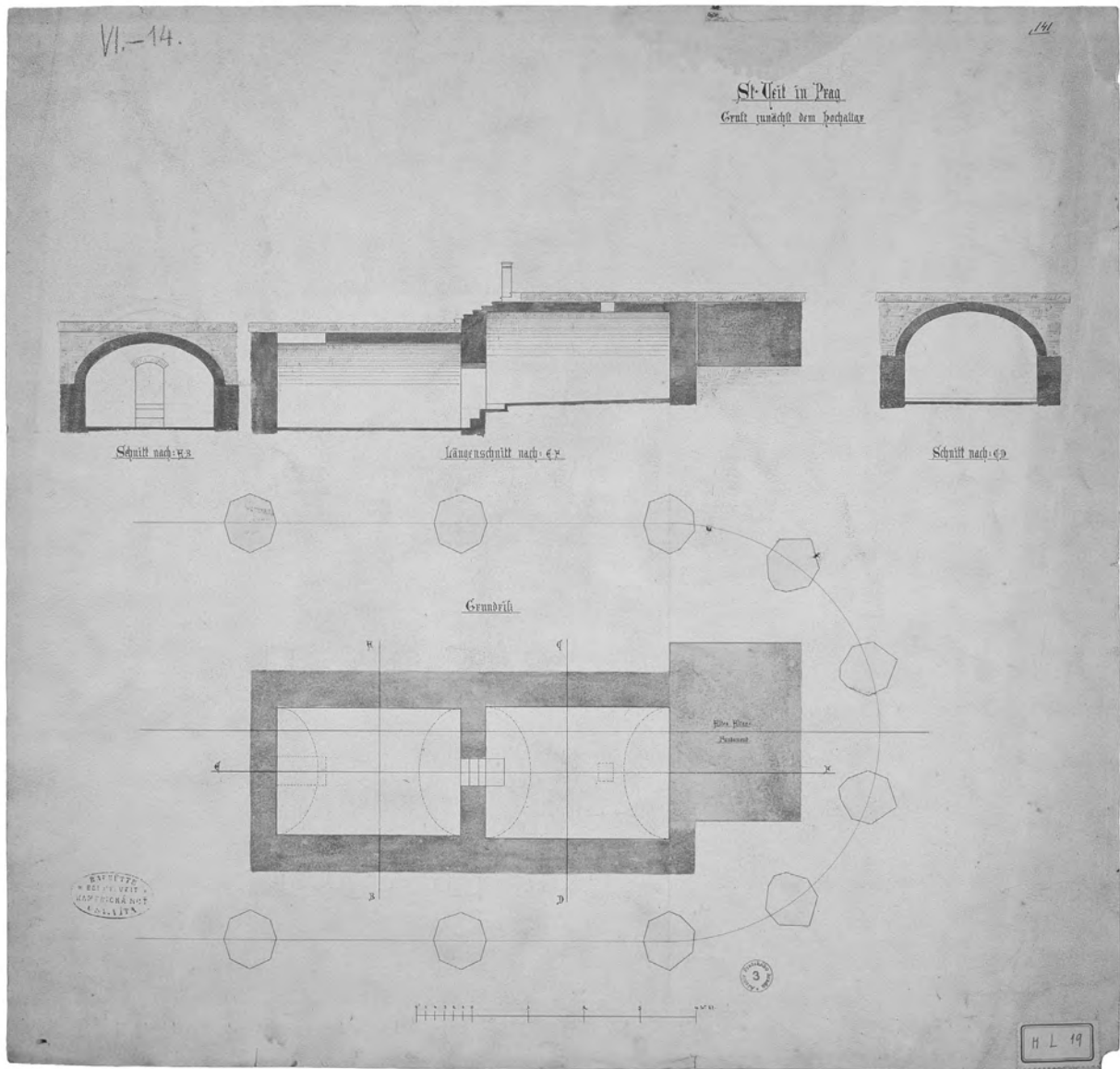
From the point of view of the applicability of geophysical techniques, there were some restrictions on the site. In case of microgravimetry, the "topographic" effect of the platform elevation had to be considered. Elevated surface of the floor, limited by staircases from three sites, may have also some side effect on the thermometric data due to the warming and cooling of the ground. However, the most significant limitations were experienced during the electromagnetic and magnetic susceptibility surveys due to metal objects inside or above the floor. All measurements had to be adjusted with respect to high tourist activity in the cathedral.

Microgravity survey was carried out with a LaCoste&Romberg Model D gravity meter. This instrument was used already before in archaeological investigations focused on underground voids (tombs) detection. About 75 points were measured, mostly in the 1.3 x 1.3m grid, with RMS error 5 microGal. Elevation of the points was calculated from the levelling measurements with maximum difference of 10 mm in the whole platform. A few points were measured on the stairs and on the surrounding normal floor level for reference. Corrections were evaluated for the gravity effect of the floor level differences, stairs and pillars. The latitude correction for the earth flattening was not considered with respect to the very limited size of the area.

The resulting gravity anomaly map indicated a negative anomaly. For more precise definition of the anomaly, the residual separation process was applied. The anomaly is located in front of the altar and it is prolonged in the E-W direction. The maximum amplitude anomaly about 30 microGal ($1 \text{ microGal} = 10^{-8} \text{ m.s}^{-2}$) in the second profile from the altar was selected for tentative 3D simple body modelling. It was found that a rectangular object of 3.5m width, 2.5m thickness and about 1.5m depth of its ceiling is fitting the measured data. The steeper gravity gradient at the northern side of this anomaly can indicate even shallower position of a void. With respect to the detailed shapes of the residual anomaly, a more complex geometry of the underground object cannot be excluded, with vertical changes of the ceiling and floor, as well as the presence of some walls separating the void into more chambers.

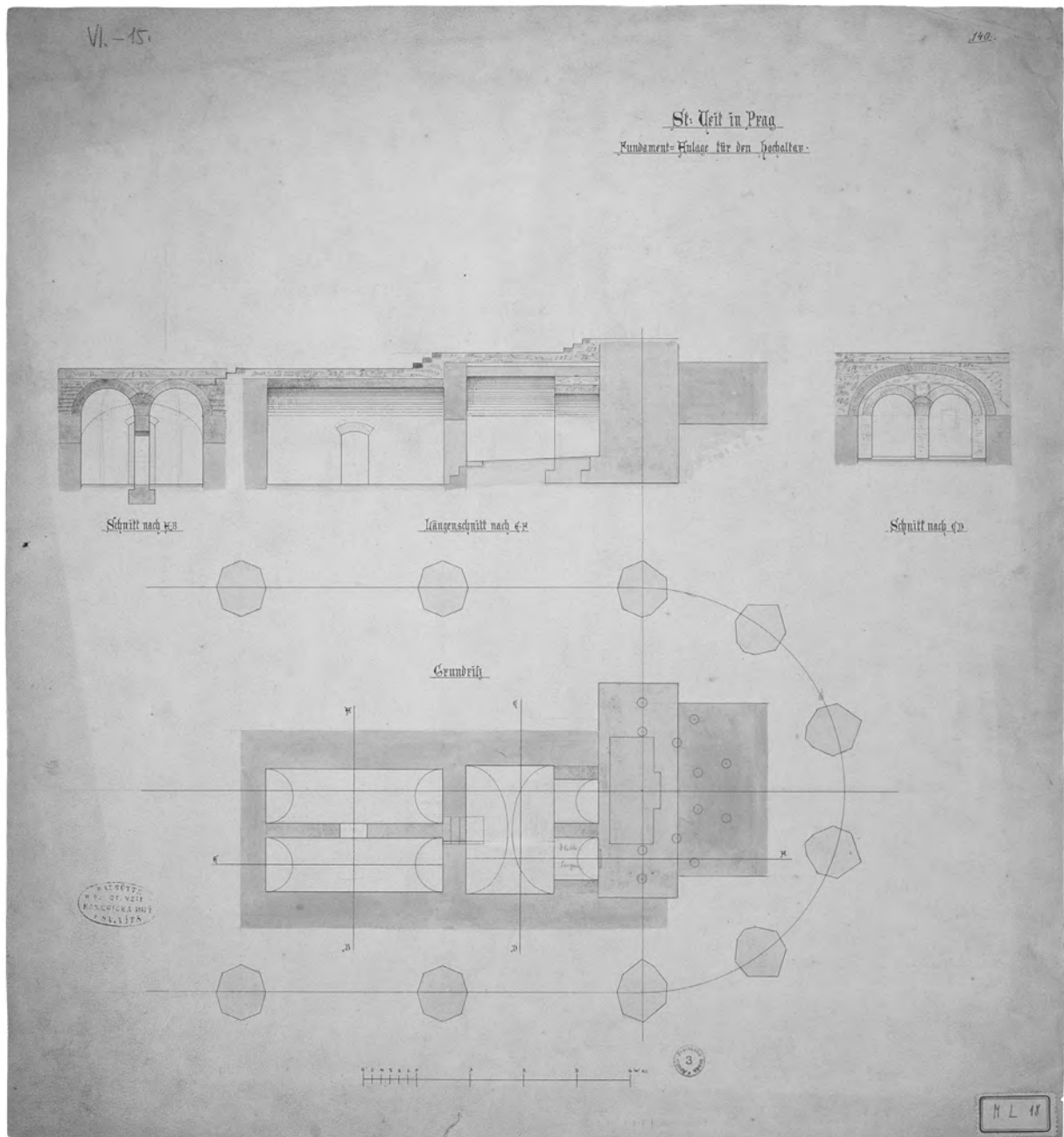
LITERATURA:

- Bachratý, J. - Glisniková, V. 2001:* Uplatnění geofyzikálních metod při stavebně historických průzkumech v České republice, in R.Nekuda - J.Unger (eds): Ve službách archeologie II., 7-10.
- Bárta, M. - Brůna, V. - Křivánek, R. 2003:* Research at South Abusir in 2001-2002 - methods and results, Památky Archeologické XCIV, 49-82.
- Bližkovský, M. 1979:* Processing and applications in microgravity surveys, Geophysical Prospecting 27, 4, 848-861.
- Hašek, V. - Unger, J. 2001:* Geofyzikální prospekce při archeologickém výzkumu hrobek a krypt, in R.Nekuda - J.Unger (eds): Ve službách archeologie II., 87-111.
- Křivánek, R. 1998:* Příklady využití geofyzikálních metod při průzkumu i výzkumu různých typů archeologických lokalit v Čechách, in P. Kouřil - R. Nekuda - J. Unger (eds): Ve službách archeologie. Sborník z konfer. „Přírodovědné metody v archeologii“, Kravsko 1998, 177-197.
- Mrlina, J. 1999:* Repeated gravity measurements for engineering geology, in The Role of Seismology and Engineering geophysics in Geological Investigations, Kaláb, Z. (ed.), Inst. of Geonics AS CR, Ostrava, 95-101.
- Issawy, E. A. - Tealeb, A. A. - Mrlina, J. - Radwan, A. H. - Hassan, G. S. - Sakr, K. O. 2001:* Micro-gravity studies in archaeo-prospecting of the Valley of the Kings, Luxor, Egypt, Bulletin (NRIAG), Geophysics (B), Cairo, 201-212.
- Issawy, E. A. - Mrlina, J. - Radwan A. H. - Hassan, G. S. - Sakr, K. O. 2002:* Tomb of Nefertari signature in micro-gravity observations in the Valley of the Queens, Luxor, Egypt, NRIAG Journal of Geophysics, Vol. 1, No.1, 23-32.
- Mrlina, J. 2001a:* Microgravimetry in archaeological investigations, In Service to Archaeology III., Brno, 137-143.
- *2001b:* Can unknown objects be discovered by microgravity survey in the archaeological concession in Abusir, Egypt ?, In Service to Archaeology III., Brno, 144-146.

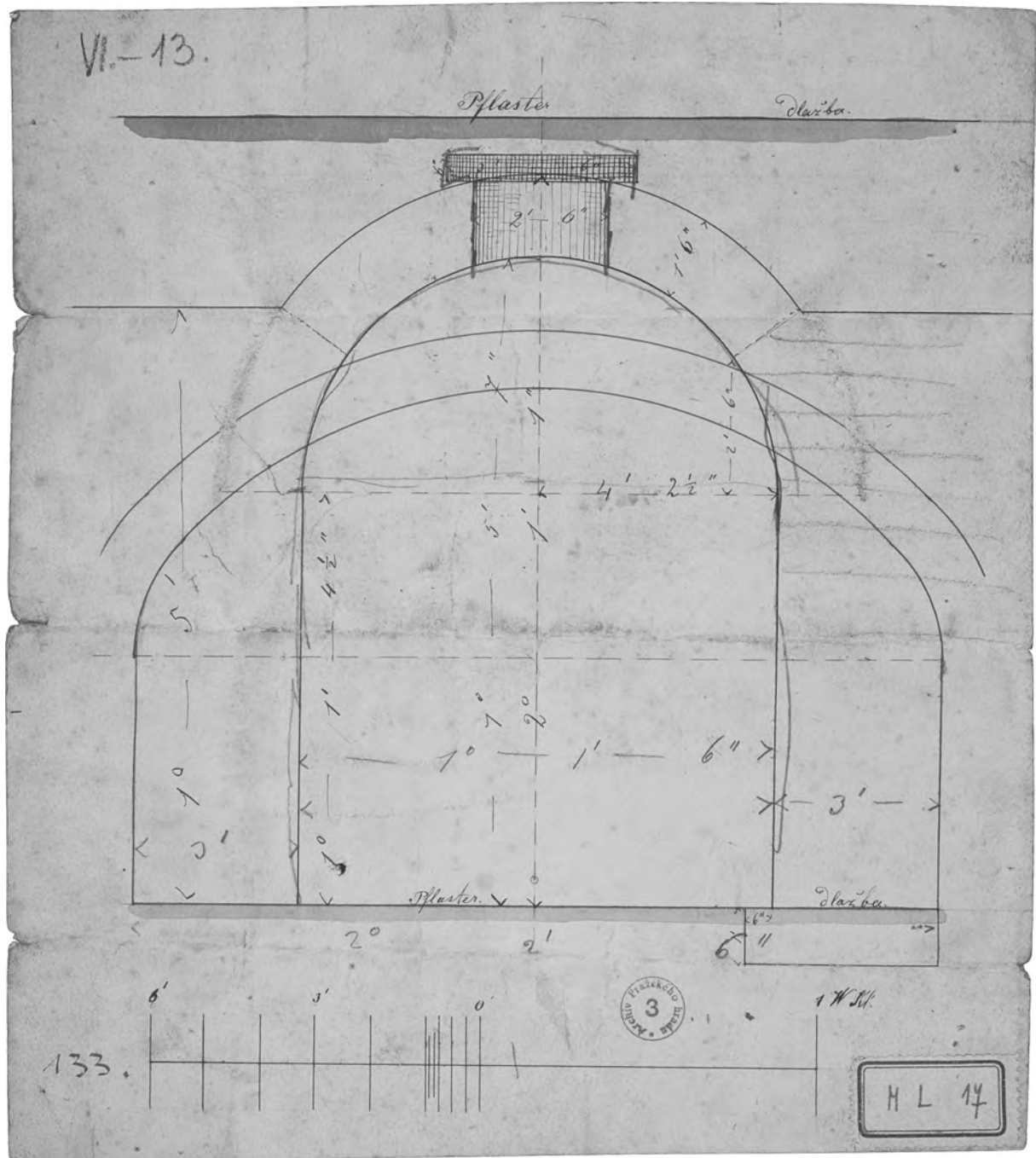
Obr. 1: Püdorys hrobky a řez hrobkou v chóru katedrály sv. Víta (dokumentace stavu?), Josef Mocker, APH Fond Jednota, sign. M L/19.

Abb. 1: Grundriss und Schnitt durch die Gruft unter dem Chor des Veitsdoms (Dokumentation des vorgefundenen Bauzustandes?), Josef Mocker, Archiv der Prager Burg, Fond des Prager Dombauvereins, Sign. M L/19.

Obr. 2: Půdorys hrobky a řez hrobkou v chóru katedrály sv. Víta (návrh na rekonstrukci?), Josef Mocker, APH Fond Jednota, sign. M L/18.

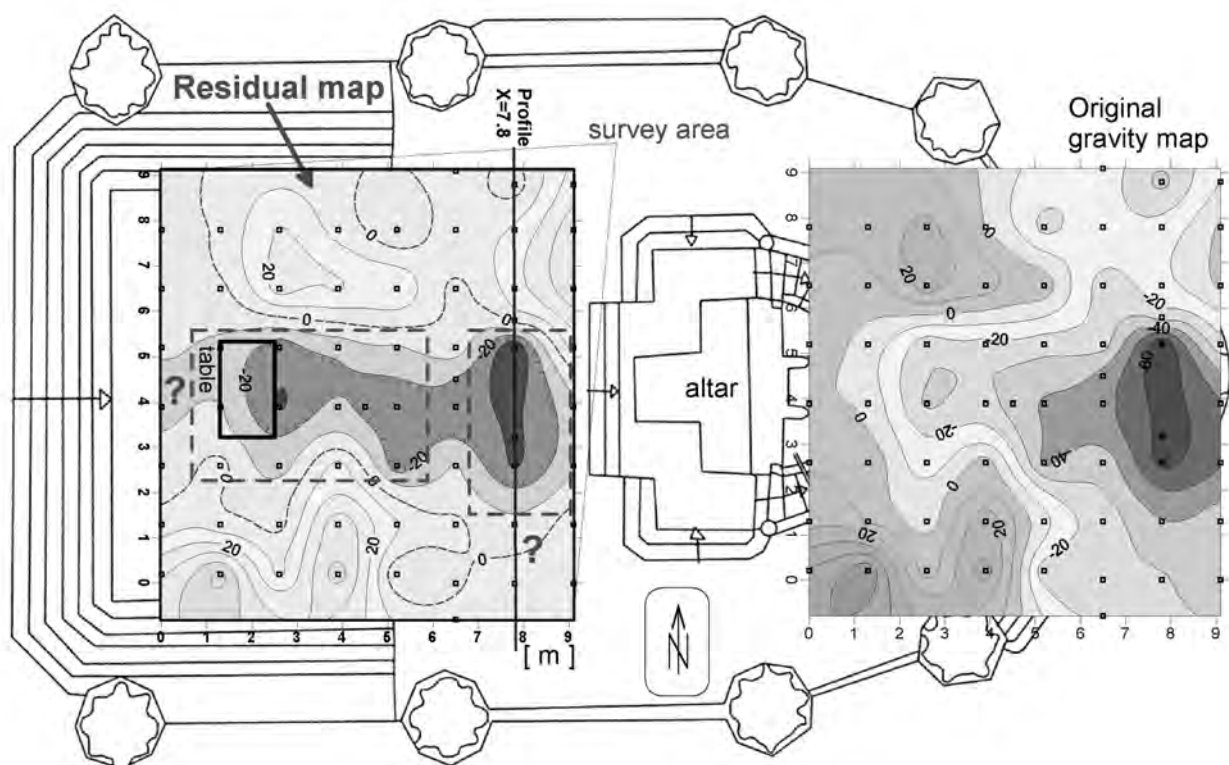
Abb. 2: Grundriss und Schnitt durch die Gruft unter dem Chor des Veitsdoms (Dokumentation des vorgefundenen Bauzustandes?), Josef Mocker, Archiv der Prager Burg, Fond des Prager Dombauvereins, Sign. M L/18.

Obr. 3: Řez hrobkou v chóru katedrály sv. Víta, výkové pomry kleneb jednotlivých komor, Josef Mocker, APH Fond Jednota, sign. M L/17.

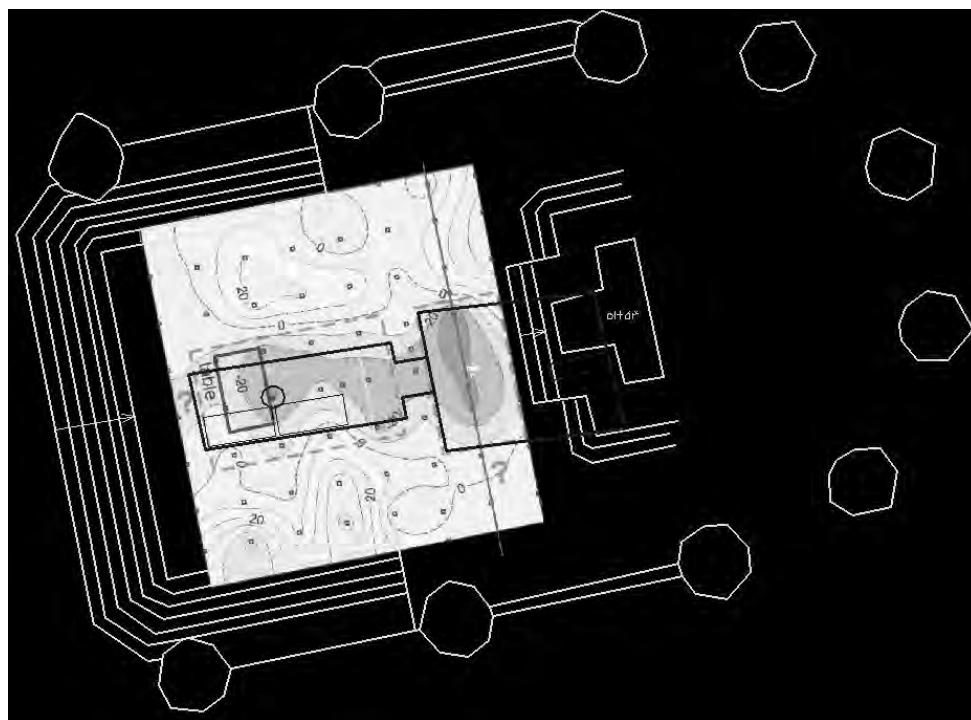
Abb. 3: Schnitt durch die Gruft unter dem Chor des Veitsdoms, Höhenverhältnisse der Gewölbe einzelner Kammern, Josef Mocker, Archiv der Prager Burg, Fond des Prager Dombauvereins, Sign. M L/17.

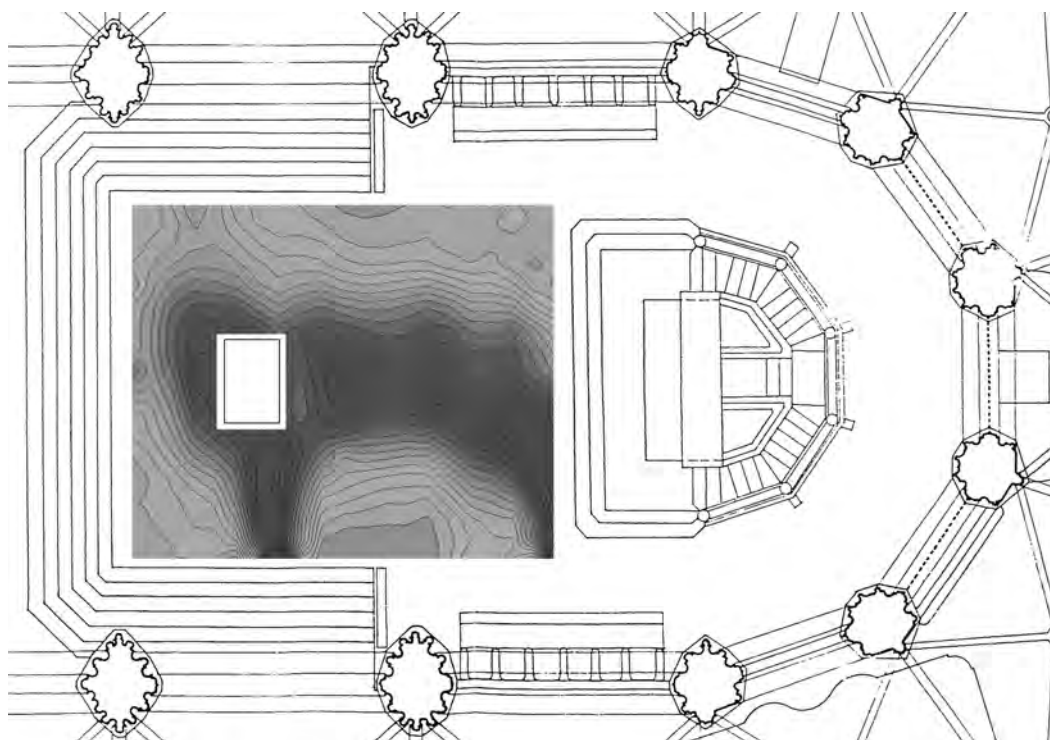
Obr. 4: Mikrogravimetrie – mapa reziduálních tíhových anomálií ve skutečné poloze realizovaného měření (vlevo). Červeně jsou zobrazeny kontury předpokládaných podzemních prostor, modře interpretační profil $X=7.8$. Pro porovnání je zobrazena i původní tíhová mapa dle naměřených dat (vpravo).

Abb. 4: Mikrogravimetrie – Plan der residualen Schwereanomalien in der tatsächlichen Lage der Messungen (links). Rot sind die Konturen der vorausgesetzten unterirdischen Räume, blau das Interpretationsprofil $X=7.8$. Zum Vergleich sind auch die ursprünglichen Schwereanomalien der gemessenen Daten (rechts) abgebildet.

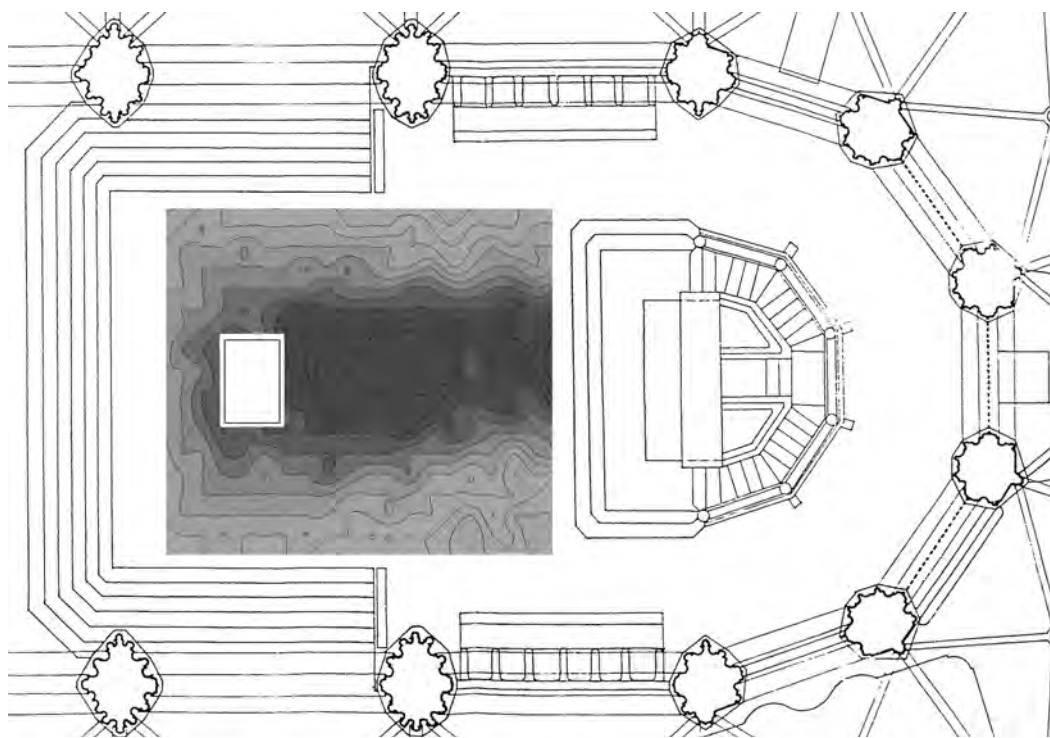
Obr. 5: Mikrogravimetrie – mapa reziduálních tíhových anomálií ve skutečné poloze realizovaného měření – porovnání s půdorysem hrobky.

Abb. 5: Mikrogravimetrie – Plan der residualen Schwereanomalien in der tatsächlichen Lage der Messungen – Vergleich mit dem Grundriss der Gruft.

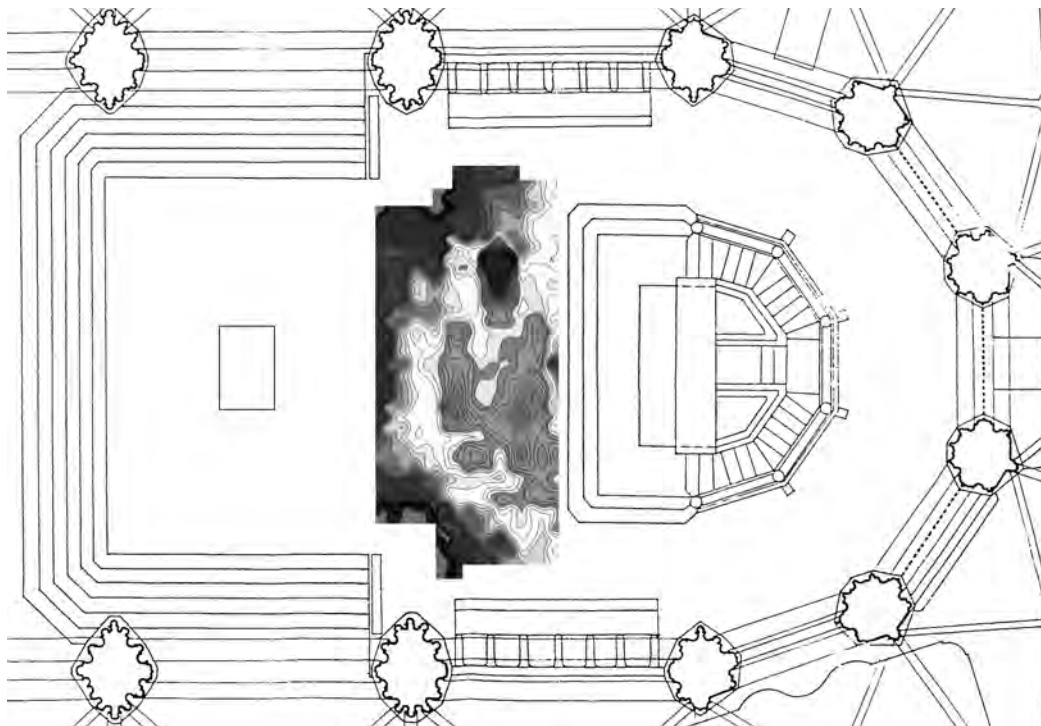
Obr. 6: Výsledek infrathermometrického měření v katedrále sv. Víta s rozlišením vyšších teplot nad prostorem hrobky (Majer - podzim/zima 2001).

Abb. 6: Ergebnisse der infrathermometrischen Messungen im Veitsdom mit Unterscheidung größeren Temperaturen im Raum der Gruft (Majer - Herbst/Winter 2001).

Obr. 7: Výsledek kontaktního termometrického měření v katedrále sv. Víta s rozlišením vyšších teplot nad prostorem hrobky (Křivánek - podzim/zima 2003).

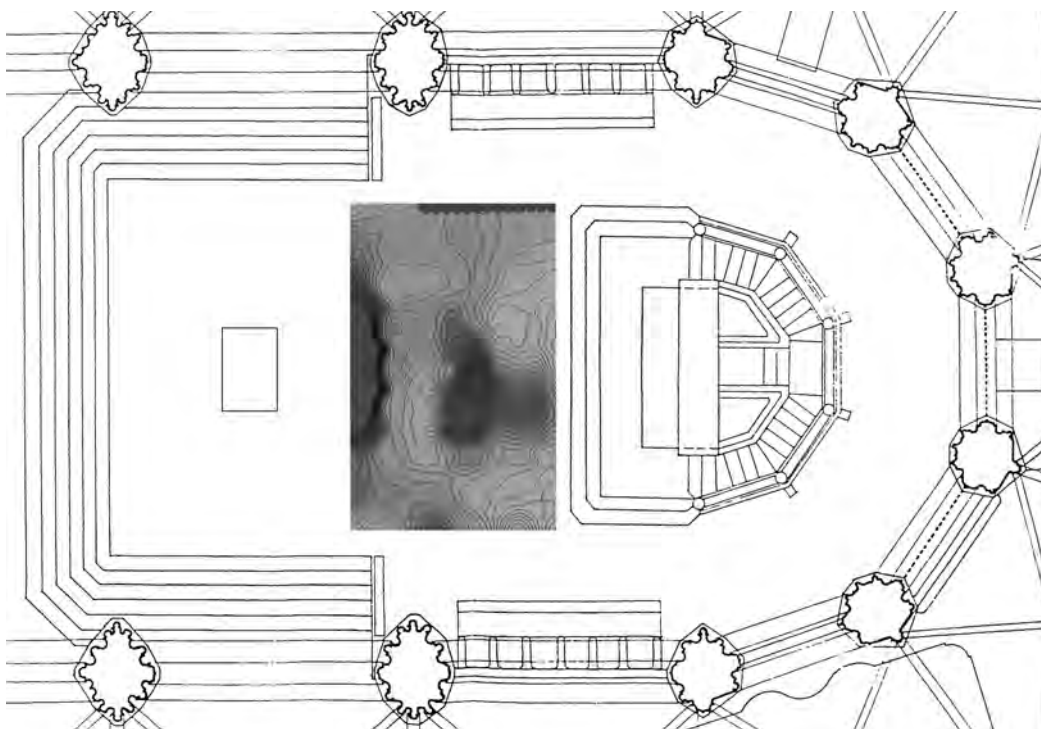
Abb. 7: Ergebnisse der thermometrischen Kontaktmessungen im Veitsdom mit Unterscheidung der größeren Temperaturen im Raum der Gruft (Křivánek - Herbst/Winter 2003).

Obr. 8: Výsledek měření zdánlivé měrné vodivosti v katedrále sv. Víta s pravděpodobným rozlišením části obvodového zdiva (příček) nad částí hrobky před oltářem (Křivánek 2001).

Abb. 8: Ergebnisse der Messungen der scheinbaren Leitfähigkeit im Veitsdom mit wahrscheinlicher Unterscheidung von Teilen der Umfassungsmauer (Wände) über dem Teil der Gruft vor dem Altar (Křivánek 2001).

obr. 9. Výsledek měření zdánlivé magnetické susceptibility v katedrále sv. Víta s pravděpodobným rozlišením kovů uvnitř hrobky před oltářem (Křivánek 2001).

Obr. 9: Výsledek měření zdánlivé magnetické susceptibility v katedrále sv. Víta s pravděpodobným rozlišením kovů uvnitř hrobky před oltářem (Křivánek 2001).

Abb. 9: Ergebnisse der Messungen der scheinbaren magnetischen Suszeptibilität im Veitsdom mit der wahrscheinlichen Unterscheidung von Metallen im Teil vor dem Altar (Křivánek 2001).

nadmořská
výška
(Bpv)

podlaha chóru

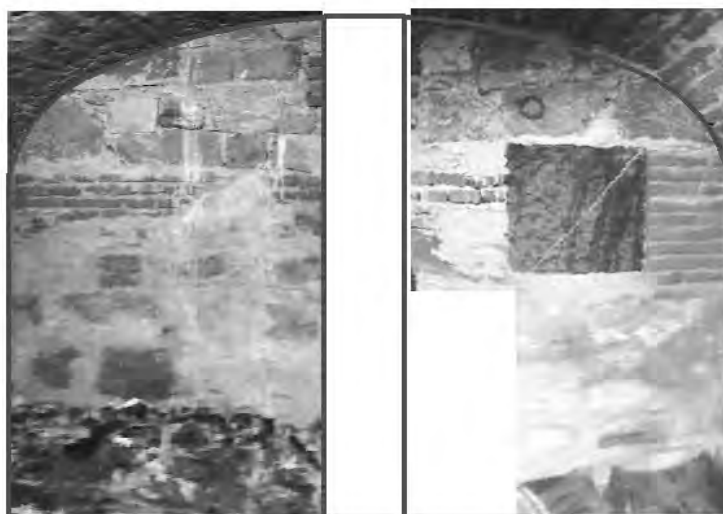
259.00

258.00

257.00

256.00

255.00

Obr. 10: Pohled na východní stěnu východní krypty, ortofoto Geo.cz.
Abb. 10: Blick auf die Ostwand vor der Ostkrypta, Orthofoto Geo.cz.

Obr. 11: Pohled na východní stěnu východní krypty, foto Geo.cz.
Abb. 11: Blick auf die Ostwand der Ostkrypta, Foto Geo.cz.

Obr. 12: Pohled do jihovýchodního rohu – schrány na ostatky, viscerální nádoba, oválná kovová nádoba s víkem, foto Geo-cz.

Abb. 12: Blick in die Südostecke – Reliquenschreine, viscerální Gefäß, ovales Gefäß mit Deckel, Foto Geo-cz.

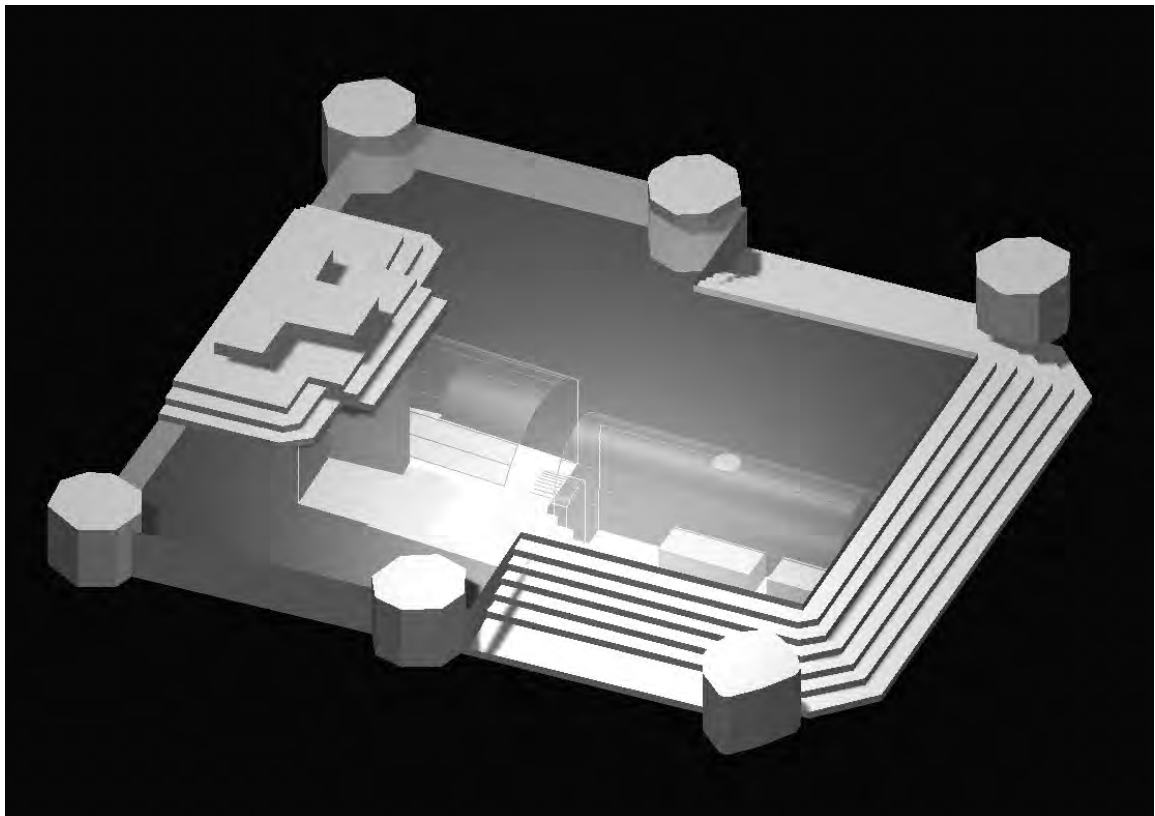
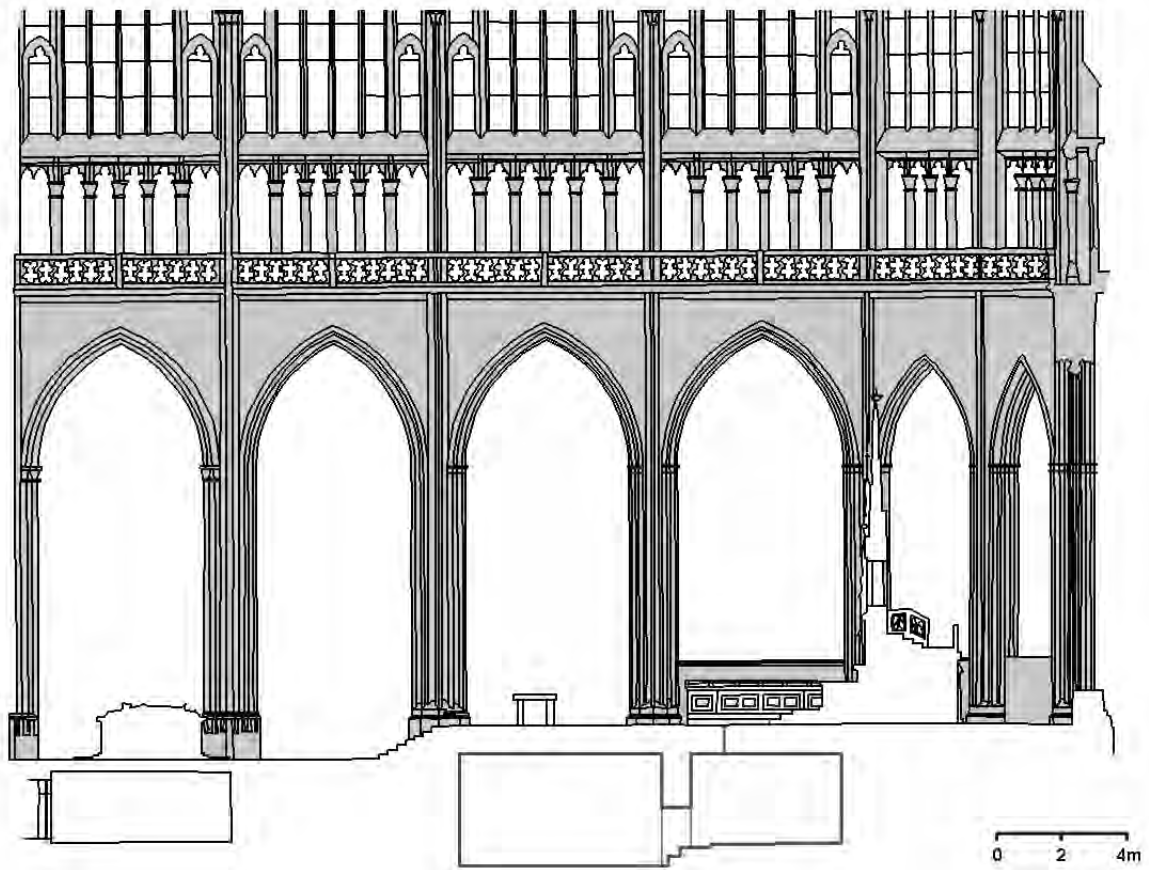

Obr. 13: Pohled na severní stěnu, fragmenty rakví, foto Geo-cz.

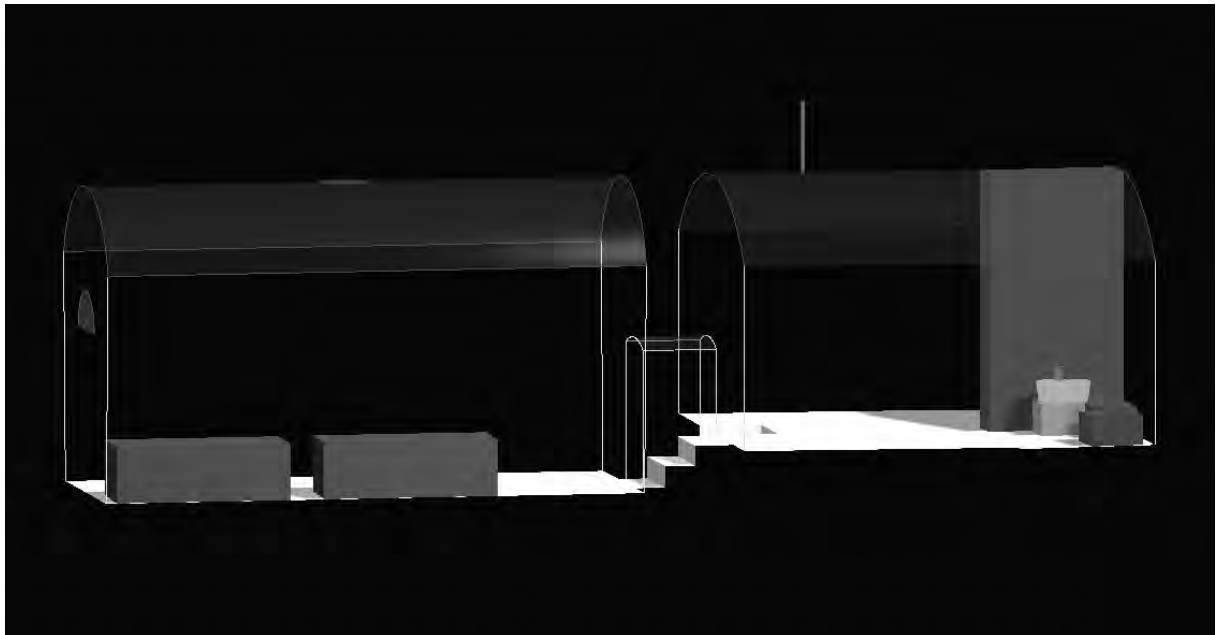
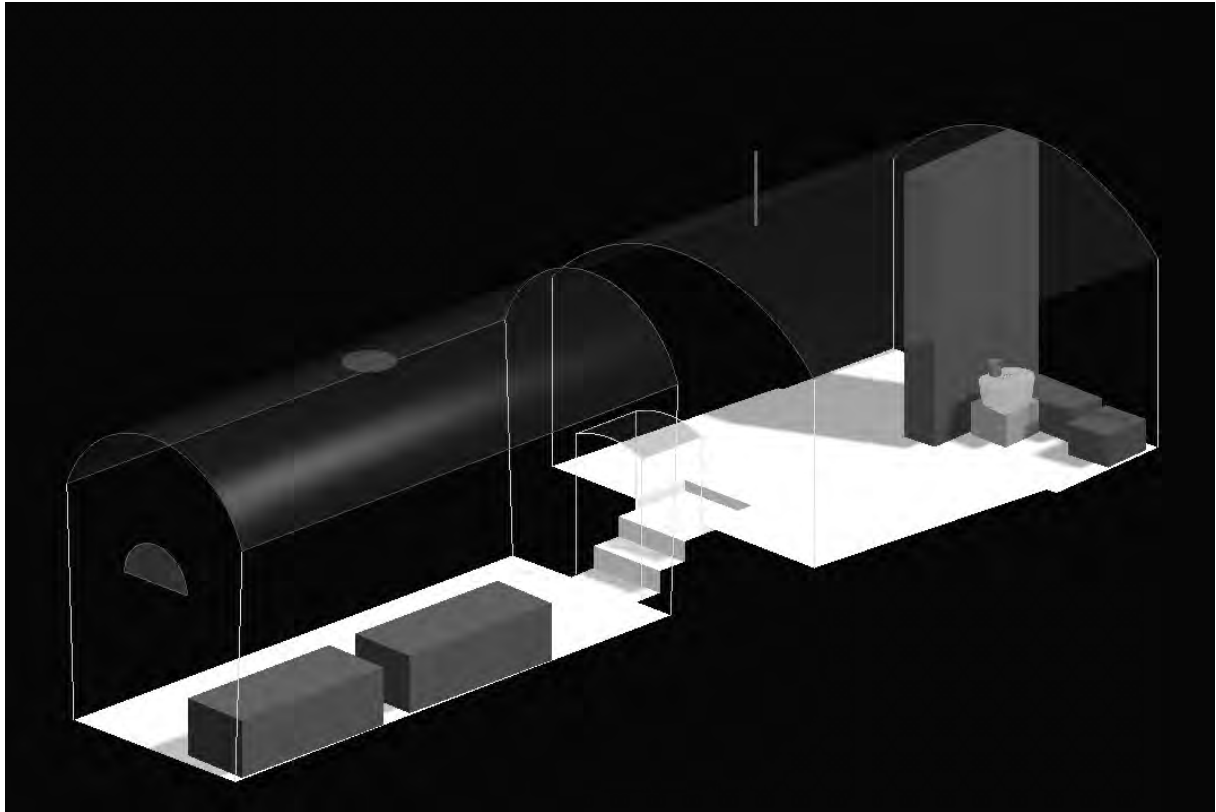
Abb. 13: Blick auf die Nordwand, Fragmente von Särgen, Foto Geo-cz.

VÝZKUM V PROSTORU PRAŠNÉHO MOSTU NA PRAŽSKÉM HRADĚ V ROCE 2001

GABRIELA DUBSKÁ

1. ÚVOD – PŘÍČINY VÝZKUMU

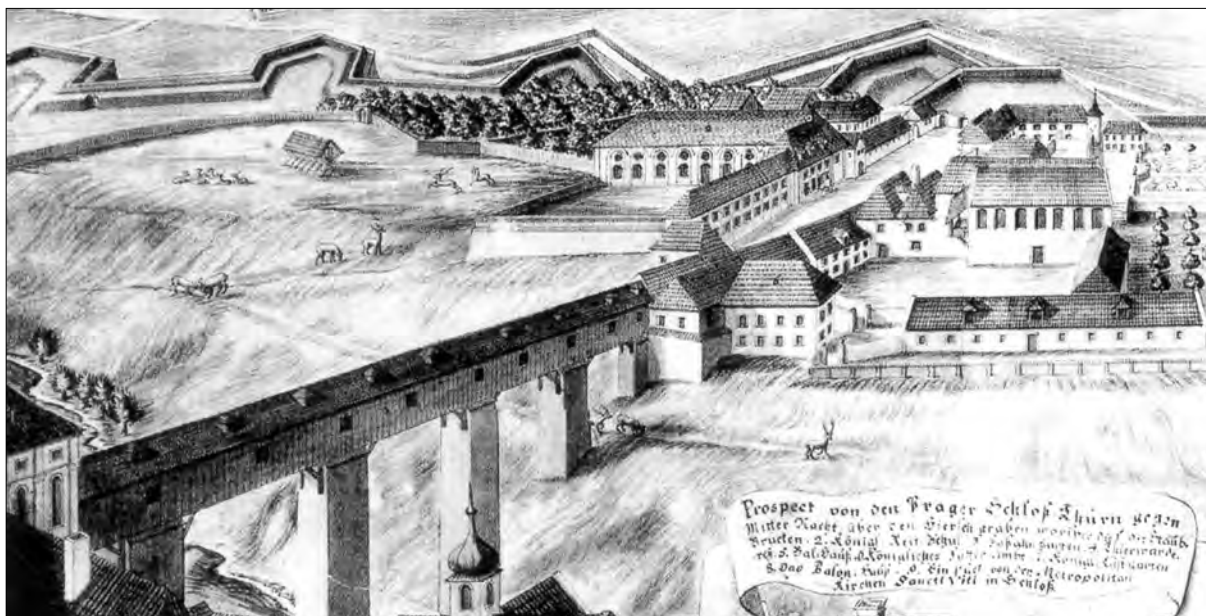
Od dubna do listopadu roku 2001 probíhal záchranný archeologický výzkum v prostoru Prašného mostu a Jeleního příkopu na tzv. Severním předpolí Pražského hradu. Výzkum byl vyvolán výstavbou průchodu valem Prašného mostu a s ní souvisejícími stavebními úpravami – zajištění svahů valu a změnou trasy kanalizace v dolním Jelením příkopu. Celá stavba byla realizována podle projektu Josefa Pleskota. Uvedené stavební práce zajišťovala firma Metrostav za finanční podpory manželů Havlových prostřednictvím Nadace Vize 97. Archeologický výzkum provedl Archeologický ústav AV ČR pod vedením Kateřiny Tomkové ve spolupráci s Ivou Herichovou a Gabriela Dubskou. Na výkopových pracích se podílela firma Peres. V roce 2003 již dokončený průchod valem postoupil do finále mezinárodní soutěže architektů o cenu Miesa van der Rohe (*obr. 3*).

2. HISTORICKÝ VÝVOJ LOKALITY

Založení královské zahrady Ferdinandem I. Habsburským (1526-1564) v roce 1530 znamenalo, že pro dynamicky se rozvíjející renesanční společnost byl přeplněný hradčanský hřbet již malý, a proto bylo třeba získat nový životní prostor. Vznikající královskou zahradu na tzv. Severním předpolí však od obytných částí hradské ostrožny oddělovala přirozená rokle Jeleního příkopu s potokem Brusnicí. Tato skutečnost vyvolala naléhavou potřebu výstavby mostu, spojujícího starou sídelní oblast s nově obývaným prostorem.

Stavba Prašného mostu podle projektu Hanse Tscherta započala pravděpodobně na konci léta 1534 a trvala do konce roku 1536. Pět let po své dostavbě 2. června 1541 za velkého požáru Malé Strany a Hradčan most shořel (*Tomek 1897, 206*). Krátce na to byl však obnoven v jednopatrové, zastřešené podobě. Dřevěná krytá chodba s okny a sedlovou střechou spočívala na vyzděných hranolovitých pilířích (*obr. 1*). Délka mostu, 122 loket, mu zpočátku dala jméno „Dlouhý most“, ale zřejmě velmi záhy se ujalo označení „Prašný“. Výkladů tohoto pojmenování existuje hned několik. První verze hledá příčinu takového pojmenování v množství prachu, který se usazoval na zastřešeném mostě. Druhá verze spojuje původ jména se skutečností, že po mostě vedla cesta k mlýnu na potoce Brusnice v Jelením příkopu, „*v němž mlely se součástky k výrobě prachu potřebné, a poněvadž stál v blízkosti této „prašné věže“ (Vlček 2000, 168)*.

Přestože v průběhu let prošel most řadou větších či menších stavebních úprav zachoval si svoji podobu až do obléhání Prahy Prusy v roce 1757, kdy jej zapálila nepřátelská bomba. Zřejmě ona pruská bomba urychlila konec Prašného mostu jako takového. K nové úpravě Severního křídla Pražského hradu – Španělského sálu, tzv. Rudolfové galerii, se sotva mohl hodit dřevěný most na zděných pilířích se zvedacím dílem před severní hradní branou, jež mohl působit jako královského sídla nedůstojný anachronismus. V té době potřeboval Pražský hrad nové, pevné a moderní spojení severním předpolím. Tak spatřil světlo světa nový projekt nasypání hráze, který měl hned několik předností. Za prvé to byl jistě faktor ekonomický, kdy mohlo být využito z dřívějších dob nahromaděné množství stavebního rumu. Za druhé tento umělý val vyvolával přirozený dojem stability spojení a byl v naprostém souladu s tehdejší estetikou citěním (*Pasport SÚRPMO 1971, 32*).

Obr. 1: J. J. Dietzler, Pohled z věže chrámu sv. Víta, 1742 (podle Bečková 2000, obr. 43).

Abb. 1: J. J. Dietzler, Blick vom Turm des Veitsdoms 1742 (nach Bečková 2000, Abb. 43).

Nasypávání hráze v Jelením příkopu začalo na počátku roku 1769. Stavební práce řídil stavitel Antonín Kunz (APH, HBA, Wochenzetteln pro Extraordinario 6, 1766-69, rkp. ič. 254). V počáteční fázi se dovážel rum z horního Jeleního příkopu od Šternberského paláce. Vznikající násyp byl pravidelně udusáván a zpevňován rohožemi z vrbového proutí. Nasypaná hráz byla obkládána drny a prolévána vodou, zřejmě aby došlo k rychlejšímu sesednutí násypu. V této době byl původní most na pilířích stále ještě v provozu.

Po smrti Antonína Kunze v březnu téhož roku převzali vedení prací políři Josef Traxall a Christian Wendelack. V září nastoupil na Pražský hrad nový stavitel Antonín Haffenecker. Koncem roku 1769 přibýlo míst, ze kterých se rum na násyp svážel, mezi jinými se začal navážet rum uložený v příkopu pod slévárnou. Při stavebních pracích pomáhali lidé tzv. Spinhauzu, kteří kopali starý rum pod arcibiskupským palácem, odváželi kamení nahromaděné při planýrování Bašty před novým vstupem do Španělského sálu, od hradní kuchyně, od zbořené staré stělnice a kámen z gruntů tzv. „malé“ či „staré“ zbrojnice, která stávala při severní straně mostu. Později se kopal rum pod a za Jízdárnou. V průběhu roku 1770 bylo započato boření již nepotřebných zdí, rozebírání a odklizení staré dřevěné konstrukce Prašného mostu (SAÚ-ZČ, ČG Cam, per 1749-56, sing F). Stále však pokračovalo navážení rumu a zpevňování navážek rohožemi z vrbových prutů a začínala se vyrovnávat koruna hráze. Vyrovnání valu Prašného mostu bylo dokončeno v jarních měsících roku 1771.¹

V dubnu roku 1805 se nečekaně utrhł kus koruny hráze, v důsledku čehož bylo rozhodnuto zpevnit hráz rozšířením po obou stranách na celkových 48 stop (SAÚ-ZČ, ČG Cam, per.1806-1815 fasc. 9/14). K tomuto účelu se využíval rum z bližšího i vzdálenějšího okolí Hradčan a z Malé Strany.² Společně s rozšířením základny hráze došlo k prodloužení kanálu potoka Brusnice. V důsledku neustálého sesedání násypu bylo nutno vozovku téměř každoročně vyrovnávat a předlažďovat. Navážení rumu bylo definitivně ukončeno až v roce 1829.

¹ Podrobný postup prací nasypávání hráze zachycují Týdenní výkazy (Wochenzetteln pro Extraordinario 7, 1769-73, rkp. ič. 255)

² Archivní materiál, zachycující rozšiřování hráze, je uložen v Státním ústřední archivu (SAÚ-ZČ, ČG Cam, per. 1816-1625, fasc. 9/2/3-10).

3. IKONOGRAFIE PRAŠNÉHO MOSTU

Nejstarší dochované vyobrazení Prašného mostu pochází z let 1604-1607 z pera B. Stevence na perokresbě *Pražský hrad s Prašným mostem, Míčovnou a Belvederem* (Kropáček 1996, obr. 10), který zachycuje čtyři z pěti pilířů nesoucích vlastní zastřešenou chodbu mostu. K nejcennějším vyobrazením mostu vůbec patří Dietzlerův *Pohled z věže chrámu sv. Víta* z roku 1742 (Bečková 2000, obr. 43), na kterém autor zachytil celou řadu stavebních detailů, včetně omítnutých mostních pilířů³ (obr. 1). Situaci po demontáži mostu zachycuje *Pohled na severní část Pražského hradu* A. Haffeneckera z roku 1785 (*Pražský hrad očima staletí*), *Jüttnerův plán Prahy* z let 1811-1816 (Vančura 1976, obr. 20) a konečně *Langweilův model* z let 1826-1834 (*Katedrála sv. Víta*).

4. ZÁCHRANNÝ ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM V ROCE 2001

Hlavním cílem záchranného archeologického výzkumu v roce 2001 v prostoru Jeleního příkopu bylo zjistit charakter násypů, tvořících val a pokusit se rozlišit starší těleso valu, budované v letech 1769-1771, od mladších přírůbků z první třetiny 19. století. V neposlední řadě bylo plánováno sledovat průběh skalnatého podloží a pokusit se získat další záchytné body pro upřesnění celkové rekonstrukce georeliéfu této části Pražského hradu.

Archeologickým výzkumem bylo sledováno celkem osm stavebních úseků. (obr. 2) V průběhu měsíců dubna a května probíhalo hloubení výkopu pro přeložku kanalizace (úsek I-III, šachta 1). V polovině května byla zahájena úprava svahů v dolním Jelením příkopu (úsek IV). Tyto práce byly skončeny přibližně za měsíc. V první polovině léta probíhala ražba horního patra tunelu (úsek V/A), vedoucího valem. Souběžně s těmito pracemi započalo snižování terénů před východním portálem v dolním Jelením příkopu (úsek VII). V průběhu měsíců srpna až listopadu bylo raženo spodní patro tunelu (úsek V/B) a současně byly snižovány terény a odtěžovány násypy v horním Jelením příkopu (úsek VIII). V polovině listopadu byla od severní stěny tunelu provedena sonda k pilíři původního Prašného mostu (úsek VI).

Forma archeologického výzkumu byla záchranná, nelze jej však označit za standardní. Vzhledem k celkovému charakteru stavby, ražbě tunelu, a především k velkým objemům vytěžené zeminy nebylo možné postupovat běžným způsobem, tj. zkoumáním terénních situací po jednotlivých vrstvách. Mechanizací odtěžovaná zemina byla odvážena na tzv. meziděponie, kde z ní formou probírky byly získávány jednotlivé nálezy hmotné kultury.

V první etapě výzkumu (duben-červenec) byl probírán veškerý vytěžený materiál. Nálezy získané při probírce vytěžené zeminy byly přímo v terénu roztríděny podle základních kategorií (keramika, kachle a stavební materiál, železo, sklo, ekofakty, vybrané předměty).⁴ V druhé etapě (srpen a září) byla probírána zemina získaná při ražbě dolního patra tunelu. V průběhu měsíce září byla probírka zeminy pozastavena, a to hned ze dvou důvodů. Za prvé to byly problémy technické, kdy bylo zjištěno silné narušení předpolí horního Jeleního příkopu recentními a subrecentními výkopy pro kanalizaci a za druhé z důvodu nedostatku financí.

³ Tato skutečnost je v rozporu s *plánem Pražského hradu a části Hradčan* z poloviny 18. století (podle Vilímková – Pokorný 1985), který tytéž pilíře zobrazuje jako neomítnuté.

⁴ Nálezy jsou uloženy v depozitáři archeologického pracoviště na Pražském hradě (čp. 2). Jsou popsány zkratkou lokality PHJP a přírůstkovým číslem sáčku/bedny (1-267).

Bohužel ani terénní dokumentace se neobešla bez komplikací. S ohledem na navážkový, výrazně nestabilní charakter, těženým vrstev dolního i horního Jeleního příkopu musely zajišťovací práce svahů probíhat šachovnicovým systémem. Čas mezi odkrytím profilu, jeho zasíťováním a následným betonovým nástřikem byl velmi krátký, a proto i dokumentace musela být prováděna po jednotlivých úsecích. Dílčí profily byly sestaveny do celkové podoby až následně. Z technických důvodů nebylo možné některé úseky dokumentovat vůbec. V horním Jelením příkopu byla navíc dokumentace komplikována nedostatečnou plynulostí a špatnou vzájemnou návazností stavebních prací. Při ražbě tunelu byly kresebně dokumentovány profily čelby pouze v horním patře (úsek V/A), neboť situace v dolním patře (úsek V/B) kresebnou dokumentaci nevyžadovala, byla pouze výběrově fotografována. Popisy všech nalezených vrstev byly převedeny do formalizovaného zápisu pomocí klíčových slov, běžně užívaného na pracovišti Archeologického výzkumu Pražského hradu ARÚ AV ČR Praha, který je vypracovaný na základě manuálu Muzea města Londýna podle tzv. Harrisovy metody.⁵

4.1. ÚSEK I-III, ŠACHTA 1, KANALIZACE

Na jednotlivých řezech úseků I-III se podařilo zachytit povrch skalnatého podloží, který tvoří jižní svah Jeleního příkopu. Starší středověké vrstvy v původním uložení se zaznamenat nepodařilo. Vrstvy které, přímo nasedající na skálu, mají převážně písčito-jílovitý až prachovojílovitý charakter. Lze je jako jediné považovat za původní, nepřemístěné novověké uložení. Na sever od šachty 1 (úsek II) je terén silně narušen úpravami koryta Brusnice a starší kanalizací. Většina uložení z tohoto prostoru patří recentnímu až subrecentnímu období.

4.2 ÚSEK IV, VII

Jako úsek IV a VII byly označeny stavební aktivity v prostoru dolního Jeleního příkopu, které souvisely se zajištěním svahů a prohloubením předpolí budoucího tunelu. V dokumentaci úseku IV je zachycen prostor nad dosavadní úrovní dna Jeleního příkopu, úsek VII pak představuje prohloubení na stávající úroveň.

Archeologickým výzkumem se podařilo zjistit, že vnější východní plášť valu Prašného mostu je tvořen střídajícími se hrubými stavebními sutěmi („bouračka“), písčito-hlinitými vrstvami s nižším obsahem hrubých komponent a drobnějšími sutěmi. Tyto vrstvy se při svazích Jeleního příkopu stýkají s vrstvami uloženými na svazích.

V úseku VII byl dokumentován řez Tereziánskou štolou, ke které přiléhají hlinitopísčité vrstvy a různě hrubé sutě. V tomto prostoru je patrná zvýšená vlhkost uložení. Cihlová Tereziánská štola, obezděná a zpevněná opukovými kameny, procházela celým valem v úrovni spodního patra nově budovaného tunelu, pokračovala východním směrem k novodobému, kameny vyzděnému korytu Brusnice.

4.3 ÚSEK V

Ražba tunelu probíhala ve dvou patrech. Nejprve se razilo patro horní, úsek V/A, ražbou dolního patra, V/B byl dokončen celkový vejčitý profil tunelu. Dokumentace ražby tunelu probíhala zaznamenáváním jednotlivých řezů horního úseku. Základní orientační

⁵ Kompletní dokumentace k výzkumu – řezy, formuláře, fotodokumentace – je obsažena v nepubl. náleзовé zprávě Prašný most/Jelení příkop 2001 (Tomková – Dubská – Herichová – Matouš 2007)

měřítka představovaly číslované traverzy (BTX), které zabezpečovaly ražbu v metrových odstupech. První traverza byla umístěna v místě budoucího portálu tunelu v dolním Jelením příkopu. V úseku BTX 1-8 (resp. 7,5 m od portálu) byly zachyceny hrubé sutě („bouračky“) s vysokým podílem cihel, prejzů, kamenů a malty. Mezi BTX 10 až 15 se střídaly vrstvy hlín a drobnějších sutí, u kterých se zvýšil podíl písčité hlíny na úkor hrubých komponent. Poprvé na BTX 14 (resp. 13,40 m od portálu) byla dokumentována vrchní úroveň souvrství složeného ze střídajících se hnědých, šedých a béžových hlinitých vrstev s malým až středním obsahem hrubých komponent. Takovýto charakter vrstev tvoří dominantní výplň valu od BTX 20 až po BTX 70, které lze označit za samotné jádro valu a v němž se odráží postup nasypávání valu. Kompaktnost tohoto souvrství je dokladem, písemnými prameny doloženého, rozhrnování a následného dusání naváženého materiálu. Archeologickým výzkumem se nikde nepodařilo doložit existenci v písemných pramenech uváděných zpevňujících vrbových rohoží. Rozhraní mezi původním jádrem valu a mladšími násypy v horním Jelením příkopu bylo zachyceno mezi BTX 71 a 72. V následujících metrech byl násyp valu opět tvořen vrstvami hrubých sutí s 90% obsahem malty, cihel, kamenů.

Spodní patro tunelu (úsek V/B) bylo ze tří čtvrtin tvořeno Tereziánskou štolou, do které bylo svedeno koryto potoka Brusnice. Jádro štoly bylo postaveno z cihel, ke kterým přisedala opuková obezdívka s místy přimíchanými cihlami. Spodní část štoly byla vyzděna cihlami šedými, které pocházejí novodobých oprav. Zdivo štoly bylo velmi soudržné, a tak k jeho odstranění bylo místy třeba použít trhavinu.

4.4 ÚSEK VI

V listopadu byla valem v severním směru vedena sonda, jejímž cílem bylo dosáhnout zdiva pilíře původního mostu. Jižní strana pilíře byla zachycena ve vzdálenosti 3,5 m od stěny budoucího tunelu. Původní sonda byla posléze rozšířena západním směrem a tím došlo k odkrytí nároží pilíře. Velké opukové kameny, ze kterých byl pilíř postaven, nesly stopy požáru v podobě zbarvení kamene do růžova. Některé z rozšířených puklin mezi kameny byly sekundárně vyplněny fragmenty cihel. Zdivo neslo stopy omítnutí.⁶

4.5 ÚSEK VIII

Archeologické terény v horním Jelením příkopu byly silně narušeny novověkými až recentními výkopy. Jedná se o kanalizaci, šachtu pro kanalizaci a betonové zatrubnění potoka Brusnice, které plynule přecházelo v Tereziánskou štolu. Stejně jako v dolní části Jeleního příkopu bylo i zde jádro štoly zděné z cihel a obezdívka byla tvořena převážně opukovými kameny místy, doplněnými cihlami.

Dokumentované kontexty severního a jižního svahu zachytily převážně recentní až subrecentní násypy, charakteru stavebních sutí. V nejspodnější úrovni snižování původního terénu, byla zaznamenána vrstva naplaveného jemného písku s proplásky písku, která překrývala vrstvu homogenního jílu. Celé toto souvrství lze považovat za starší, výstavbou Tereziánské štoly porušené novověké vrstvy. Na severním profilu svahu dolního Jeleního příkopu byla dále dokumentována sprašová hlína, která přímo nasedala na skalnaté podloží.

⁶ Omítnuté pilíře mostu zachycuje Dietzlerův pohled z věže chrámu sv. Víta (podle *Bečkové 2000*, obr. 43) na rozdíl od plánu z poloviny 18. století (podle *Vilímková – Pokorný 1985*).

5. HMOTNÁ KULTURA

Nálezy hmotné kultury byly tříděny do jednotlivých kategorií již přímo v terénu (keramika, kachle a stavební materiál, železo, sklo, ekofakty, vybrané předměty). S ohledem na charakter stratigrafií a získaný materiál bylo nakonec upuštěno od detailního zpracování v rámci jednotlivých kontextů. Následující přehled a charakteristika nálezů byla provedena na základě zpracování jednotlivých úseků jako celků. Nelze jej považovat za plně vyčerpávající, jeho cílem je představit různorodost získaných nálezů a vyzdvihnout některé jednotlivosti, aby si čtenář mohl udělat obecnější obrázek o obsahu nálezového souboru.

5.1 KERAMIKA

Nejvíce pozornosti bylo při zpracování věnováno keramické části získaného souboru materiálů. Jednotlivé nálezy byly rozděleny do celkem devíti skupin, a to především podle způsobu zpracování keramické hmoty. Pouze první dvě skupiny byly vyděleny na základě stáří získaných nálezů. V první případě se jedná o střepy z nádob raně středověkých a středověkých (stř) a ve druhém to jsou části nádob, které je možno jednoznačně určit jako raně novověké (RN). Ve zbývajících případech se jedná o uměle vytvořené skupiny keramiky, které byly vyčleněny čistě na základě vizuálního pozorování - skupina redukčně pálené keramiky (red), nádoby oxidačně pálené - neglazovaný sortiment (0), s vnitřní (U) nebo oboustrannou glazurou (UV), kamenina (kam), pórovina/bělnina (běl) a porcelán (por). Tímto způsobem bylo vyhodnoceno 88,4% získaných nálezů keramiky, tj. 319.572 g.⁷

5.1.1 RANÝ STŘEDOVĚK, VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK

Za pouhou příměs mezi převažujícími novověkými nálezy lze považovat zlomky raně středověké keramiky. Největší koncentrace těchto nálezů byla zaznamenána v původním jádru valu (z úseků mezi 20-71 m). Nejčastěji se jednalo o zlomky mlado- a pozdně hradištních nádob s rytou výzdobou. V menší míře byla zastoupena středohradištní keramika s hřebenovou vlnicí (*Tab. 1*). Z jednotlivostí lze vyzdvihnout části okrajů tuhový zásobnic. Nízké zastoupení vrcholně středověké keramiky odpovídá obecně platnému trendu nízké četnosti jejího výskytu na Pražském hradě a Hradčanech.

5.1.2 RANÝ NOVOVĚK

Do této skupiny byly zařazeny takové zlomky keramiky, u kterých je na první pohled zřejmé, že pocházejí z období druhé poloviny 16. až první poloviny 17. století (*Tab. 2*). Jedná se především o nálezy tzv. berounského zboží, tj. keramika s červeně nebo bíle se pálicím střepem z kvalitního materiálu bez výraznějších stop po ostření. Tyto výrobky mají charakteristickou výzdobu, kdy je na bílé nástřepí pomocí kukačky nebo růžku namalován výzdobný dekor s často vegetabilními, zoomorfními nebo jednoduchými geometrickými motivy. Na cihlově červeně se pálicí keramice je dekor proveden světlými hlinkami – béžová, světle zelená, na bílé převažují odstíny tmavé - kobaltová modř, cihlová červeň (*Matoušek – Scheufler 1983, 192*).

⁷ Podrobná sumarizaci nebyla provedena v 18 případech. Jedná se o část nálezů z úseku VII (dolní Jelení příkop), VIII (horní Jelení příkop), z dolního patra ražby tunelu V B a z úseku VI (rozrážka). Domnívám se, že tato nezpracovaná část souboru nemůže získané výsledky podstatně ovlivnit.

5.1.3 REDUKČNĚ PÁLENÁ KERAMIKA

Jestliže je při výpalu po dosažení teploty okolo 1000 °C zamezeno přístupu vzduchu, získáme redukčně pálenou keramiku. Je-li navíc ve vypalovacím zařízení vyvolán silný kouř, pak saze, které při spalování vzniknou, se usadí v pórech střepeu a nádoba se tak stane méně propustnou, v tomto případě mluvíme o tzv. zakuřované keramice (*Rada 2000*, 32). V případě redukčního výpalu se jedná vždy o neglazované hrnčířské zboží.

Na základě poznatků etnografie můžeme konstatovat, že ještě na přelomu 19. a 20. století představovalo redukčně pálené zboží v porovnání s polévanou keramikou levnější sortiment, který však svojí cenou převyšoval produkci nepolévanou, oxidačně pálenou (*Scheufler 1960*, 164). Redukčně pálené hrnce v domácnosti sloužily k tepelné přípravě pokrmů, skladování potravin a své uplatnění nacházely také v procesu zpracování mléčných výrobků (*Bauer 1980*, 55-56).

Z hlediska sortimentu, který je zastoupen v Jelením příkopu se jedná především o hrnce většího objemu jak bezuché, s jedním tak i se dvěma uchy. Výjimkou mezi nálezy je redukčně pálená dýmka.

5.1.4 OXIDAČNĚ PÁLENÁ KERAMIKA

V případě oxidačně pálené keramiky⁸ byly uměle vyděleny tři podskupiny. Jedná se o keramiku režnou – nepolévanou, nádoby s vnitřní polevou a konečně nádoby s oboustrannou polevou. Podle předkládané statistiky je zřejmé, že převažují nálezy nádob s vnitřní glazurou a je třeba uvést, že u této podskupiny byla také zaznamenána největší tvarová rozmanitost výrobků.

V rámci režné keramiky jednoznačně převažují hrncovité tvary různých velikostí. Mezi nepříliš běžné nálezy se jistě řadí torzo oxidačně páleného, ručně modelovaného zvonku. Naopak v případě tvarů s vnitřní glazurou se kromě hrnců setkáváme s pánvemi na třech nožkách, hlubokými mísami, miskami, bohatě zdobenými mísami s talířovitým podokrajím, pekáči, a to vše v různých velikostech. Pro zboží s oboustrannou polevou jsou charakteristické především tvary džbánů a džbánek, které jsou často zdobené malováním nebo trasakováním.

5.1.5 KAMENINA

Jako kameninu označujeme keramiku s hutným střepeu o velmi nízkém procentu nasákavosti s vypalovací teplotou mezi 1200-1280 °C. Základní surovinu pro výrobu kameniny představují kameninové jíly, které se míchají s dalšími přísadami živce a křemene. Barva střepeu může být bílá nebo barevná (*Scheufler 1972*, 58). Pro kameninu se především užívá solná glazura, která vzniká při teplotě 1190-1290 °C a to tak, že se v konečné fázi výpalu do pece vhazuje sůl, tím se uvolní oxid solný a kyselina solná. Rozkvětu se výroba kameniny dočkala až v 15.-16. století.⁹ Nejstarší výroba u nás je známá z 16. století z Plzeňska (*Rada 1956*, 27).

Na přelomu 18. a 19. století se v oblasti Chebska začala rozvíjet výroba kameninových lahvic na minerální vodu. Prvního výrobce lahví zachycuje již tereziánský katastr

⁸ Za oxidačně pálenou keramiku považujeme takovou, u které při výpalu probíhá fáze rozkladu organických částí keramické hmoty za přístupu kyslíku.

⁹ Kamenina pochází z Číny, kde se začala vyrábět v 7. století. Z 11. století jsou známé nálezy kameniny, vyrobené v Německu, v oblasti Porýní.

jako „Chebský solný pramen“, a to v roce 1757. Tyto lahve se vyráběly ve dvou víceméně standardních velikostech, větší o objemu 1,2-1,4 l a menší 0,6-0,65 l. Měly válcový tvar s krátkým válcovým hrdlem se šroubovicí nebo límcem na uzávěr a malé obloukovité ucho na podhrdlí. Nádoby byly pokryty řídkou solnou glazurou. Pod hrdlem byly lahvice označeny kruhovým nebo obdélným razídkem, které udávalo původ minerální vody, nikoliv výrobce lahve (*Scheufler – Štajnochr 1991*, 180). Masový charakter výroby lahví na minerální vodu spadá do období 1820-1870, kdy se vyráběly přibližně 3 milióny kusů ročně a točič dokázal vyrobit až 350 kusů za den (*Scheufler – Soukupová 1981*, 16). Postupný zánik výroby kameninových lahví, kolem roku 1880, je spojen s masovým nástupem skla (*Scheufler 1972*, 65). Přesto tyto lahve přežívaly ještě v době první republiky, kdy se druhotně používaly v obchodě, v domácnostech a často se jimi obkládaly záhony na zahradách (*Scheufler – Soukupová 1981*, 16).

Výzkumem v Jelením příkopu bylo získáno velké množství částí a zlomků kameninových lahví na minerální vodu, často s dochovanou částí nápisu, chladičí lahve a džbánů. Ve třech případech zlomků džbánů se podařilo identifikovat výrobky z dílny Mužakov (*Tab. 3/1*), dříve Muskau, dnes Bad Muskau v Německu poblíž polské hranice (*Horschik 1978*, 338, 340, obr. 244, 247). Nejméně jeden zlomek zřejmě pochází z dílny ve Westwaldu (*Ermischer, 1996*, 151, obr. 136).

Mezi lahvemi na minerální vodu se v jednom případě podařilo určit část lahvice z Františkových Lázní „EGER SALZQUELLE“ (*Tab. 3/5*) a hrdlo z láhve na mariánskolázeňskou minerální vodu „MARIENBADER“ (*Tab. 3/2*).

5.1.6 PÓROVINA (BĚLNINA)

Pórovina je keramika s bílým průlinčivým střepem, který je pokrytý transparentní glazurou.¹⁰ Pochází z Anglie, kde se její výroba objevila v první polovině 18. století a od jeho druhé poloviny začala být napodobována po celé Evropě. Z našeho území je známá dílna ve Vranově nad Dyjí (*Rada 1956*, 24-25).

Nálezům bělniny z Jeleního příkopu nebyla při rozboru materiálu věnována větší pozornost. Mezi nepublikovanými nálezy byl objeven zlomek dna měkké kameninové misky se vtačenou značkou, znázorňující věnec s hraběcí korunkou s písmeny W (= Wrtba), T (= Teinitz), porcelánky z Týnce nad Sázavou. Tato produkce pochází z období mezi lety 1801-1830 (*Braunová 1985*, 403).

5.1.7 PORCELÁN

Porcelán je časově nejmladší odvětví keramické výroby, které je z hlediska chemického složení střepu, jeho vlastností a technického zpracování i kvalitativně nedokonalější.¹¹

Porcelán se stal dostupný širokým vrstvám na počátku 19. století, kdy u nás došlo ke zlevnění výroby díky objevení nových ložisek kaolínu na Karlovarsku a ruční, pracnou malbu nahradil ocelotisk.

V rámci souboru z Jeleního příkopu byly získány předměty, u kterých je možno díky zachované značce určit přesnou provenienci a přibližně dvacetileté období výroby. Část

¹⁰ Podle složení a hutnosti střepu se pórovina dělí na měkkou - vápenatou (vypalovací teplota 960-1200 °C), tvrdou - živcovitou (vypalovací teplota 1230-1300 °C) a středně tvrdou - smíšenou (vypalovací teplota 1120-1200 °C). Tvrdá pórovina se někdy blíží složením a hutností střepu kamenině nebo porcelánu.

¹¹ Název vznikl z podobnosti s leskle bílým povrchem ulity mořského šneka, italský název „porcella“. Poprvé jej použil Marco Pollo při cestě do Číny ve 13. století (*Poche – Hejdová 1993*, 9).

misky pochází ze druhé nejstarších české porcelánky v Klášterci nad Ohří, založené na panství Thunů v roce 1793. Od roku 1804, kdy se továrna stala majetkem rodu Thunů, bylo nařízeno značkovat veškeré zboží značkou spojeného „TK“ (Thun-Klösterle), v modrém provedení pod glazurou nebo červeně, černě či zlatě na glazuře (Tab. 4/1). Tato značka se používala až do roku 1830 (*Braunová 1985*, 325).

Zlomek porcelánové misky s odsazenou patkou pochází z porcelánky v Dolním Chodově z období mezi lety 1835-1844 (Tab. 4/2), kdy továrna ne příliš úspěšně pracovala pod firmou Hüttner et Co (*Braunová 1985*, 303).

5.1.8 DÝMKY

Specifickou část keramického souboru tvoří nálezy dýmek. V rámci souboru z Jeleního příkopu se setkáváme jak s dýmkami hliněnými, tak porcelánovými.

Na konci 16. století se začal ze zámoří dovážet tabák. Nejprve se rozšířil v Anglii a pak v Holandsku, odkud se postupně dostával do zbytku Evropy. V letech 1650-1800 hrála ve výrobě hliněných dýmek hlavní roli právě holandská produkce z města Gouda (*Kluttig-Altman 1999*, 148). Jako dýmky holandského typu (17.-18. st.) se označují takové, které mají hladkou, malou hlavičku a přibližně 40 cm dlouhou troubel (*Holčík 1984*, 89, obr. 1). V 17. a především v průběhu 18. století začaly po celé Evropě vznikat dílny, které se specializovaly na výrobu dýmek a je zřejmé, že hned od počátku byly při výrobě používány ochranné známky.

Na základě patové značky se podařilo určit provenienci a přibližné stáří jednoho nálezu z Jeleního příkopu. Jedná se o výrobek rodinné firmy (Tab. 5/2), která působila v Sasku od druhé poloviny 18. století a jejíž produkty byly označeny patovou značkou „LASPE“ (*Kluttig-Altman 1999*, 151). Stejně tak se podařilo určit původ části dýmky s plastickým vlysem (Tab. 5/1), které se vyráběly v Sasku po celé 18. století (*Kluttig-Altman 1999*, 149).

Mezi nepříliš časté nálezy dýmek se řadí redukčně pálená dýmka s válcovou hlavičkou a krkem, který je v čelní části zdobený plastickým mušlovitým tvarováním (Tab. 5/4). Na levé straně krku je vyražena značka v podobě stylizované hlavičky, na pravé vyražená kytička s šesti okvětními lístky a pod ní ve dvou řadách nápis „ONIGWWE ...EMNITZ“. Prstenec dýmky je zdobený soustřednými rýhami (Tab. 5/3). Na základě dochované části nápisu se zdá, že se jedná o výrobek z chemnitzské dílny v Sasku.

Vedle levnějších hliněných dýmek se brzy začaly objevovat i technologicky náročnější dýmky porcelánové, které se především díky vyšší ceně masověji prosadily až později, na konci 19. století.

Z kulturně historického hlediska je zajímavá společenská funkce, podle níž byla dýmka výhradně doménou mužů. V 19. století se dýmka pokládala za nejvhodnější dar mládenci, který dosáhl plnoletosti a byla neodmyslitelnou součástí vybavení každého vojáka (*Houser 1996*, 26). Na konci 19. století se na úkor dýmek začalo více prosazovat kouření cigaret.

5.2 STAVEBNÍ MATERIÁL A KACHLE

Objemově největší soubor tvoří nálezy souhrnně označené jako stavební materiál. Patří mezi ně především nálezy kachlů, dlaždic, cihel, opracovaných kamenů, vzorky omítky a malty, ozdobné články, štuky a střešní krytina. Soubor nebyl podrobněji analyzován, přesto však je možné říci, že bylo získáno velké množství kachlů z období především přelomu 18. a 19. století, kdy byla kachlová kamna hromadně likvidována v souvislosti s přechodem na jiný způsob vytápění a byla vyvážena jako součást stavebního odpadu při zasypávání Jeleního příkopu.

5.3 KOSTI

Výzkumem byl zajištěn velký soubor zvířecích kostí, které pocházejí z celého zkoumaného prostoru. Největší část souboru byla získána při ražbě jádra valu, V A 19-29 m, V A 29-71/2 m. V několika případech byly objeveny zbytky polotovarů, které vznikly jako odpad při výrobě kostěných knoflíků. Jedná se o ploché kosti, ve kterých zůstaly kruhové otvory po vyříznutí knoflíků (*Tab. 5/8*).

5.4 SKLO

Mezi nálezy, které byly vyrobeny ze skla, patří četné úlomky tabulkového skla, části výdutí, hrdel a den skleněných lahví, skleniček a laboratorního skla, výjimkou však není ani armované sklo. Největší koncentrace zlomků skleněných předmětů pochází z jádra násypového valu, V A 19-29 m, V A 29-71/2 m.

5.5 KOVY

Mezi nálezy, které byly vyrobeny ze železa, patří hřebíky, hřeby, skoby, kramle, kroužky, dráty. V souboru nechybí ani část železné petlice, několikere zbytky stavebního kování a samozřejmě byly získány i amorfní a neurčitelné kousky železa. Současně s železnými předměty byly zaznamenány i nálezy strusky. Dále byly nalezeny čtyři plíšky, vyrobené z barevných kovů a tři amorfní kousky olova. Mezi nálezy se řadí i plechový nočník, který byl získán při ražbě tunelu, V A 71-80 m.

O předmětech a jejich zbytcích, které byly vyrobeny ze železa, je možné říci, že pocházejí z celé zkoumané plochy. Nejvíce nálezů bylo zaznamenáno v prostoru mladšího valového násypu, V A 0-10 m, V A 71/2-80 m. V této části ražby tunelu byla nalezena také většina z nálezů z barevných kovů.

5.6 EKOFAKTY

Pod souhrnným označením ekofakty byly sumarizovány předměty organického původu. Obecně je můžeme rozdělit na předměty, mezi které patří zbytky kožených výrobků, dřevěné konstrukční prvky a přírodniny. Bylo objeveno celkem pět nálezů zbytků kožených bot a ústřížků kůže. Zajímavý nález představuje 2,5 m dlouhý a 0,8 m v průměru široký kusu dřeva, který má na jedné straně vydlabaný žlábek pro lepší usazení a z druhé strany nese stopy sešlapání. Mohlo by se jednat o pozůstatek z původní dřevěné mostní konstrukce.

Ostatní sortiment vedený pod označením ekofakty tvoří úlomky dřeva a uhlíky, mušle, škeble a čtyři zlomky broušená industrie. Nálezy dřeva a uhlíků reprezentují pouze malé úlomky. Početně největší skupinu tvoří nálezy lastur a škeblí, které jsou standardní součástí novověkých souborů z Pražského hradu.

5.7 OSTATNÍ PŘEDMĚTY

V průběhu zpracování byly již v počáteční fázi třídění materiálu oddělovány některé předměty, ze kterých můžeme upozornit na kamenný kadlub na odlévání hlavičky, technickou odlévací nádobu, několik nálezů dýmek, kostěnou píšťalku a části kameninových a pórovinových nádob.

Detailnější pozornost si zaslouží dva nálezy. V prvním případě se jedná o minci, která

pochází ze sběru ze zásypu nad Tereziánskou štolou. Byla určena jako mince Fridricha Augusta II. (1733-1763), která byla ražena v drážďanské mincovně v letech 1734-1770.¹²

Ve druhém případě se jedná o unikátní zlomek výdutě antické nádoby. Nalezený fragment (šířka 3,9 cm, výška 4,6 cm, síla střepe horní 0,4 cm, spodní 0,6 cm) náleží spodní části nádoby menšího uzavřeného tvaru, např. láhve, lekythu, světlé keramické hmoty, zdobené červeno-figurovou technikou. Jedná se o zlomek dolního dekorativního vlysu s vlnami, který je charakteristický pro produkci jihoitalských dílen první poloviny 4. století př.n.l. (*Trendall 1998*).¹³ Tento zlomek keramiky se do zásypu valu Prašného mostu zřejmě dostal v souvislosti se všeobecným růstem zájmu o antické umění v na přelomu 18. a 19. století, a proto je pro nás dokladem spíše sbírkové činnosti než jedním z nejstarším archeologických nálezů z prostoru Pražského hradu.

5.8 ZÁVĚR

Výše uvedený přehled hmotné kultury dává neúplný obraz o charakteru získaných nálezů. Následující řádky se pomocí statistického vyhodnocení snaží o obecnější shrnutí.

Pro větší přehlednost jsme jednotlivé dílčí kontexty z daného úseku sloučili v osm základních skupin – tři fáze ražby tunelu, tři fáze svahování dolního Jeleního příkopu, sloučené úseky I, II, III a VII a konečně úsek VIII v horním Jelením příkopu.

Na základě analýzy získaných stratigrafií byly z ražby tunelu vyčleněny celkem tři fáze. Nejmladší fázi v obou patrech, horní A, dolní B, tvoří vnější plášť valového násypu V A 1-10 m, V B do 15 m, V A 71/2-80 m. Přechodová fáze byla zachycena mezi V A 10-19 m. Za nejstarší jádro valového násypu považujeme prostor V A 19-29 m, V A 30-7 1/2 m, V B 15-40m.

Z jádra valového násypu bylo získáno celkem 30 244 g keramiky. Percentuelně nejbohatší je oxidačně pálená keramika s vnitřní glazurou (43,1 %). Navíc byla z tohoto souboru získána i největší poměrná část raně středověké a středověké keramiky (19,8 %), která byla sekundárně přemístěna při zavážení příkopu. Skutečnost, že se jedná o souvrství vytvořené v poslední čtvrtině 18. století podporuje i fakt, že nálezy bělniny a porcelánu jsou z tohoto prostoru spíše náhodné a ani zastoupení kameniny není příliš vysoké.

V tzv. přechodové fázi (VA 10-19 m) z celkového množství 35 312 g keramiky vzrostlo procentuální zastoupení oxidačně pálené na 57,7 %, a to na úkor především nálezů středověkých (19,8 % » 2,0 %) a režné, oxidačně pálené keramiky (8,5 % » 3,3 %). U ostatních položek k výraznější změně procentuálního zastoupení nedošlo.

Objemově nejbohatší soubor, 69 678 g, pochází z vnějšího pláště násypového valu (VA 1-10 m, VA 71/2-80 m, VB do 15 m). Oproti dvěma předcházejícím souvrstvím je zřejmý nárůst v zastoupení zlomků kameniny (3,2 % nebo 4,4 % » 9,0 %) a oboustranně glazovaného, oxidačně páleného zboží (11,2 % nebo 15,2 % » 23,1 %). Tato kvantitativní změna je nepatrně avizována již v přechodové části (VA 10-19 m). Tuto řeč čísel lze shrnout v konstatování, že nálezy keramiky, které lze přibližně datovat, celkem přesvědčivě potvrzují dvě fáze nasypávání valu – původní jádro valu budované v letech 1769-1771 a postupné dosypávání valu v letech 1805-1829.

Pro rozbor keramiky byl úsek IV, svahování, ponechán rozdělený do celkem tří úrovní, 1. úroveň 68 835 g, 2. úroveň 55 245 g a 3. úroveň 25 975 g. S postupným

¹² Odborný posudek provedl J. Militký (*Militký 2001*).

¹³ Odborný posudek provedla Jana Maříková-Kubková (*Maříková 2001*).

snížením terénu i plynule přibývá oxidačně pálené keramiky s vnitřní glazurou (32,5 % » 40,6 % » 42,5 %) a mezi 1. a 2. úrovní byl zaznamenán nárůst oboustranně glazované, oxidačně pálené keramiky (20,5 % » 28,7 %). Nejvýraznější změnou je pokles původně výrazně zastoupené bělniny a porcelánu v 1. úrovni (běl 14,1 %, por 3,7 %), které se na dalších úrovních téměř nebo úplně vytrácejí (běl 0,4 %, 0,5 %; por 0,1 %, 0,0 %).

Za nejmladší souvrství považujeme úseky I, II, III kanalizace a VII, odkud bylo získáno celkem 31 953 g keramického materiálu. V této části souboru je vidět další nárůst procentuálního zastoupení bělniny (11,8 %) a porcelánu (5,4 %), a to na úkor oxidačně páleného zboží s vnitřní glazurou (26,2 %). Zastoupení středověkého nebo raně novověkého zboží je čistě sporadické (stř 0,2 %, RN 0,4 %).

Podobné shrnující vyčíslení bylo provedeno také v rámci ostatních druhů nálezů. Pro zjednodušení situace byly sloučeny jednotlivé úrovně svahování (úsek IV) a navíc přibyl úsek VIII – horní Jelení příkop, odkud však pochází celkově velmi malé množství nálezů.¹⁴ Celkově můžeme konstatovat, že nejvíce nálezů keramiky (41,5 %) a stavebního materiálu pochází z úseku IV, svahování. Nejvíce nálezů skla (39,5 %) máme z okrajových částí tunelu (VA 1-10 m, VA 71/2-80 m) a nejvíce nálezů kostí (31,0 %) pochází z jádra tunelu. Z této části tunelu naopak bylo získáno překvapivě málo nálezů skla 775 g (2,4 %). Podrobný rozbor tohoto souboru hmotné kultury by mohl přinést mnoho zajímavých informací především v oblasti zacházení s větším množstvím odpadu v rámci městského areálu od poslední čtvrtiny 18. století do první poloviny století 19.

6. OBECNÉ ZÁVĚRY

Archeologický výzkum v prostoru Prašného mostu na Pražském hradě všechny tři úkoly, které byly stanoveny před zahájením výzkumu, splnil. Jak v horní, tak v dolní části Jeleního příkopu se podařilo zachytit původní skalnaté podloží, klesající od západu na východ v souladu se spádem potoka Brusnice. Nově získané body mohou v budoucnu sloužit jako podklad pro upřesnění rekonstrukce georeliéfu celého Jeleního příkopu.

Druhým úkolem archeologického výzkumu bylo pokusit se zjistit rozhraní mezi původním jádrem valu, nasypávaným v letech 1769-1771 a novými přísypkami z první třetiny 19. století. Při nasypávání valu byla voda potoka Brusnice svedena do tzv. Tereziánské štolky, jejíž jádro byla stavěná z cihel, obezděných pláštěm opukových kamenů, místy doplněné cihlami. Archeologickým výzkumem se podařilo zjistit nejen způsob stavby této štolky, ale i zachytit rozhraní starších a mladších násypů valu, který vyplnil prostor mezi dnem příkopu, Tereziánskou štolou a spodní částí

Obr. 3: Interiér průchodu valem Prašného mostu (podle Mitášová 2004).

Obr. 3: Interieur des Tunnels durch den Wall der Pulverbrücke (nach Mitášová 2004).

¹⁴Tato skutečnost byla výsledkem výrazně menší pozornosti, která byla tomuto prostoru věnována pro jeho porušení recentními zásahy.

Prašného mostu. Jádro valu bylo tvořeno postupně naváženými, rozhrnovanými a dusanými vrstvami hnědých a šedých písčitých hlín s příměsí kamenů, cihel a malty (do 30%). Mladší přísypky, které pochází z 1. třetiny 19. století (BTX 0-16/20 m, BTX 71/72-80 m), měly charakter jemných až hrubých písčitých sutí s vysokým obsahem hrubých komponent (40-80%).

Za velmi přínosnou lze také považovat skutečnost, že v rámci úseků II a III se podařilo zachytit původní, nepřemístěné novověké vrstvy, které přímo nasedají na skalnaté podloží. Stejně tak v horním Jelením příkopu byly zdokumentovány vrstvy původního naplaveného písku, které zde byly uloženy ještě před nasypáváním valu a zřejmě souvisí s náplavovou činností potoka Brusnice.

Během výzkumu byl získán bohatý soubor nálezů, který výrazně rozšířil fondy postmedievální kultury. Ze starších nálezů především stojí za zmínku nálezy zlomky antické černě-malované nádoby, o jehož cestě na Pražský hrad můžeme však jen polemizovat.

Archeologický výzkum v prostoru Prašného mostu v žádném případě nelze považovat za standardní, ale přesto by měl mít v archeologické literatuře své místo. Za prvé ještě před zahájením výzkumu bylo zřejmé, že nebude možné použít známé a zaběhnuté způsoby vedení archeologického výzkumu a naopak bude třeba volit nové cesty a postupy. Toto platí jak o výzkumu samotném, tak i následném zpracování značného množství získaného materiálu.

Ražbou tunelu valem Prašného mostu a úpravou okolních svahů došlo k zásadní změně charakteru tohoto prostoru (*obr. 4*). Při stavebních pracích byla nejen zničena Tereziánská štola, ale navíc došlo k odstranění značné části terénu v předpolích a umělé úpravě skalního podloží v horním Jelením příkopu.

Obr. 4: Západní vstup do průchodu valem Prašného mostu (podle *Mitášová 2004*).

Obr. 4: Westeingang zum Tunnel durch den Wall der Pulverbrücke (nach *Mitášová 2004*).

DIE AUSGRABUNG IM RAUM DER PULVERBRÜCKE AUF DER PRAGER BURG IM JAHR 2001

Von April bis November 2001 verlief im Raum der Pulverbrücke und im Hirschgraben auf dem sog. nördlichen Vorfeld der Prager Burg anlässlich des Baus eines Tunnels durch den Wall der Pulverbrücke eine Rettungsgrabung (*Abb. 3*).

Intensiv genutzt wurde das sog. nördliche Vorfeld der Burg erst im Zusammenhang mit der Gründung des Königsgartens durch Ferdinand I. von Habsburg (1526-1564) um 1530. Die natürliche Schlucht mit dem Brusnice-Bach zwischen dem neuen Siedlungsgebiet und dem eigentlichen Bergsporn musste überbrückt werden.

Der Bau der Pulverbrücke aufgrund eines Projekts von Hans Tschert wurde wahrscheinlich gegen Ende des Sommers 1534 eingeleitet und dauerte zwei Jahre. Am 2. Juni 1541 fiel sie einem großen Brand der Kleinseite und des Burgbergs zum Opfer. Kurz darauf wurde sie als überdachter einstöckiger Bau erneuert (*Abb. 1*).

Obwohl die Brücke im Laufe der Jahre eine Reihe verschieden großer Umbauten durchmachte, blieb sie in ihrer Grundsubstanz bis zur Belagerung Prags durch die Preußen im Jahr 1757 erhalten, als sie von einer feindlichen Bombe Feuer fing. Anfang 1769 wurde beschlossen, im Hirschgraben einen Verbindungswall aufzuschütten, der in den Frühlingsmonaten 1771 dann auch fertiggestellt wurde. Nachdem im April 1805 unerwartet ein Teil des Walls abriß, wurde die Aufschüttung vergrößert. Zuletzt wurde der Wall 1829 durch Bauschutt verstärkt.

Die Grabung im Hirschgraben verfolgte insgesamt acht Bauabschnitte (*Abb. 2*). Wichtigstes Ziel war die Dokumentation der Wallaufschüttung, die Unterscheidung des älteren Wallkörpers von 1769-1771 von den jüngeren Schichten aus dem ersten Drittel des 19. Jh. Nicht zuletzt wurde auch der Verlauf des Felsuntergrundes verfolgt und versucht, weitere Festpunkte für die Rekonstruktion des Georeliefs dieses Teils der Prager Burg zu gewinnen.

Sowohl im oberen als auch unteren Bereich des Hirschgrabens wurde der Felsuntergrund erfasst, der von Westen nach Osten, in Übereinstimmung mit dem Gefälle des Brusnice-Baches abfällt. Festgestellt wurde auch die Bauweise des sog. Theresianischen Stollens, in den der Bach umgeleitet worden war. Gleichzeitig fanden wir die Grenze zwischen älteren und jüngeren Wallaufschüttungen, die den Raum zwischen der Sohle des Grabens, dem Stollen und dem unteren Teil der Pulverbrücke ausfüllten.

Im Zuge der Ausgrabung gewannen wir überaus zahlreiche Funde, die die Sammlung von frühneuzeitlichem Material wesentlich bereicherten. Die Funde wurden direkt im Gelände auf einzelne Kategorien geteilt (Keramik, Kacheln und Baumaterial, Eisen, Glas, Ökofakten und Sonderfunde). Mit Rücksicht auf den Charakter der Stratigraphie und das erhaltene Material wurde eine Verarbeitung nach jeweiligem Kontext nicht durchgeführt. Die größte Aufmerksamkeit kam der Keramik zu. Die einzelnen Funde wurden auf insgesamt neun Hauptgruppen unterteilt, und zwar vor allem nach Art der Materialverarbeitung. Lediglich die ersten zwei Gruppen wurden nach ihrem Alter geordnet (stř, RN). In allen anderen Fällen handelt es sich um künstlich geschaffene Keramikkomplexe, die aufgrund makroskopischer Beobachtungen bestimmt wurden - Reduktionsbrand (red), Oxidationsbrand - nicht glasiert (0), Innen mit Glasur (U) oder beidseitig glasiert (UV), Steingut (kam), Hartsteingut (běl) und Porzellan (por). Von den älteren Funden ist vor allem der Fund des Fragments einer antiken schwarzfigurigen Gefäße erwähnenswert, wie der Scherben hierher gelangte, ist unklar.

Durch den Bau des Tunnels und durch die Herrichtung der Umgebung wurde der Charakter des gesamten Raumes wesentlich gewandelt (*Abb. 3, 4*). Bei den Bauarbeiten ist nicht nur der Theresianische Stollen zerstört worden, es wurde auch ein Großteil des Geländes auf den Vorfeldern entfernt und der Felsuntergrund im oberen Teil des Hirschgrabens verändert.

PRAMENY A DOKUMENTACE:

Archiv Pražského hradu - APH

Dvorní stavební úřad - HBA: Wochenzetteln pro Extraordinario 6, 1766-69, rkp.ič. 254; Wochenzetteln pro Extraordinario 7, 1769-73, rkp. ič. 255

Státní úřední archiv - SÚA-ZČ: ČG Cam, per 1749-56, sing F; ČG Cam. per.1806-1815 fasc. 9/14; ČG Cam, per. 1816-1625, fasc. 9/2/3-10

Maříková, J. 2001: Odborný posudek, Antická keramika, Praha.

Militký, J. 2001: Numismatický posudek k nálezů z Jeleního příkopu/Prašný most 2001, Praha.

PASPORT SÚPRMO 1971: Pasport SÚPRMO - Jelení příkop, Praha.

Tomková, K. - Dubská, G. - Herichová, I. - Matouš, P. 2001: Praha - Pražský hrad, Prašný most/Jelení příkop [nálezořá zpráva], Archiv ARÚ AV ČR, č.j. 9447/01.

Originály terénní dokumentace, fotografie a kontextové listy jsou uloženy v Archiv, ARÚ AV ČR, Pražský hrad.

LITERATURA:

Bauer, I. 1980: Hafnergeschirr, München.

Bečková, K. 2000: Zmizelá Prahy. Hradčany a Malá Strana, Praha.

Braunová, A. 1985: Kouzlo keramiky a porcelánu, Praha.

Dohmal, M. - Fröhlich, J. 2000: Výzkum parkánu u kasáren v Písku, Vyhodnocení souboru novověké keramiky, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 131-157.

Ermischer, G. 1996: Schlossarchäologie, Funde zu Schloss Jahannisburg in Aschaffenburg, Aschaffenburg.

Holčík, Št. 1984: Tabakpfeifen, TATRAN Brücherei für freunde der bildenden Kunst, Band 35, Bratislava.

Horschik, J. 1978: Steinzeug 15. bis 19 Jahrhundert von Bürgel bis Muskau, Dresden.

Houser, J. 1996: Dýmka v proměnách času, Praha.

Kluttig-Altman, R. 1999: Mehr als blauer Dunst - Töner Tabakpfeifen aus Leipziger Stadtkerngrabungen, Archäologie Aktuell im Freistaat Sachsen 6, 146-153.

Kropáček, J. 1996: The Prague Vedute. Changes in views of the city (1493-1908), Praha.

Kybalová, J. 1993: Kamenina v Čechách a na Moravě, Praha.

Matoušek, V. - Scheufler, V. 1983: Raně novověké berounské zboží ve světle archeologických výzkumů v Berouně, AH 8, 189-197.

Mitášová, M. 2004: Priechod pod Prašným mostom, Vesmír 83(134), 118.

Poche, E. - Hejdová, D. 1993: Porcelán, Praha.

Rada, P. 1956: Kniha o technikách keramiky, Praha.

Rada, P. 2000: Co je keramika? Keramik časopis pro desing a umění 1/2000, 32-33.

Scheufler, Vl. 1960: Czarna ceramika na zemiach czeskich, Polska sztuka ludowa 14, 163-168.

Scheufler, Vl. 1972: Kamenina, Muzejní a vlastivědná práce 10, 57-68.

Scheufler, Vl. - Soukupová, E. 1981: Čhebská keramika, Cheb.

Scheufler, Vl. - Štajnochr, V. 1991: Rukodělné kameniny a příbuzná keramika v českých zeních od nejstarších dob do 50. let 20. století, Sklár a keramik 41, 177-186.

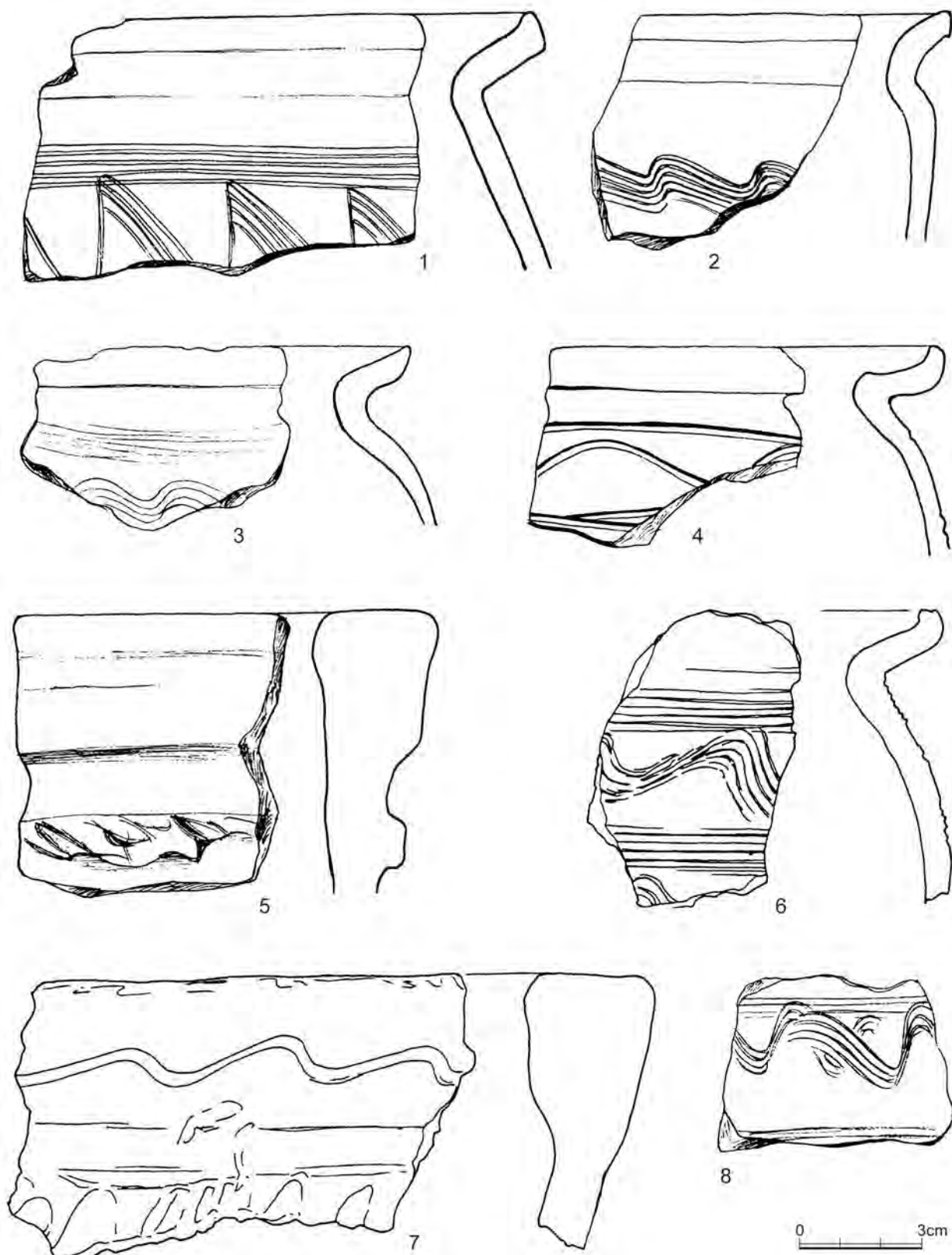
Tomek, W. W. 1897: Dějepis města Prahy XI, Praha.

Trendall, A. D. 1998: The Red-figured vases of Paestum, British School at Rome.

Vančura, J. 1976: Hradčany. Pražský hrad, Praha.

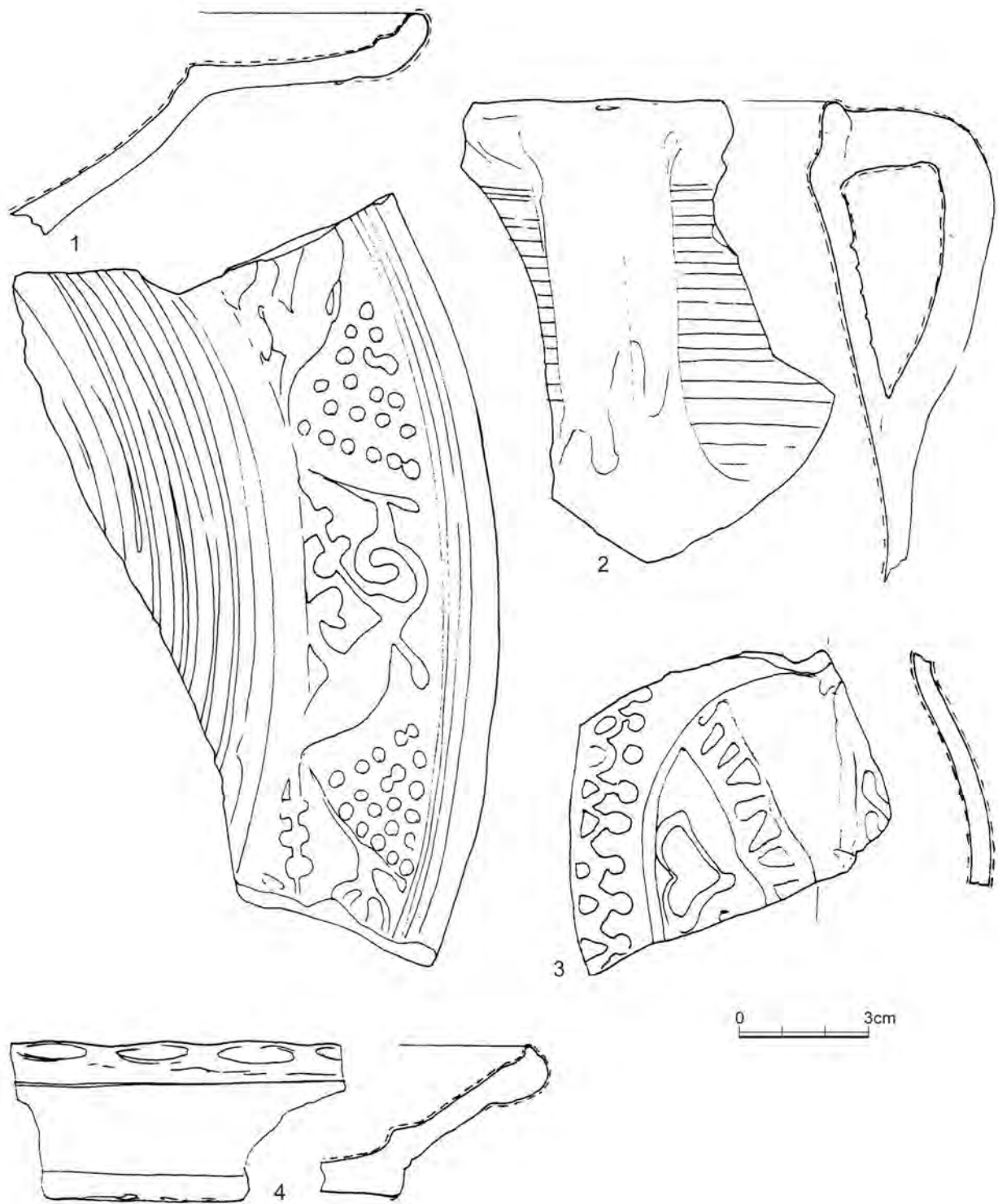
Vilímková, M. - Pokorný, O. 1985: Plán Pražského hradu a části Hradčan z poloviny 18. století, Praha.

Vlček, P. a kol. 2000: Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany, Praha.

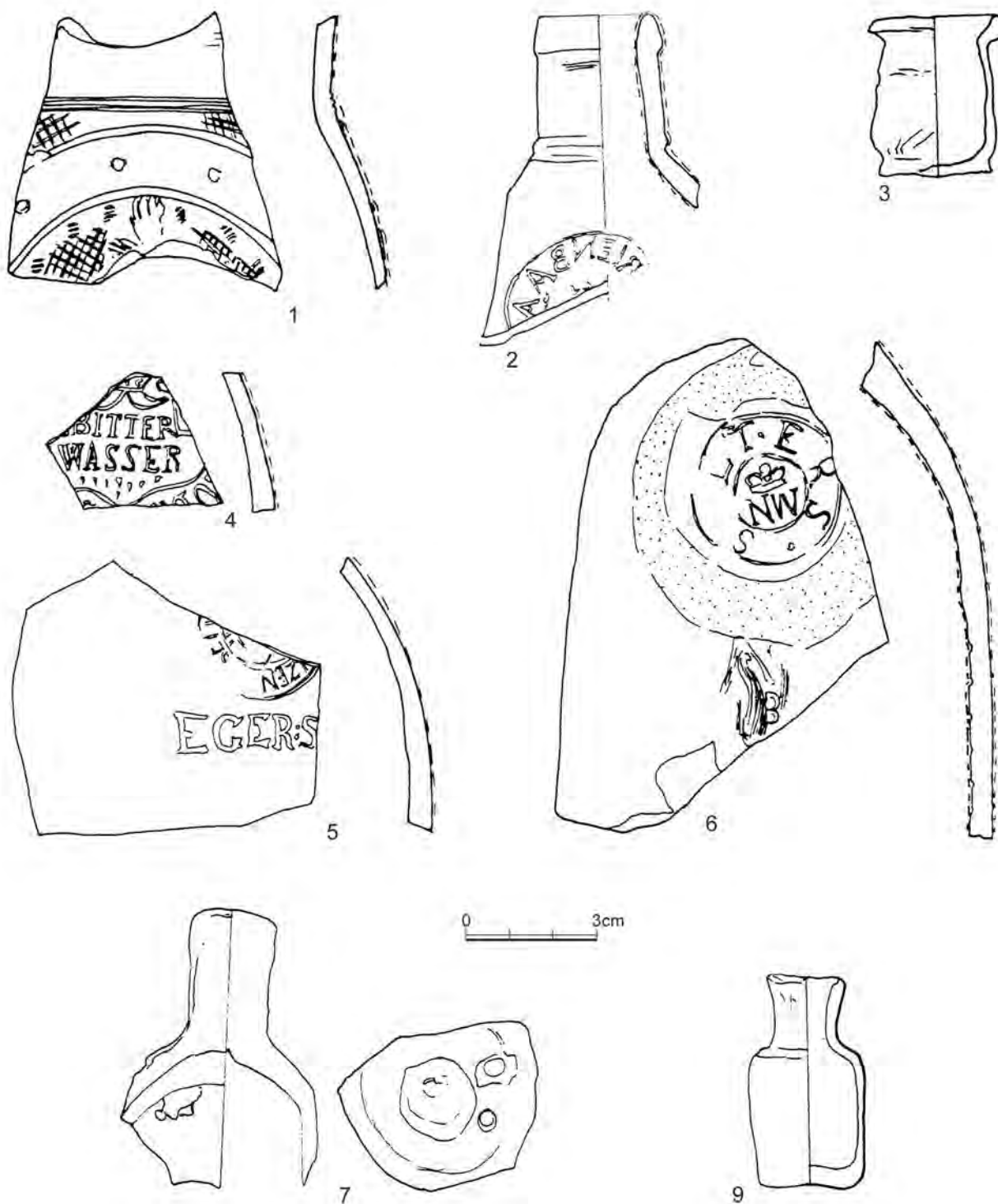

Tab. 1: Raně středověká keramika - 1, 2, 5-7 V A (30-71/72 m), 3, 8 V A (10-19 m), 4 - úsek IV.

Taf. 1: Frühmittelalterliche Keramik. 1, 2, 5-7 - V A (30-71/72 m); 3, 8 - V A (10-19 m); 4 - Abschnitt IV.

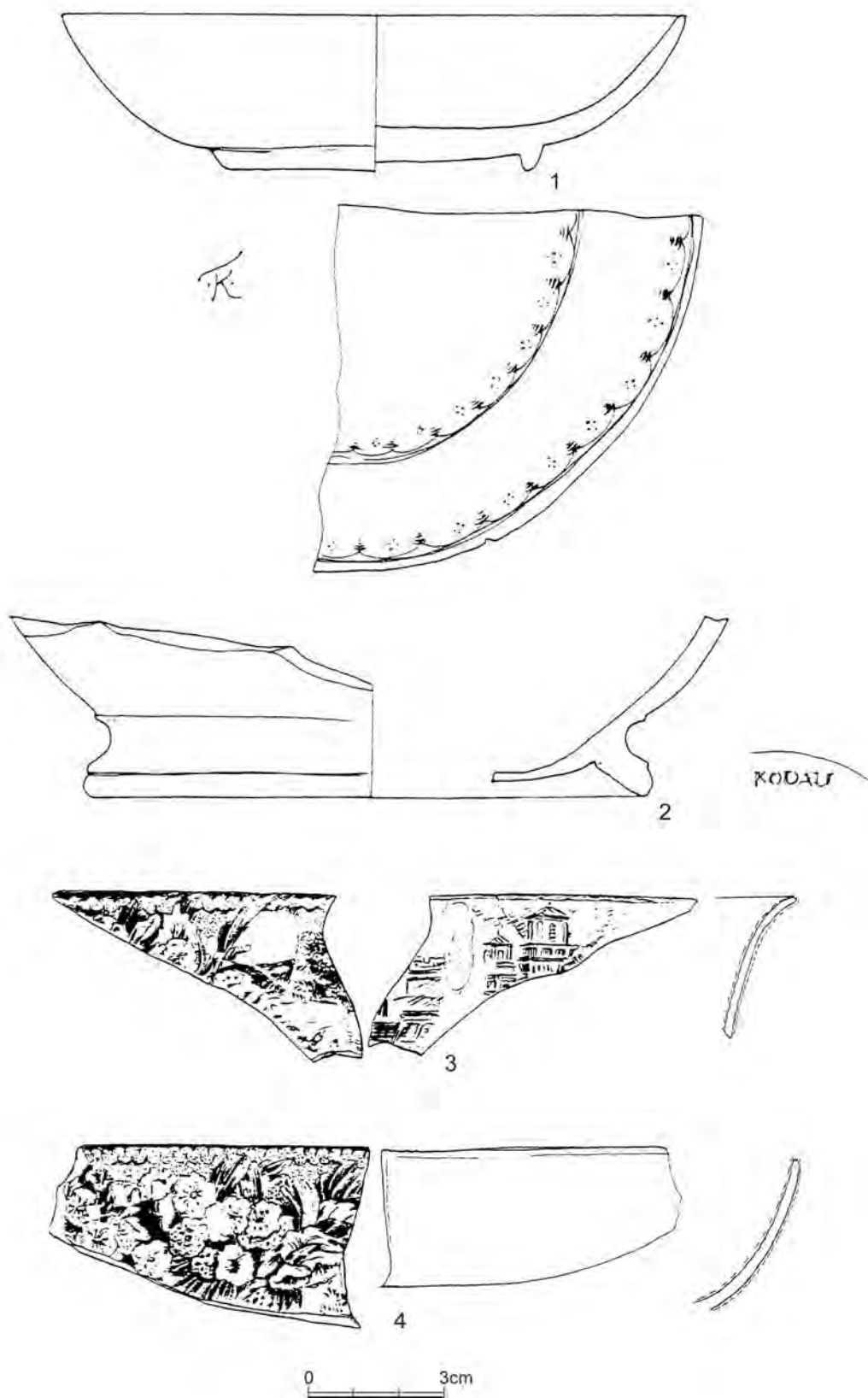

Tab. 2: Raně novověká keramika - úsek II.
Taf. 2: Frühneuzeitliche Keramik. Abschnitt II.

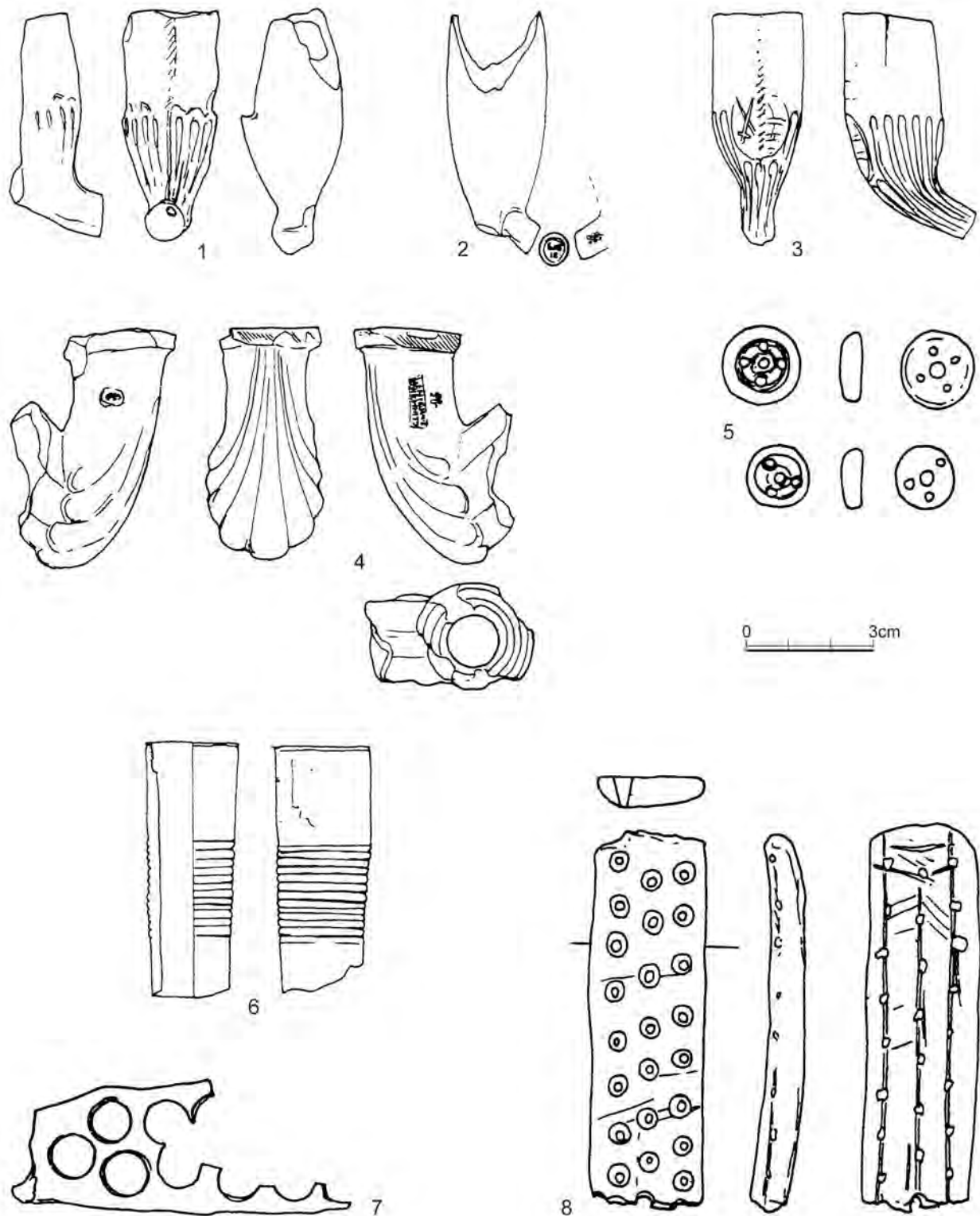
Tab. 3: Novověké nálezy - 1 - zlomek kameniny z proveniencie Mužakov - úsek IV, 2- hrdlo kameninové lahvice na minerální vodu MARIENBADER - Mariánské Lázně - úsek I-II, 3 - kameninová lékárenská nádobka - úsek IV, 4 - zlomek kameninové lahvice BITTER WASSER z Chebska - úsek IV, 5 - zlomek výdutě kameninové lahvice EGER SALZQUELLE z Františkových Lázní - úsek IV, 6 - část výdutě kameninové lahvice ToERSoS - úsek V A (1-10 m), 7 - keramický zvonek - úsek IV, 8 - skleněná lékárenská lahvička - úsek II.

Taf. 3: Neuzeitliche Funde. 1 - Fragment von Steingut aus Mužakov, Abschnitt IV; 2 - Hals einer Flasche MARIENBADER Mineralwasser aus Steingut, Marienbad, Abschnitt I-II; 3 - Apothekerfläschchen aus Steingut, Abschnitt IV; 4 - Fragment einer BITTER WASSER-Flasche aus Steingut, Eger, Abschnitt IV; 5 - Fragment vom Bauch einer EGER SALZQUELLE-Flasche aus Steingut, Franzensbad (Františkovy Lázně), Abschnitt IV; 6 - Teil vom Bauch einer Steingutflasche mit der Aufschrift ToERSoS, Abschnitt V A (1-10 m); 7 - Keramikglocke, Abschnitt IV; 8 - Gläsernes Apothekerfläschchen, Abschnitt II.

Tab. 4: Porcelán - 1 - miska s drobným modrým dekorem, proveniencie Klášterec n/O - úsek I-II, 2 - miska bez barevného dekoru, proveniencie Dolní Chodov - úsek II, 3 - kalíšek, zdobený oboustranným tmavě modrým ocelotiskem - úsek IV, 4 - podšálek na vnitřní straně zdobený ocelotiskem - úsek IV.

Taf. 4: Porzellan. 1 - Schale mit feinem blauen Dekor, aus Klášterec nad Ohří, Abschnitt I-II; 2 - unverzierte Schale aus Dolní Chodov, Abschnitt II; 3 - Becher, beidseitig mit dunkelblauem Stahlstich verziert, Abschnitt IV; 4 - Untertasse, an der Innenseite mit Stahlstich verziert, Abschnitt IV.

Tab. 5: Ostatní předměty - 1 - část pórovinné dýmky s plastickým vlysem - 18. st. Sasko - V A 1-10 m, 2 - část pórovinné dýmky, LASPE, 18./19.st. Sasko - V A 1-10 m, 3 - část pórovinné dýmky s plastickým vlysem, dva překřížené meče, Sasko ?, V A 19-29 m, 4 - redukčně pálená dýmka s plastickým vlysem, nápis ...ONIGWWE ...EMNITZ, Sasko? - úsek IV, 5 - kostěné knoflíky - úsek IV, 6 - kostěné obložení pušky - úsek IV, 7 - část kostěného hřebenu - úsek IV, 8 - kostěný odpad po výrobě knoflíků - úsek IV.

Taf. 5: Andere Gegenstände. 1 - Teil einer plastisch verzierten Pfeife aus Póroviny, 18. Jh. Sachsen, V A 1-10 m; 2 - Teil einer Pfeife aus Póroviny, LASPE, 18./19. Jh. Sachsen, V A 1-10 m; 3 - Teil einer plastisch verzierten Pfeife aus Póroviny, Sachsen, V A 19-29 m; 4 - Teil einer plastisch verzierten Pfeife, Aufschrift ...ONIGWWE ...EMNITZ, Sachsen?, Abschnitt IV; 5 - Knöpfe aus Knochen, Abschnitt IV; 6 - beinerne Deckplättchen von einer Flinte, Abschnitt IV; 7 - Teil eines Kamms aus Bein, Abschnitt IV; 8 - Abfall von der Herstellung von beinernen Knöpfen, Abschnitt IV.

MALTY Z KOSTELA PANNY MARIE Z 9.-11. STOLETÍ NA PRAŽSKÉM HRADĚ: MINERALOGICKÉ A PETROGRAFICKÉ SLOŽENÍ

ANTONÍN ZEMAN - ELIŠKA RŮŽIČKOVÁ - ANNA LANGROVÁ - JAN FROLÍK - JAN VÁLEK - ZUZANA SLÍŽKOVÁ

1. METODIKA

Malty se svým látkovým složením, texturními a strukturními znaky velmi podobají pískovcům s vápnitým tmelem a jsou tedy v podstatě obdobou přírodních materiálů. Při výzkumu je proto užíván polarizační mikroskop, podobně jako v sedimentární petrografii. (srov. *Zeman - Růžičková 2004a,b,c*)

Ze vzorků malt byly zhotoveny leštěné petrografické výbrusy, které byly po fázi mikroskopického studia zkoumány na elektronovém mikroanalyzátoru ve spojení s rastrovacím elektronovým mikroskopem. Těmito metodami bylo zjišťováno chemické složení minerálů a nekystalických složek malty.

Byly nasnímány obrázky vzorků v sekundárních elektronech při zvětšení 250-1000x pomocí elektronového mikroskopu Jeol JXA-50A a v jednotlivých bodech, případně plochách byly provedeny analýzy energiově disperzním spektrometrem EDAX PV9400 za použití opravného programu ZAF. Měření bylo provedeno za následujících podmínek: urychlovací napětí 20 kV, abs. proud 1.10⁻⁹ A, doba načítání 60 s. Pro analýzu byly použity tyto standardy: jadeit [Na K α], SiO₂ [Si K α], Al₂O₃ [Al K α], MgO [Mg K α], apatit [P K α], leucit [K K α], diopsid [Ca K α], TiO₂ [Ti K α], Fe₂O₃ [Fe K α], spinel [Mn K α], barit [Ba L α].

Studium malt provedené těmito postupy přináší informace o látkovém složení plniva a pojiva, jejich vzájemném poměru a uspořádání (textuře), o velikosti částic plniva, jejich tvaru a vztahu k pojivu (struktuře), které v případě malt jsou odrazem technologií používaných v době, kdy malta byla vyrobena

2. MATERIÁLY A KLASIFIKACE

Převažujícím pojivem historických malt je vápno. Vlastnosti a způsob výroby vápna jako pojiva v maltách závisí na mineralogickém složení použitého vápence. Jsou známy dva základní typy vápna nehydraulické a hydraulické. Nehydraulické vápno (také nazývané jako vzdušné vápno) netuhne pod vodu a obsahuje téměř čistý uhličitán vápenatý. Hydraulické vápno na druhé straně tuhne a fixuje se ve vlhkém prostředí i ve vodě, protože obsahuje hydraulické komponenty SiO₂, Al₂O₃, aFe₂O₃. Historické hydraulické malty byly také připravovány z vápna a z materiálů které obsahovaly hydraulické komponenty, tak zvané pucolány a pucolánová aditiva. Patří k nim vulkanický popel, vypálený jíl a drcené cihly, které jsou složeny z alumosilikátů. Hydraulické malty a mláty s pucolány mají všeobecně vyšší pevnost a přilnavost než nehydraulická vápna (*Hughes - Válek 2000*).

Vápno je klasifikováno do několika skupin s cílem vystihnout jeho kvalitu a vlastnosti. Existuje několik klasifikací založených na době vytvrzování, cementačním indexu, hydraulickém modulu, pevnosti v tlaku za 28 dnů atd. (*Bergoin 1999*). V této práci je vápno klasifikováno podle modifikovaného hydraulického modulu (*rovnice 1*). Vzorec je podle *Vicata (1997)* a je užíván v České Republice pro klasifikaci vápen (*Rovnaníková 2002*) vedle standardní klasifikace (EN 459-1). Hranice mezi vzdušným vápnem (nehydraulickým) a slabě hydraulickým vápnem je Hm=9. Podle hydraulického modulu můžeme hydraulická vápna dělit na do tří kategorií : Silně hydraulické vápno s Hm=1,7-3,0, středně hydraulické

ké vápno $H_m=3-6$ a slabě hydraulické vápno s $H_m=6-9$. Ačkoliv současný výzkum naznačuje malý vztah mezi těmito výpočty (*rovnice 1*) a vlastnostmi malt (*Livesey 2001*) v zájmu jejich rozlišení a možnosti porovnání by tento vztah měl zůstat k dispozici.

$$\text{Rovnice 1 / Equation 1 : } H_m = \frac{\text{CaO} + \text{MgO}}{\text{SiO}_2 + \text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3}$$

3. VZORKY MALT

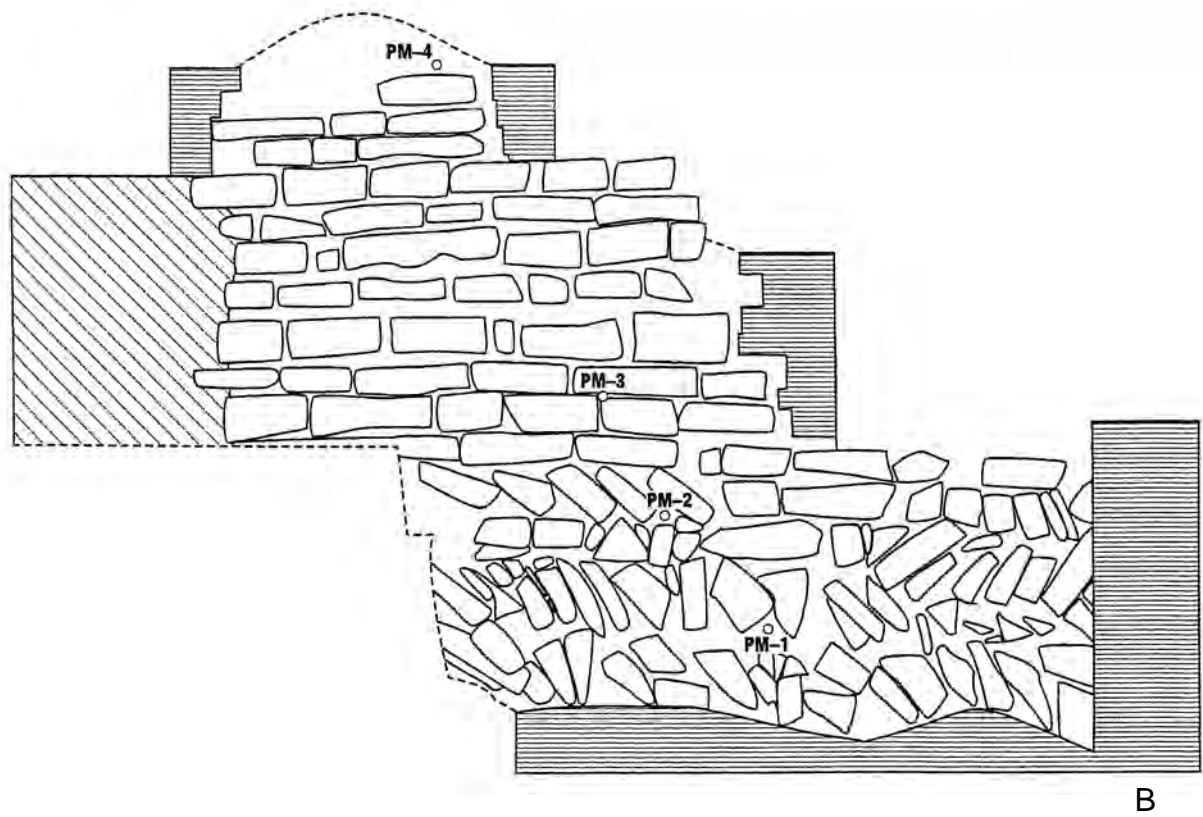
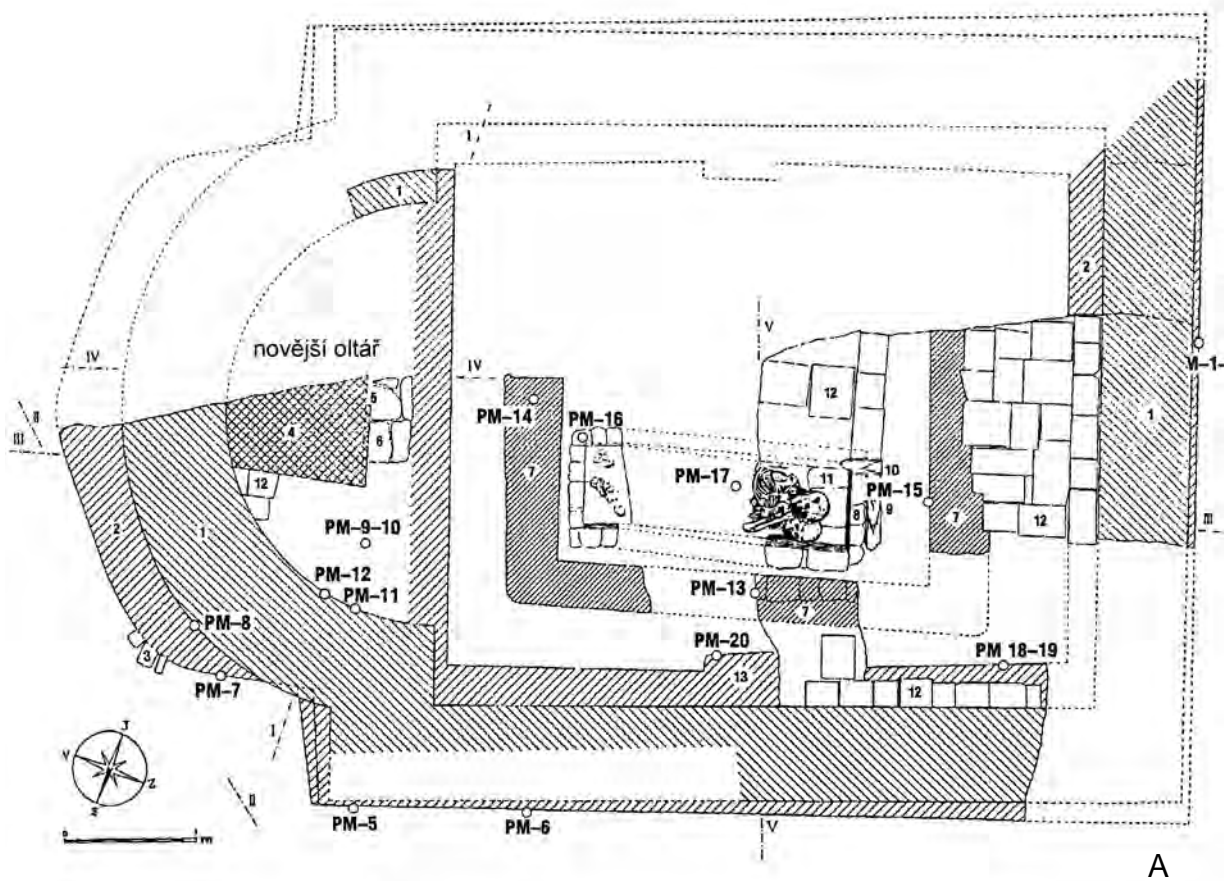
Během archeologických výzkumů v kostele Panny Marie bylo odebráno 20 vzorků malt na mineralogicko-petrografický výzkum (*Zeman - Růžičková 1996; 1997-98*). V předkládané práci se zabýváme výsledky analýz vybrané skupiny vzorků (*Tab. 1*), přibližná poloha míst odběru vzorků je zakreslena na *obr. 1*.

č. vzorku	lokalizace vzorku	Datování
PM-1	základ Z zdi	11. století
PM-2	horní část základu Z zdi	11. století
PM-3	Z zeď, spodní část nadzemního zdiva	11. století
PM-4	Z zeď, horní část nadzemního zdiva	11. století
PM-5	SV nárožní základ	9. století (± 885)
PM-7	základ „starší apsidy“	9. století (± 885)
PM-13	S zeď tumbly	9. století (± 885)
PM-14	V zeď tumbly	9. století (± 885)
PM-15	Z zeď tumbly (úlolek omítky složený z „jádrové malty“ a štuky se zbytkem červenohnědého nátěru na povrchu)	9. století (885)
PM-17	litá podlaha Bořivojovy hrobky	10. století (± 915)
PM-18	Z část kostela, destrukce	9. století ($? \pm 885$)
B1/907	ložná spára starší apsidy	9. století (?)
Zeď 907	ložná spára starší apsidy	9. století (?)

Tab. 1: Přehled podrobně zpracovaných vzorků z kostela Panny Marie na Pražském hradě.

Tab. 1: Overview of analysed samples from Our Lady church in Prague Castle.

Obr. 1: Kostel Panny Marie. Místa odběru jednotlivých vzorků: (A) půdorys kostela, (B) západní stěna
Fig. 1: Plan of Our Lady church and Cross-section of foundation. Position of samples.

4. ANALÝZY A VÝSLEDKY

Odebrané vzorky na základě výzkumu v optickém mikroskopu a dalších analýz můžeme rozdělit do několika technologických skupin, které jsou navzájem charakterizovány odlišnostmi ve skladbě plniva a jeho původu a složení pojiva. Druhý pohled vychází z pozice vzorku ve stavební konstrukci. Ukazuje se totiž, že jednotlivé technologické skupiny do jisté míry odrážejí i jednotlivé konstrukční prvky stavby.

ROZDĚLENÍ PODLE POUŽITÉHO PLNIVA

Z hlediska použitého plniva můžeme malty z kostela Panny Marie rozdělit do 4 skupin. Za významnou součást plniva považujeme drobné pelety, které byly vyráběny uměle a patrně byly použity jako technogenní pucolánové materiály. V některých situacích tvoří významný podíl plniva, někde jsou jako akcesorická příměs

1. V této skupině se jako charakteristická součást vyskytují drobné (řádově milimetry až desetiny mm velké) zaoblené částice, které jsme pracovníčně označili jako pelety. V polarizovaném světle při zkřížených nikolech se chovají jako izotropní slinutá hmota s drobným křemenným prachem. Porovnání chemického složení těchto částic s kaolinovým reziduem z arkoz a jejich optických vlastností (Tab.2) jsme došli k závěru, že tyto částice byly připravovány uměle pálením kaolínu a označujeme je jako technogenní pucolánové materiály, ve smyslu Rovnaníkové (2002). Mikroskopicky byly pelety zjištěny ve vzorcích PM-1, PM-2 a PM-3; jako akcesorie se vyskytují ve vzorcích PM-5, PM-7, PM-15 a B1/907 a další.

	1	2	3
MgO	1.04	0.14	0.1
Al ₂ O ₃	5.22	11.15	13.8
SiO ₂	86.57	82.88	81.4
K ₂ O	1.2	3.19	0.5
CaO	3.78	0.04	0.2
TiO ₂	0.45	/	0.2
Fe ₂ O ₃	1.73	0.46	0.2

Tab. 2: Porovnání chemických analýz technogenních pucolánových částic z malt kostela panny Marie s chemickými analýzami předpokládané suroviny, ze které byly tyto částice vyrobeny (váž. %). 1 - průměrná analýza na EMA ze 4 částic technogenních pucolánů uzavřených v pojivu vzorků PM-1, PM-2, PM-3 a PM-7, 2 a 3 - chemické analýzy kaolinového rezidua z arkón, provedené na mokré cestě, ztráta žháním v toto přepisu není uvedena, převzata podle Konta (1982).

Taf. 2: Comparison of the chemical analyses of pellets - puzzolan particles from mortars of Our Lady church with the chemical analyses of hypothetical raw material from which they were produced (weight %). 1 - average analysis from EMA from 4 parts of the puzzolan closed in the binder of the samples PM-1, PM-2, PM-3 and PM-7. 2 and 3 - wet chemical analyses of kaolin residuum from arkoses, ignition loss is not presented here, taken from Konta (1982).

2. Malty jejichž plnivo je tvořeno převážně říčním pískem s drobnozrnným šterkem, upraveným síťováním, aby výchozí materiál byl zbaven hrubé šterkové frakce, představují vzorky PM-1, PM-4, PM-6, PM-18 a PM-19.

3. Malty jejichž plnivo bylo připraveno z písku pocházejícího z eluvia křídových pískovců jsou vzorky PM-5, PM-7, PM-13, PM-14 a PM-15. U vzorkům PM-13 a PM-14 jsou v plnivu přidávány klasty nadrceného křemene. Z toho usuzujeme, že přípravě této malty byla věnována zvláštní pozornost. Vzorek PM-15 je úlomek omítky složený z jádrové a štukové malty ze zdi tumbly z 9. století.

4. V plnivu malt jsou použity mimořádně velké (10 mm a více) ostrohranné klasty vápence a křemene; toto se týká vzorků B /907 a "pod apsídou, ložná spára - zeď 907" (Zeman - Růžičková 1998-99).

ROZDĚLENÍ PODLE CHEMICKÉHO SLOŽENÍ POJIVA MALTY

Podle chemického složení pojiva malty dělíme do několika skupin, na malty se vzdušným vápnem, hydraulickým vápnem a s pojivem které pracovně označujeme jako "silikátové pojivo" (Zeman - Růžičková 2000). Toto pojivo se nepochybně liší od běžně známých pojivů uváděných v odborné literatuře (Hlaváč 1998; Škvára 1994; 1995).

1. Vzorky malt se "silikátovým pojivem" průměrný obsah hlavních oxidů: Al₂O₃ 15,94 váh. %, SiO₂ 68,74 váh. % a CaO 4,24 váh. %) nebo s jeho výraznou převahou nad pojivem z hydraulického vápna jsou: PM-1, PM-2, PM-3, PM-5, PM-7, B1/907 a "pod apsidou ložná spára-zeď 907" (Zeman - Růžičková 1997-98). V těchto maltách silikátové pojivo výrazně převažuje nad ostatními druhy pojiva, občas obsahuje příměs silně hydraulického vápna Hm 1,96, ojediněle obsahuje shluky a klasty vypáleného vzdušného vápna. V těchto částech pojiva jsou póry, na stěnách s hojnými agregáty drobných krystalů z novotvořeného čistého uhličitanu vápenatého.

V pojivu vzorku PM-5 jsou částice vypáleného vápence rovnoměrně rozptýlené přibližně stejně veliké (průměr 0,10 mm) s obsahem CaO až 94,9 váh. %. Jedná se tedy o velmi čistou surovinu, která se svým složením podobá vzdušnému vápnu. Z tohoto nálezu by se dalo usuzovat, že silikátové pojivo bylo páleno z velmi čistého vápence s přidáním složek, které obsahovaly Al₂O₃, SiO₂ a Fe₂O₃.

2. Vzorky malt se vzdušným vápnem, případně s příměsí hydraulického vápna jsou: PM-4, PM-13, PM-15 a PM-18. V těchto vzorcích převažuje vzdušné vápno s Hm > než 9. V podřadném množství se vyskytuje i silně hydraulické vápno. Vzorek PM-15 je úlomek omítky složené ze štukové a jádrové vrstvy. Štuková vrstva obsahuje vzdušné vápno až slabě hydraulické vápno s Hm 6,92, na povrchu s reliktem červenohnědého nátěru. Jádrová malta obsahuje směs silikátového a hydraulického pojiva. Tento vzorek představuje nejstarší známou dvouvrstevnou omítku na území Pražského hradu.

3. Vzorky malt s převážně silikátovým pojivem s příměsí silně hydraulického vápna, Hm kolem 3,05, PM-14 Hm 2,03) a jádrová malta vzorku PM-15.

ROZDĚLENÍ PODLE POZICE VZORKŮ VE STAVEBNÍ KONSTRUKCI

Z hlediska pozice vzorků ve stavební konstrukci můžeme vzorky rozdělit do následujících skupin:

1. vzorky malt ze základových zdí. Do této skupiny patří vzorky PM-1, PM-2, PM-3, dále vzorky PM-7, B1/907 a "ložná spára starší apsidy"- zeď 907, všechny ze základů starší apsidy a vzorek PM-5 ze sv. nárožního základu. Jednotlivé prvky této skupiny vzorků z hlediska technologické přípravy malty je výskyt pellet technogenní látky s pucolánovými vlastnostmi) v plnivu, mimo vzorek "zeď 907". Pojivo je u všech vzorků silikátové.

2. pojivo vzorků z nadzemní části stavby PM-4 a PM-18 je tvořeno vzdušným vápnem, v případě vzorku PM-4 probarveným okry do jasně hnědého odstínu. Mezi nadzemní částí stavby můžeme řadit i zdi Bořivojovy tumbly z interiéru kostela, protože se zde dochovaly zbytky dvouvrstevné omítky s hnědým nátěrem na povrchu, vzorek PM-15.

3. skupina vzorků z tumby PM-13, PM-14, PM-15 se poněkud odlišuje od ostatních zkoumaných vzorků charakterem plniva. Plnivo je monomiktní, převážně křemenné, získané z eluvia křídových pískovců. A dále byl přidáván drcený křemenný písek. Ve vzorku PM-14 byl nalezen klast z kvalitní štukové malty ze vzdušného vápna. V plnivu se vyskytují klasy vápna, které pocházejí z vysoce čistých vápenců (SiO_2 2,47 váh. % a CaO 97,53% váh. (Zeman - Růžičková 1996). Tento nález je velice významný z hlediska rozvoje poznání stavební historie okolí kostela Panny Marie. Znamenalo by to, že v okolí tohoto památného kostela byla již dříve zděná stavba, která byla stržena a materiál z destrukce byl použit na stavbu zdi tumby Bořivoje.

BAREVNOST POVRCHU VNĚJŠÍHO PLÁŠTĚ STAVBY

Vzorek PM-4, který je z nadzemní části stavby je ze vzdušného vápna, které je probarvené okry do světle žlutého odstínu. Je zřejmé, že stavitelé kostela tímto způsobem docilovali trvanlivou barevnost určitých částí stavby. Podobná situace je i u Břetislavovy tumby. Zde bylo možné doložit barvu bílou a červenohnědou. Nositelem bílého zbarvení je bílý vápenný štuk, který byl místy překryt červenohnědým nátěrem.

5. ZÁVĚR

Analýza malt provedená na polarizačním mikroskopu a elektronové mikrosondě přinesla nové informace o látkovém složení pojiva a plniva historických malt z kostela Panny Marie na Pražském hradě. Byla zjištěna dvouvrstevná omítka s červenohnědým nátěrem na zdi tumby Bořivoje. Zdá se, že jednotlivé technologické skupiny malt jsou odrazem jejich pozice ve stavební konstrukci. Malty ze základů a podzemní části stavby obsahují hydraulické vápno, silikátové pojivo a pellety - pucolánové plnivo. V nadzemní části stavby převažuje vzdušné vápno.

Pellety byly identifikovány v několika vzorcích. Považujeme je za důležitou součást plniva a podle všech indicií se zdá, že byly připraveny uměle. Pravděpodobně byly užity jako pucolánové aditivum s cílem zlepšit vlastnosti vápenné malty. Nálezy pucolánových aditiv by svědčily o tom, že stavitelé kostela uměli zpracovávat silikátové materiály při poměrně vysokých teplotách, kdy docházelo k jejich slinutí. Můžeme konstatovat, že tyto dovednosti měli své zázemí i v pražském podhradí z konce 1. tisíciletí, kde probíhalo záměrné tavení surovin, při kterém vznikaly sklovité látky (Zavřel 2003).

Kromě vzdušného vápna a hydraulického vápna, bylo identifikováno "silikátové pojivo". Jeho původ není jasný, ale jeho přítomnost byla opakovaně konstatována při analýzách malt z Pražského hradu. Je nutný další výzkum k objasnění původu tohoto pojiva.

PETROGRAPHICAL AND MINERALOGICAL CHARACTERISATION OF MORTARS IN THE OUR LADY CHURCH FROM PRAGUE CASTLE

(SUMMARY)

Prague Castle is the most prominent Czech historical monument. It has become the centre of the Czech state as early as at the end of the 9th Century and has remained as such till today. The rich collection of the Pre-Romanesque church architecture forms its integral part. The oldest Castle church was that of Our Lady that was built around 883-5 and subsequently abandoned in the 13th Century.

Petrographical - mineralogical research of the mortars collected in these churches has extended the existing knowledge on technological abilities of our ancestors. The mortars used in the underground parts of the Our Lady Church contained natural and technogeneous pozzuolana particles (samples: PM-1, PM-2 and PM-7), that substantially improved properties of classical lime mortars. Particles up to 2-4mm in diameter, perhaps produced by burning of clay to silt grade materials were used there as pozzuolana additives. On the other hand, hydraulic binder (produced from limestone with admixture of $\text{SiO}_2 + \text{Al}_2\text{O}_3 + \text{Fe}_2\text{O}_3 > 10\%$ weights) was applied in the wall forming the over ground parts of the walls of this church, that graded into air-lime mortar (CaO , sometimes with small content MgO , $> 85\%$ weights) in the upper parts of the walls.

LITERATURA:

- Bergoin, P. 1999:* Lime after Vicat, Lime News, Vol. 7, The Buildings Lime Forum.
- Frolík, J. - Maříková-Kubková, J. - Růžičková, E. - Zeman, A. 2000:* Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. Castrum pragense 3, Praha.
- Hughes, J. J. - Válek, J. 2003:* Mortars in Historic Buildings. A Review of the Conservation, Technical and Scientific Literature, Published by Historic Scotland, Edinburgh, 80.
- Hlaváč, J. 1988:* Základy technologie silikátů, Praha.
- Konta, J. 1982:* Keramické a sklářské suroviny, Praha.
- Rovnaníková, P. 2002:* Omítky. Chemické a technologické vlastnosti, Praha.
- Škvára, F. 1994:* Technologie anorganických pojiv I., Praha.
- 1995: Technologie anorganických pojiv II. Užití maltovin, koroze cementu, Praha.
- Vicat, L. J. 1997:* Mortars and cements, Donhead (first published 1837).
- Zavřel, J. 2003:* Skláři v pražském podhradí? Archeologické rozhledy 55, 718-735.
- Zeman, A. - Růžičková, E. 1996:* Mineralogický a petrografický výzkum 10 vzorků malt z kostela Panny Marie na Pražském hradě, nálezořá zpráva.
- 2000: Maltý na vybraných středověkých stavbách na Pražském hradě, Castrum Pragense 3, 261-278.
- 1997-98: Mineralogický a petrografický výzkum vzorků malt z lokality Mikulčice, Kopčany-Svatá Margita, Levý Hradec a kostela Panny Marie na Pražském hradě, nálezořá zpráva.
- 1998-99: Mineralogicko-petrografický výzkum malt z baziliky sv. Jiří, svatojiřského kláštera a rotundy v chrámu sv. Víta, MS, nálezořá zpráva.
- 2004a: Mineralogicko petrografický výzkum malt - část I. Spektra nátěrových hmot 1, 86-87.
- 2004b: Mineralogicko petrografický výzkum malt - část II. Mikroskopický výzkum a příklady mikrořodokumentace. Spektra nátěrových hmot 3, 82-84.
- 2004c: Mineralogicko petrografický výzkum malt - část III. Lokální mikroanalýza na elektronovém mikroanalýzátoru (elektronová mikrořonda, EDAX a vlnově disperzní analyzátor) ve spojení s rastrovacím elektronovým mikroskopem. Spektra nátěrových hmot 4.